3.5

טרוימער פון דער געטא

פֿון

ישראל זאנגוויל.

פּערפֿאַסער פֿון
„קינדער פֿון דער געטאָ",
„דער קעניג פֿון די שנאָרער", א. ז. וו.

איבערזעצט פֿון א. פרומקין.

WORKMEN'S CIRCLE LIBRARY LIBERTY, N.Y.

לאָנדאָן,
ב. רודערמאן,
71 הענבורי סטריט, איסט.

1909.

געדרוקט ביי י. נאראָדיצקי, 48 מייל ענד רד.

HARVARD UNIVERSITY LIBRARY

537

פֿאָרוואָרט

ספּעציעל צו דער אידישער אויסגאבע.

דאָס דאָזיגע בוך איז אַ געשיכטע פֿון טרוימער, וועלכע האָבען זיך בעוויזען אין דער ג ה ע ט ט אָ פֿון איהר ענטשטעהונג אָן אין דעם זעכצעהנטען יאָהרהונדערט ביז אונזער צייט, ווען זי שטאַרבט ביסלאַכווייז אָב. דאָס רוב פֿון זיי זיינען היסטאָרישע פּערזאָנען, נאָר עטליכע זיינען טיפּען פֿון דעם סאָרט ט ר ו י מ ע ר, וואָס האָט קיינמאָל ניט געפֿעהלט אין יודענטהום, און וועלכער איז נאָך איצט צווישען אונז.

דאָס קאַפּיטעל „אַ קאָנגרעס פֿון טרוימער" איז אַ געטרייע בעשרייבונג פֿון דעם ערשטען ציוניסטישען קאָנגרעס אין באַזל, און אַזוי ווי דאָס דאָזיגע בילד איז געצייכענט געוואָרען עטליכע טעג נאָך יענער עפּאָכעמאַכענדער ערשיינונג, האָט עס אפשר אַצונד אַ געוויסען היסטאָרישען ווערטה. ווי מען וועט זעהן, ווערט ה ע ר צ ל דאָ אייגענטליך פֿאָרגעשטעלט אַלס טעריטאָריאַליסט, בעת ווען איך אַליין בין דאַן געוועזן אין דער פּאָזיציע פֿון אַ קריטיקער, אַ פּאָזיציע, וועלכע איך האָב קיינמאָל ניט אין גאַנצען אויפֿגעגעבען, כאָטש איך האָב זיך ענדליך מיט'ן גאַנצען האַרצען אָנגעשלאָסען אָן דר. הערצל מיט דער האָפֿנונג, אַז ער וועט זיין בכוח דורכצופֿיהרען זיין טרוים.

נאָר עס מוז בעמערקט ווערן, אַז ניט איינער פֿון די טרוימער, וואָס קומען פֿאָר אין דעם דאָזיגען בוך, האָט דערגרייכט וואָס עס איז בע־

שטימטעס. לאַסאַל האָט, אמת, געגרינדעט אַ פּאַרטיי, נאָר אָט די פּאַרטיי איז ווייט דערפֿון אַריינצופֿיהרען איהרע אידעען אין דער פּראַקטיקע, און לאַסאַל'ס ערפֿאָלג אפילו וואָלט ניט געלייזט די אידישע פֿראַגע. וואָרים עס איז איינע פֿון די טראַגעדיעס פֿון דעם גלות. אַז ווען עס קומט שוין אַמאָל אַרויס פֿון איהם אַ הערקולעס, ווערט געוועהנליך די אַרבייט און די ענערגיע פֿון דעם דאָזיגען הערקולעס אָבגעגעבען אויף אַלצדינג אַחוץ די יודענפֿראַגע. אָט מחמת דעם טאַקי איז דר. הערצל דער ערשטער אייגענער שטאַאַטס־מאַן, וואָס דער גלות האָט אַרויס־געגעבען.

נאָר זיין טרוים וועט ניט מקוים ווערן, כל זמן דאָס אידישע פֿאָלק וועט זיך צופֿריעדענשטעלען דערמיט, וואָס עס זיצט און קוויקט זיך דאָס האַרץ מיט'ן חלום, (אַזוי ווי אָפּיום־רויכערער מיט זייערע הערליכע פֿאַנטאַזיעס), ניט אַרבייטענדיג איהם צו פֿערווירקליכען. און אָט די אַרבייט פֿאָדערט ניט קיין טומאַנע רעדעס, נאָר רעאַל־פּאָליטיק. דער איד מוז אָהן מורא אויפֿנעהמען די פֿאַקטען פֿון דעם לעבען און פֿון דער געשיכטע. ער מוז פֿערשטעהן, ווי ווייט ער איז פֿערהאַסט און אַז זיין רעטונג ליגט אין גאַנצען אין זיינע אייגענע הענד. ער מוז קוקען די שוועריגקייטען גלייך אין פנים אַריין, אָנשטאָט צו פֿערדאַמען די, וועלכע זאָגען דעם אמת וועגען זיי. דאַן, כאָטש ער וועט ניט קענען אין איין טאָג פֿונאַנדערנעהמען דעם פלאָנטער פֿון ניינצעהן יאָהרהונדערטע, וואָלט זיך איהם דאָך איינגעגעבען אַוועקצושטעלען די צוקונפֿט אויף אַ געזינדערען באַזיס. ער וואָלט אים שטאַנד געווען ביסלאַכווייז צו שאַפֿען אַ פֿעסטען באָדען אונטער זיינע פֿיס. און דאַן, אין דער צוקונפֿט, ווען ישראל וועט צוריק זיין אַ נאַציאָן, וועלען די טרוימער, וואָס ער וועט אַרויסגעבען, ווערן זיין שטאָלץ און זיין קראַפֿט, ניט זיינע שונאים אָדער זיינע פֿערשטויסענע, אַזוי ווי דאָס רוב טרוימער פֿון דער גהעטאָ.

Israel Zangwill

פאָרוואָרט.

צו דער ענגלישער אויסגאבע.

דאָס ראָזיגע בוך איז אַ געשיכטע פון טרוימער, וועלכע זיינען ערשינען אין דער גהעטאָ פון איהר ענטשטעהונג אָן אין דעם זעכצעהנטען יאָהרהונדערט ביז אונזער צייט, ווען זי שטאַרבט ביסלאַכווייז אָב. אַ טהייל פון זיי זיינען געוואָרען היסטאָריש אין יודענטהום; אַנדערע האָבען זיך דורכגעשלאָגען אַ וועג אין דער גרעסערער וועלט און האָבען געדיענט אַלס מאָדעלען פאַר בעריהמטע קינסטלער, און ווען ניט דאָס וואָס זיי זיינען מיר נייטיג געווען פאַר מיין טהעמאַ, און ווען ניט די האָפנונג, וואָס איך האָב געהאַט, מחדש צו זיין וואָס עס איז אין זיי, וואָלט איך זיך ניט דערוועגט זיי צו בעהאַנדלען פון דאָס ניי. די איבעריגע זיינען מיר פערזענליך בעקאַנט, אָדער זיינען דער אַרטיסטישער טיפען־אויסדרוק פון אַסך זעלען, וועלכע האָבען איבערגעלעבט אין זיך דעם גרויסען חלום פון דער גהעטאָ. די אַרטיסטישע וואַהרהייט איז פאַר מיר, דעם אמת זאָגענדיג, די העכסטע וואַהרהייט. די קונסט קען אָפטמאָל אַרומנעהמען דעם עצם, די נשמה פון פערזאָנען און בעוועגונגען אַזוי וואַהר און בלי ספק אַסך לעבעדיגער ווי אַ וויסענשאַפטליכע גענעראַליזאַציע פערבינדט און פער־איינִיגט אַ מיש־מאַש פון נאַטור־ערשיינונגען. צ י י ט און אָ ר ט זיינען בלויז די בעדינגונגען, דורך וועלכע די גייסטיגע פאַקטען ברעכען זיך דורך זייער וועג. מחמת דעם האָב איך זיך אפשר דאָ און דאָרט ערלויבט צו

מאַכען קליינע ענדערונגען אין דער כאַראַקטעריסטיק פון מיינע פערזאָנען האָב איך, למשל, געשטעלט דעם מאָמענט פון שפינאָזאַ׳ס דונקעלער ליעבעס-געשיכטע ניט אויף׳ן ריכטיגען פלאַץ? — איך האָב דאָך בלויז זיך געהאַלטען ביי זיין אייגענעם פרינציפּ, צו בעטראַכטען די וועלט פון דעם אייביגקייטס-שטאַנדפונקט; און ווען עס זאָל אפילו אמת זיין, אַז די גאַנצע געשיכטע איז ניט ריכטיג, ווי דער לעצטער אַרויסגעבער פון זיינע ווערק אין האָלענדיש וויל האָבען, — וואָלט איך עס דאָך געהאַלטען פאַר וואַהר, מחמת עס ענטהאַלט אין זיך די געפיהלען, מיט וועלכע דער פילאָזאָף זאָגאַר מוז זיך רעכענען. וועגען היינע׳ן האָב איך זיך געסטאַרעט איבערצוגעבען אַ מין צוזאַמענגעזעצטע פאָטאָגראַפיע אין ווערטער, פער־מישענדיג, דאָ אויך, די אמת׳ע העלדין פון דער עפּיזאָדע מיט "LaM ouche" (די פליעג). די, וואָס האָבען איהם גוט דורכגעשטודירט, וועלען דערקענען זיינע אייגענע ווערטער—לאָמיך האָפען, אַז די ערטער, וואו זיי גיסען זיך צונויף אינאיינעם מיט מיינע, זיינען ניט צו קענטיג. מיינע אַנדערע קוועלען ליגען אויך צייטענווייז גאַנץ פון אויבען אויף, נאָר אָפטמאָל האָב איך זיך געמוזט אַרונטערלאָזען אין ניט זעהר צוגענגליכע שטיין-גריבער. אַזוי, למשל, האָב איך צו פערדאַנקען פאַר דער הימלישער פאַנטאַזיע פון דעם „בעל שם" אַ העברעאישען אָריגינאַל, וואָס מיין פריינד דר. ס. שעכטער, פּראָפעסאָר פון תלמוד אין דער קיימברידזשער אוניווערזיטעט און אַ קענער פון די חסידים, איז געווען אַזוי פריינדליך מיר צו ווייזען. מיין בעשריי־בונג פון „מיימון דער נאַר" (מענדעלסאָן) איז בעגרינדעט אויף זיין אייגענער לעבענס-בעשרייבונג, פון וואַנען איך האָב אַרויסגענומען דעם דראַמאַטישען עסענץ, כאָטש אין דעם צווייטען טהייל פון דער ערצעהלונג איז מיר אויס־געקומען אַביסעל צו פערכאַפּען אַפריהער די צייט, ווען מענדעלסאָן׳ס „ירושלים" איז ערשיענען און ווען קאַנט איז געוואָרען בעריהמט. הקיצור, איך בין זיך מודה, אַז איך בין ניט געווען קיין מקפיד אין די זאַכען: אַז ס׳איז מיר אויסגעקומען האָב איך גענומען די פאַקטען אַזוי ווי אַ היסטאָריקער, און אַז איך האָב געפונען פאַר נייטיג, האָב איך פער־טייטשט אַזוי ווי אַן ערפינדערישער קינסטלער.

איך האָב אַוועקגעשטעלט „אַ קינד פון דער געטאָ" צוערשט, ניט נור מחמת דעם וואָס די ווענעציאַנער אידישע קהילה האָט די ערשטע געטראָגען אויף זיך דעם נאָמען געטאָ, נאָר דערפאַר וואָס דאָס דאָזיגע קאַפּיטעל קען בעטראַכט ווערן אַלס פאָרשפּיעל, אַלס הקדמה צו די אַלע אַנדערע.* אַלצאיינס צי דער חלום פליהט דורך פערביי סמירנא אָדער אַמסטערדאַם, פערביי רוים אָדער קאַירא, פערביי ירושלים אָדער די

קאַרפּאַטהישע בערג, פֿערביי לאָנדאָן אָדער בערלין אָדער נויאָרק, — כמעט אַלע טרוימער האָבען געהאַט אַזאַ מין קינדהייט, און ס'קען דיענען זיי צו ערקלעהרען. עס איז דער סאַמע ערשטער קרייז, פֿון וואַנען זיי זיינען אַלע מעהר אָדער וויניגער אַרויסגעקומען.

און ס'איז אויך פֿאַרהאַן אַ געוויסער זינן, אין וועלכען די ערצעהלונגען לויפֿען מיט אַ סדר איינע נאָך די אַנדערע ביז דער, וועלכע איך האָב געשטעלט צום סוף. דאָס „קינד פֿון דער געהעטאָ" קען בעטראַכט ווערן אַלס „פֿאָטער פֿון דעם מאַן" אין „חד גדיא", וואָס קומט פֿאָר טאַקי אין דערזעלביגער ים־שטאָדט.

וואָרים דאָס דאָזיגע בוך איז די געשיכטע פֿון אַ חלום, וואָס איז ניט מקוים געוואָרען.

י. ז.

I.

א קינד פֿון דער גהעטא.

א קינד פון דער גהעטא.

1.

די ערשטע זאַך, וואָס דאָס קינד האָט זיך געקענט דערמאָנען, איז געוועזען, אַז ער האָט איינמאָל אַרונטערגעקוקט פון אַ פענסטער און דערזעהן גאַנץ טיעף אונטען אַ פליסענדען גרינעם וואַסער, מיט ווענעציאַנער לוסט־שיפלאַך און פישער־באַרקעס מיט קוליערטע זעגלען, וואָס די מענשען אין זיי האָבען אויסגעזעהן אַזוי קליין ווי קינדער. מחמת ער איז געבוירען געוואָרען אין דער גהעטאָ פון ווענעדיג, אויף אַ זיבעטען שטאָק פון אַן אַלט הויז. עס זיינען געוועזען נאָך צוויי עטאַזשען, וואוהין ער איז קיינמאָל נים אַרויפגעגאַנגען און וועלכע זיינען פאַר איהם געבליבען בעהאַלטענע, פרעמדע געגענדען, וואָס האָבען געפיהרט אַרויף גלייך אין בלויען הימעל אַריין. אַ דונקעלע שטיעג, מיט דינע אָבגעקאַלכטע וועגד, — פערבייַ טהירען, בעשלאָגען מיט מזוזות — האָט אַרונטערגעפיהרט אין דעם שמאָלען הויף פון דער עלטסטער גהעטאָ אין דער וועלט. עטליכע איילען רעכטס איז געוועזען אַ זיילען־גאַנג, וואָס האָט געפיהרט צום ברעג פון אַ קאַנאַל, נאָר אַ מיאוס'ער אייזערנער טויער האָט פערשפאַרט דעם וועג. דאָס וואַסער פון אַן אַנדער קאַנאַל איז צוגעקומען גאַנץ נאָהענט צום הינטערשטען טהייל פון דער גהעטאָ און האָט אָבגעשניטען יעטווערען אויסגאַנג פון דער זייט; און די אַנדערע זיילען־גענג, וואָס האָבען געפיהרט צו דער דרויסענדיגער וועלט, זיינען געוועזען אויך פערזאָרגט מיט טויערן, וועלכע זיינען בעוואַכט געוואָרען פון ווענעציאַנער שומרים. אָט די טויערן פלעגט מען פערשליסען פונקט האַלבע נאַכט און אויף מאָרגען אין דער פריה זיי אויפעפענען צוריק, נאָר שבת אָדער אין אַ קריסטליכען יום טוב פלעגען זיי בלייבען פערשלאָסען דעם גאַנצען טאָג, כדי קיין שום איד זאָל נים קענען אריין אָדער אַרויסגעהן פון דעם הויף, דער גאַס, דעם

גרויסען און קליינעם פּלאַץ און די פּאָר קליינטשינקע געסעלאַך, וועלכע האָבען צונויפֿגעשטעלט די גהעטאָ. אַזוי ווי אין די איבעריגע טהיילען פֿון ווענדיג, זיינען אויך אין דער גהעטאָ קיין ברייטע, לאַנגע גאַסען ניט געווען; מעהר ניט ווי טראָטואַרען, וואו ס'האָט זיך כסדר געהערט דער גערויש, וואָס די פֿערבייגעהער האָבען געמאַכט מיט זייערע פֿוס-טריט. ביינאַכט פֿלעגען די וועכטער אַרומפֿאָהרען אין די קאַנאַלען אַרום און אַרום דער גהעטאָ אויף גרויסע באַרקעס, פֿאַר וועלכע די אידען האָבען געמוזט בעצאָהלען.

נאָר דאָס קינד האָט זיך ניט געפֿיהלט פֿערשפּאַרט, ווי אַן אַרעס־טאַנט. אַזוי ווי ער האָט קיין שום לוסט ניט געהאַט אַרויסצוגעהן פֿון די טויערן, האָט ער ניט געפֿיהלט די קייט, וואָס וואָלט איהם אַריינגעשלעפּט צוריק, אַזוי ווי אַ הונד אין זיין לאָך אַריין; און כאָטש אַלע מענער און פֿרויען, וועלכע ער האָט געקענט, האָבען געטראָגען געלע היטלען און גרויסע O'ען אויף די הערצער, בעת זיי פֿלעגען אַרויסגעהן פֿון דער גהעטאָ, דאָך האָט ער אַ לאַנגע צייט כמעט גיט געוואוסט, אַז עס זיינען פֿאַרהאַן מענשען אויף דער וועלט, וואָס זיינען קיין אידען ניט, און נאָך וויניגער איז איהם אַרויפֿגעקומען אויף'ן געדאַנק, אַז די דאָזיגע היטלען און די דאָזיגע רעדעלאַך פֿון געלען שטאָף זייגען סימנים פֿון שאַנדע, צו בעצייכענען די אידען און זיי אָבטהיילען פֿון די אַנדערע מענשען. ער האָט זאָגאַר ניט געוואוסט, אַז גיט אַלע קליינע אינגלאַך טראָגען „ארבע כנפות'ן" אונטער די רעקלאַך זייערע און זאָגען „שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד", ווען זיי קושען די ציצית.

ניין, די גהעטאָ איז געווען די גאַנצע וועלט זיינע, און אַ גרויסע, מעכטיגע וועלט, פֿול מיט אַלצדינג, וואָס אַ קינדער־האַרץ קען נור בעגעהרען.

ווי האָט דאָס אַביסעל געררושט און געקאָכט אויף דעם גרויסען זוניגען פּלאַץ, וואו דער ווענעציאַנער זעגעל־בוים האָט אָנגעשפּאַרט אַזש אין הימעל, און די טויבען פֿלעגען זיך אָפּט אויסמישען מיט דעם געדיכטען עולם פֿון שוואַרץ־בערדיגע מענער מיט געלע טורבאַנעס אויף די קעפּ, וועלכע האָבען בעלאַגערט די מאַסע פֿון קראָמען אונטער דעם ראַנד פֿון זיילען! וואָס פֿאַר אַ צויבער איז פֿאַר איהם געלעגען אין די הויכע הייזער מיט זייערע צאָהלרייכע פֿענסטער, מיט זייערע געפֿלאַסטערטע, ברעקעלדיגע פֿאַסאַדען, מיט זייערע גרינע און ברוינע לאָדענס, מיט זייערע אויסגע־שמירטע באַלקאָנען, מיט די פֿיעל־פֿאַרביגע גרעט! וואָס פֿאַר אַ פֿרייד איז דאָס אַביסעל געווען אין דער פֿריה און פֿאַר־נאַכט, ווען דער

פֿערשלאָסענער ברונען איז אויפֿגעעפֿענט געוואָרען, זיך צוצוקוקען, ווי די ווייבער שעפּען וואַסער, אָדער העלפֿען זאָגאַר ציהען די קייט. וואָס האָט געדרעהט דעם אַקס! און אויף דער בריק, וואָס האָט געפֿיהרט פֿון דער אַלטער גהעטאָ צו דער נייער, וואו דער קאַנאַל האָט זיך פֿערצווייגען אָן אַ זייט אין צוויי ווינקלען, — ווי טיעף־אינטערעסאַנט איז דאָס געווען צו שטעהן און אַרויסקוקען, וואָס עס קען פֿאַרט אָנקומען פֿון יעטוועדען ווינקעל בעזונדער! ווער וויים, פֿילייכט קומט אָן אַ שיפֿעל, אָנגעטריבען פֿון אַ מאַן, וואָס שטעהט אין הינטער־גרונד מיט זיינע צוויי לאָפּעטעס אַריבערגעלייגט איינע איבער די אַנדערע; פֿילייכט אַ שווימענדע פּליטע מיט באַרוועסע אינגלאַך רייטענדיג דערויף; און אפשר גאָר אַ באַרקע, געפֿיהרט פֿון מענער מיט בלויע בלוזעס, איינער פֿון פֿאָרענט און צוויי פֿון הינטען, מיט אַ פּאַק גאָלדענע היי, אָדער מיט פּראָוויאַנט פֿאַר דער גהעטאָ—גליהענד־רויטע פֿרוכט און רייצענדע גרינוואַרג, אָדער מעקענדע שאָף און רעווענדע אָקסען, וואָס מען ברייננט אַהער געקוילעט צו ווערן לויט דעם אידישען דין.

דער קאַנאַל, וואָס האָט אַרומגענומען די גהעטאָ פֿון הינטען, האָט געהאַט אַסך אַ ברייטערן און וויטערן אויסקוק, נאָר ס'איז געווען אַ סכנה צו שטעהן דאָרטען, מחמת די אַנדערע זייט איז געווען אַ פֿרעמדע, און די מאָדנע לייט, וועלכע האָבען זיך גערופֿען ווענעציאַנער האָבען דאָרט געוואוינט, און אַ טהייל פֿון די דאָזיגע רשעים האָבען אייך נאָך געקענט פֿערוואַרפֿען מיט שטיינער, ווען זיי דערזעהען אייך. דאָך, ביינאַכט האָט מען זיך געקענט פֿער'גנב'ענען אַהין און קוקען און קוקען אין דעם קלאָהרען וואַסער, בעלויכטען פֿון דער לבנה, און אַרויף צו די שטערן.

מכח דער וועלט, וואָס איז געלעגען אויף דער אַנדער זייט וואַסער, האָט ער בלויז געוואוסט, אַז זי איז גרויס און פֿיינדליך און גרוזאַם, כאָטש ער האָט ליעב געהאַט אַרויסצוקוקען פֿון זיין הויכען פֿענסטער צו איהרע ווייטע אומבעקאַנטע פּלעצער, וואָס האָבען אויסגעזעהן אַזוי געהיימניספֿאָל מיט די דעכער און די שפּיצען פֿון די געוואַלדיג גרויסע געביידען; אָדער אַהין צו יענע בערג, וועלכע האָבען זיך אויפֿגעהויבען צום ים צו, ווייס און נעבעלדיג אַזוי ווי פֿער'חלום'ט, און וועלכע האָבען אויסגעזעהן ביי איהם אין די אויגען אַזוי ווי דער באַרג סיני, וואו גאָט האָט גערעדט צו משה'ן. ס'איז איהם קיינמאָל ניט אַרויסגעקומען אויף'ן זינען, אַז דאָרט געפֿינען זיך אפשר כשוף־מאַכערינס, אָדער שדים און רוחות, מחמת ער האָט קיינמאָל ניט געהערט פֿון אַזעלכע בריאים. ער האָט געוואוסט, אַז עס זיינען פֿאַרהאַן גוטע גייסטער און שלעכטע גייסטער אויף דער וועלט;

זיי שוועבען אַרום אין דער לופטען, כאָטש מען זעהט זיי ניט, און סטאַרען זיך אַרויפצופיהרען די קינדער אויף אַ גוטען וועג אָדער זיי אַראָבפיהרען פון דרך הישר. זיי האַלטען זיך אין איין אַרומרייסען איינע מיט די אַנדערע צוליעב די קליינע קינדער'ס נשמות. נאָר אום שבת האָט דער שלעכטער מלאך אייערער קיין שום האַפט ניט, האָבענדיג אַנטקעגען זיך צוויי גוטע מלאכים: דעם גוטען מלאך פון אַ גאַנץ וואָך און אַ בעזונדערן שבת'דיגען מלאך, וועלכער העלפט איהם אָבהיטען אייך פון שלעכטס, ווי מען קען בעשיינפערליך אַרויסזעהן פון די צוויי שאָטענס אָנשטאָט איינעם, וואָס אייער פיגור וואַרפט אויף דער וואַנד, ווען די צוויי בענש־ליכט זיינען אָנגעצונדען. ווי שעהן די דאָזיגע פריימאָג־צו־נאַכט'ס זיינען דאָס געווען, ווי שנעע־ווייס דער טיש־טוך, ווי זיס אַלעס האָט געשמעקט, און וואָס פאַר אַן אַנגענעהמע און בערוהיגענדע אַטמאָספערע! אַזאַ נחת־רוח, אַזאַ זיסער פריעדען פאַר דעם פאָטער מיט דער מוטער נאָך דער אַרבייט פון דער גאַנצער וואָך!

די „שבת־גויה" איז געווען די ערשטע און די איינציגע פערזאָן, וועלכע האָט פעסטגעשטעלט ביים קינד אין מוח דעם געדאַנק, אַז די וועלט בעשטעהט ניט אין גאַנצען פון אידען. וואָרים אין דער צייט וואָס די, וועלכע האָבען געלעבט אינעווייניג, איינגעשלאָסען אין די טויערן פון דער גהעטאָ, זיינען אויסגעקליבען און בעשטימט געוואָרען צו דיענען דעם איינציגען גאָט פון ישראל, וועלכער האָט זיי בעפרייט פון פרעה'ס יאָך אין מצרים און זיי געמאַכט פאַר זיינע קנעכט, האָבען זיך אויף דרויסען, פון דער אַנדער זייט טויערן, געפונען מענשען, וועלכע האָבען ניט גע־דאַרפט אָבהיטען תורת משה. אַזוי האָט ער למשל געוואוסט, אַז בעת ווען ער טהאָר ניט נור קיין פייער ניט אָנריהרען פון פרייטאָג־צו־נאַכט ביז שבת־צו־נאַכט, נאָר אפילו די לייכטער, וואו די ליכט האָבען געברענט, אויך ניט, מעג די „שבת־גויה" שאַרען און שאַרען דעם אויוועו וויפיעל איהר האַרץ גלוסט. אַזוי האָט זי פונאַנדערגעשאַרט די אויוועגס פון דעם אונטערשטען עטאַזש אַרויף דורך די אַלע זיבען שטאָק, און איז נאָך געגאַנגען העכער, עפעס אַזוי ווי אַ מין פייער־גייסט, וואָס הויבט זיך אויף צום הימעל צו.

זי האָט געהאַט נאָך אַנדערע מאָדנע פריווילעגיעס, די דאָזיגע קליינע, אַלטע פרוי מיט'ן שאַל איבער'ן קאָפ. מחמת זי האָט געמעגט עסען חזיר און אַלע סאָרטען טרפה פלייש און פיש; זי האָט זאָגאַר געמעגט עסען פוטער תיכף נאָך פלייש, אָנשטאָט צו וואַרטען זעקס שעה — נאָך מעהר, זי האָט געמעגט עסען פוטער און פלייש אויף איין טעלער, בעת ווען דעם

קינדס מוטער האָט געהאַט צוויי בעזונדערע סאָרטען געשיער: פֿאַר מילכיגס און פֿליישיגס. יאָ, די „שבת-גויה" איז ווירקליך געווען אַ נידעט-ריגערע סאָרט בריאה, וועלכע האָט געלעבט אויף דער וועלט בלויז אויפֿצוקאָכען די טהעע-קעסלען און אויסלעשען די ליכט אין דער גהעטאָ, און דערפֿאַר האָט זי געקראָגען גוט בעצאָהלט מיט קופּערנע מטבעות, וואָס זי האָט צונויפֿגעקליבען אין יעדער דירה, אַזוי גיך ווי מען האָט נור געמענט האַלטען געלד.

וואָרים אַזוי גיך ווי דריי שטערען האָבען זיך בעוויזען אויף'ן הימעל, איז די „שבת-גויה" געוואָרען אויס יחסן'טע, און דעם קינד'ס פֿאָטער האָט געמאַכט „הבדלה", דאַנקענדיג גאָט, וואָס איז מבדיל בין קודש לחול בין אור לחושך, וואָס טהיילט אָב דעם שבת פֿון אין דער וואָכען און דאָס ליכט פֿון דער פֿינסטערניש. איבער אַ פֿולען בעכער ווייִן האָט ער געמאַכט הבדלה, האַלטענדיג די איינגעבויגענע פֿינגער זיינע פֿאַר אַ וועקסען ליכטעל און דערלאַנגענדיג יעדען איינעם די „בשמים" צו שמעקען.

און אַז די דאָזיגע צערעמאָניע האָט זיך געענדיגט, האָט דאָס קינד געקראָגען אַ זופּ ווייִן פֿון דעם בעכער. ער האָט זיך אין זיין לעבען געקענט דערמאָנען אין אַסך אַזעלכע זיסע זופּען ווייִן, וועלכע זיינען ביי איהם אין מוח געווען פֿערקניפּט מיט זיין רעליגיאָן. ער האָט זיי געהאַט אין שול גופא פֿרייטאָג-צו-נאַכטס און יום טוב אָוועגד, און אין דערהיים אויך, איבערהויפּט אום פסח, אין די ערשטע צוויי סדר-נעכט, ווען זיין קליין וויין-גלעזעל פֿלעגט אָנגעפֿילט ווערן נים ווייניגער ווי פֿיער מאָל מיט אַ מילדען, זיסען ווייִן. דערצו איז אויף'ן טיש געשטאַנען, אָנגעגרייט פֿאַר אליהו הנביא, אַ גרויסע גלאָז ווייִן, וואָס דער אונזיכטבאַרער גאַסט האָט אויסגעטרונקען, כאָטש די גלאָז איז געבליבען פֿול ווי אַן אויג. ס'איז איבערהויפּט געווען אַ פֿריילאַך שטיקעל צייט, דער דאָזיגער יום טוב, פֿון ערב פּסח אָן, ווען מען האָט פֿערברענט דעם חמץ, ביז דער סאַמע לעצטער רגע פֿון דעם לעצטען טאָג, ווען דאָס פֿערבאָטענע ברויט האָט געהאַט אַ מאָדנעם טעם, אָקוראַט ווי זיסער קוכען. היינט די גאַנצע ענדערונג אין קיך, דאָס האָט אויך געהאַט אַ געוויסען צויבער: נייע פֿענדלאַך, נייע טעלער, נייע טעפּ, נייע לעפֿעל, אַלצדינגס שפּאָגעל-ניי, אין האַרמאָניע מיט די מצות, וועלכע האָבען פֿערנומען דעם פּלאַץ פֿון ברויט. און ווי שעהן האָט אויסגעזעהן דער טיש, וואָס איז געגרייט געוואָרען צום „סדר", מיט די וויין-גלעזער און די מערקווירדיגע מאכלים, דעם זרוע, די מרור, די חרוסת און וואָס איהר ווילט אַליין! און ווי ברייט יצען דאָס אַלע אַרום טיש, אָנגעשפּאַרט אויף ווייסע קישענס! דעם קינד'ס

נשמה איז פֿול געווען מיט אַ צערטליכע פּאָעזיע, און ס'איז געווען אַ פֿרייד פֿאַר איהם צו פֿרעגען די „פֿיער קשיות" אין העברעאיש: — „מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, שבכל הלילות אנו אוכלים חמץ ומצה, הלילה הזה כלו מצה?" די דאָזיגע קשיא האָט ער איבערגעזאָגט פֿון אַ גרויסען דינעם ספר, „די הגדה", פֿול מיט בילדער מכח די „עשר מכות", וואָס גאָט האָט אַנגעשיקט אויף די מצרים, און מכח פּרעה דעם רשע, וואָס איז געזעסען מיט אַ האַרטען האַרצען אויף אַ האַרטען טראָהן. זיין פֿאָטער'ס ענטפֿער, וועלכער איז אויך געווען אין העברעאיש, האָט געדויערט אַ צוויי, דריי שעה, איבערגעשלאָגען אין מיטען מיט עסען און טרינקען; און דאָס איז אייגענטליך געווען דער איינציגער טהייל פֿון דעם ענטפֿער, וואָס דאָס קינד האָט ווירקליך פֿערשטאַנען, מחמת דאָס העברעאיש פֿון דער הגדה איז געווען זעהר שווער.

נאָר ער האָט אין אַלגעמיין געוואוסט, וואָס פֿאַר אַ יום טוב דאָס איז, און די קשיות זיינע זיינען מעהר ניט געווען ווי אַ צערעמאָניע־זאַך, מחמת ער האָט זיי אַזוי געהאַלטען אין איין פֿרעגען יאָהר איין יאָהר אויס, זאָגאַר דאַן, ווען ער איז שוין אויסגעוואַקסען. אויך האָט ער ווינציג וואָס געטראַכט מכח דעם זינן פֿון די תפילות, בעת ער פֿלעגט זיי אָבזופּען דריי מאָל אין טאָג, אין דערפֿריה, פֿאַרנאַכט און ביינאַכט, כאָטש ער האָט זיך אויסגעלערנט פֿערשטעהן לשון קודש און ער האָט זאָגאַר געקענט איבערזעצען דעם דאַוונען אין אַ שלעכטען איטאַליעניש, אַ צוקריפּלונג פֿון דער ווענעציאַנער שפּראַך, וועלכע איז אַריינגעבראַכט געוואָרען אין דער גהעטאָ דורך די אידען, וואָס האָבען געפֿיהרט געשעפֿטען מיט דער דרויסענדיגער וועלט. ס'איז געווען אַזוי פֿיעל צו דאַוונען—גאַנצע ספרים. און ווי האָט זיך דאָס איהם צייטענווייז געגלוסט איבערצוהיפּען עטליכע טרוקענע, ניט־אינטערעסאַנטע בלעטלאַך! נאָר ער האָט זיך ניט נאָכגעגעבען די תאוה און איז דורכגעקראָכען יעגע שטיקער אפילו מיט די גאַנץ קליינע אותיות'לאַך, וואָס נאָר גרויסע דערוואַקסענע מענשען האָבען געדאַרפֿט זאָגען.

אַ טהייל פֿון דעם נחת־רוח, וואָס איז געלעגען אין די שבתים און ימים טובים, איז געווען די ענדערונג אין דעם דאַוונען. זאָגאַר דער בענשען נאָך'ן עסען האָט דאַן אויך דאָ און דאָרט געהאַט אַ שטיקעל פֿריישע אָבוועקסלונג. וואָרים פּונקט ווי דאָס קינד האָט אָנגעטהאָן זיינע בעסטע בגדים אום שבת און יום טוב, אַזוי האָבען זיך זיינע תפילות עפּעס אַזוי ווי אָנגעטהאָן אין שעהנערע ווערטער, און האָבען געדאַרפֿט געזאָגט ווערן פֿון שעהנערע ספרים און מיט שעהנערע ניגונים. די מעלאָדיען,

יער ניגון האָט געשפּיעלט אַ גרויסע ראָלע אין דעם דאַוונען, און כאָטש ער האָט, דוכט זיך, ניט געטראַכט מכח דער בעדייטונג פֿון די תּפלות, האָבען זיי פֿונדעסטוועגען געלעבט ביי איהם אין מוח אַזוי ווי שטיקער מוזיק, און צי זיי זיינען געווען אומעטיג, צי לוסטיג, — אָפּטמאָל, אין די שפּעטערע יאָהרען, האָבען זיי זיך אַליין געזונגען ביי איהם אין מוח. דריי „אמן'ס" זיינען געווען אין דעם „מוסף" פֿון די דריי ימים טובים — פּסח, שבועות און סוכות — וועלכע האָבען געהאַט אַ מערקווירדיגען צויבער פֿאַר איהם. די ערשטע צוויי האָבען געקלונגען אָבגעריסען, דער לעצטער האָט זיך געדרעהט און געצירקעלט און איז לאַנגזאַם אָבגעשטאָרבען. און כאָטש עס איז געווען אַסך צו זאָגען אין די דאָזיגע טעג, ווען די תּפלות זיינען געווען דאָפּעלט, איז עס איהם פֿונדעסטוועגען ניט געפֿאַלען צו לאַסט, וואָרים די עקסטראַ שטיקלאַך האָבען זיך אַזוי ווי אַריינגע'גנב'עט צווישען די געוועהנליכע, אַלטעגליכע שטיקער, אַקוראַט ווי בערגלאַך אָדער בלומען, וועלכע וואַקסען אויס אין מיטען דערינען אויף אומגעריכטע ערטער, כדי אָבצופֿרישען אַביסעל די מרה־שחורה פֿון אַ לאַנגען, לאַנגען וועג. און אַחוץ דעם זיינען די דאָזיגע עקסטראַ־תּפלות געדרוקט געווען אַזוי שעהן, מיט אַזעלכע פֿיינע גראַמען. אַסך פֿון זיי זיינען געווען אויס־געצייכענטע „חרוזים", וואָס זיינען דורכגעלאָפֿען דעם גאַנצען „אלף בית", פֿון „א" ביז „ת". אָט די חרוזים, וואָס האָבען געשטאַמט פֿון דעם מיטעל־אַלטער, האָבען זיך דורכגעוואָרפֿען אין דעם יום טוב'דיגען דאַוונען, און אפילו ווען דאָס קינד האָט זיך געדאַרפֿט מודה זיין אויף זיינע זינד — אָדער בעסער געזאָגט, אויף די זינד פֿון דער גאַנצער קהילה, מחמת „כל ישראל ערבים זה לזה" און יעדער איד איז פֿעראַנטוואָרטליך פֿאַר די מעשים פֿון דעם אַנדערן — האָט ער געזינדיגט זיינע זינד מיט אַן „א", געזינדיגט זיינע זינד מיט אַ „ב", און אַזוי ווייטער ביז ער האָט שוין מעהר ניט געקענט זינדיגען. און וואָס פֿאַר אַ תענוג איז דאָס גע־ווען צו בעטאָנען דעם סוף פֿון יעדען חרוז און איהם אויסשרייען מיט היין! און אָפּטמאָל, ווען די חרוזים האָבען זיך אַלע געענדיגט מיט איין און דיזעלביגע ווערטער, אַזוי ווי דער כאָר, דער צושפּיעל פֿון אַ ליעד, וואָס פֿאַר אַן ערלייזונג איז דאָס געווען, נאָך אַ גאַנצע שווערע שטיק, וואָס מען האָט אָבגעזופט אַבי־ווי, צוריק אַרויפֿצוקומען אויף די אַלטע גוט־בעקאַנטע ווערטער און זיי אויסשרייען אין דער הויך! צייטענווייז זיינען די פֿערזען געווען גאַנץ קורצע — בלויז צו איין שורה — און האָבען זיך געענדיגט מיט איין איינציגען וואָרט ווי „מים" אָדער „אש", למשל. און וואָס פֿאַר אַ פֿרומער ספּאָרט דאָס איז אַביסעל געווען צו לויפֿען

גליך אין „פֿייער“ און אין „וואַסער“ אריין! אָט די ווערטער זיינען גע־שטאַנען אויסגעשטעלט פֿריינדליך און איינפֿאַך, דאָס איבעריגע אָבער איז געווען אַזאַ מאָדנע און שווערע לשון קודש, אַז צייטענווייז האָט דאָס קינד געצווייפֿעלט, צי דער פֿאָטער זיינער אפילו האָט דאָס אַלעס פֿערשטאַנען, ניט קוקענדיג דערויף וואָס ער פֿלעגט ביי געוויסע חרוזים פֿערגיסען ביטערע טרעהרען, דער עיקר אין די ימים נוראים. ס'איז עפּעס געווען אַ מין שרעק צו דיינקען, אַז די מלאכים אויבען אין הימעל פֿערשטעהען יעדעס איינציגע וואָרט דערפֿון. און ער איז געווען גענייגט צו דיינקען, אַז דער חזן האָט אויך פֿערשטאַנען אַלצדינג; ער האָט געזונגען מיט אַזאַ מין געפֿיהל און מיט אַזויפֿיעל הארץ.

די איינציגע צייט, ווען דאָס קינד האָט זיך געלאַנגווײלט ביים דאַווענען, איז געווען שבת צו קריאת התורה. דער ניגון, מיט וועלכען מען האָט געלייענט די תורה, איז צונויפֿגעשטעלט געוואָרען לויט געוויסע צייכענס, וואָס זיינען אין חומש אָבגעדרוקט איבער און אונטער די ווערטער, און די צייכענס, וואָס האָבען אַרויסגעגעבען אַ שעהנעם קלאַנג, זיינען פֿאָרגעקומען זעלטען, און דער שעהנסטער פֿון זיי, דער „שלשלת“, וועל־כער האָט אייסגעצויגען דאָס וואָרט מיט אַ קייט פֿון אונענדליכע טרעלען און דריידלאַך, אָקוראַט ווי דאָס געזאַנג פֿון אַ פֿויגעלע, — אָט דער צייכען איז בסך הכל פֿאָרגעקומען עטליכע מאָל אין די אַלע חמשה חומשי תורה. זיך צוהערענדיג צו דעם אונענדליכען צויבער, האָט זיך דאָס קינד געטראַכט, ווי גוט עס וואָלט געווען, ווען די גאַנצע ספר־תורה זאָל זיין בעשפּריינקעלט מיט אַזאַ מין פֿויגעל־געזאַנג; ווען עס ווענדט זיך אָן איהם, וואָלט ער געמאַכט, די ריינינקייט זאָל האַלטען אין איין זינגען און טרילען. נאָר ער האָט געוואוסט, אַז דאָס קען ניט זיין, וואָרים די ספר־תורה איז געווען האַרט און ערנסט און ווירדיג, אָקוראַט ווי די גבאים פֿון שוהל, וועלכע האָבען איהר געהויבען אין דער לופֿטען, אָדער איהר פֿונאַנדערגעוויקעלט און איהר אָנגעטהאָן דאָס מענטעלע איהרס און אויפֿ־געהאַנגען די קלינגענדיגע זילבערנע גלעקלאַך אויף איהר. אפילו די איינפֿאַכסטע מוזיקאַלישע צייכענס זיינען ניט געווען אָנגעצייכענט אויף איהר, נאָך מעהר, זי איז געווען זאָגאַר אָהן נקודות. בלויז די אותיות האָט מען געקענט זעהן אויף דעם הייליגען פּאַרמעט, אי דאָס זיינען דאָס געווען געשריבענע, ניט קיין געדרוקטע אותיות, מחמת דער דרוק איז ניט אַזוי ווי די עהרווירדיגע האַנד פֿון דעם סופר. דאָס קינד האָט זיך געטראַכט ביי זיך, וואָס פֿאַר אַ וואונדערבאַרע פֿעהיגקייט מען מוז דאָס האָבען, עס צו קענען לייענען, בפרט נאָך עס צו קענען אויסזינגען ריכטיג.

פֿערטיעפֿט אין אַזעלכע געדאַנקען, פֿלעגט ער שטעהן און קוקען, ווי מען רופֿט אויף צו דער תורה זיבען אידען, איינעם נאָך'ן צווייטען, צוערשט אַ כ ה ן, דערנאָך אַ ל ו י, דערנאָך פֿינף געוועהנליכע ישראלים, און זייער אַרויפֿגעהן און אַרונטערגעהן פֿון דער בימה שלאָגט איבער אַביסעל די איינטאָניגקייט פֿון דעם לייענען. נאָך קריאת התורה זיינען געקומען די נ ב י א י ם, די ה פ ט ר ה, וועלכע האָט פֿון דאָס ניי דערוועקט דעם קינד'ס אינטערעס, מחמת זי האָט געהאַט אַן אַנדערן און אַ זיסערן ניגון, אין מינאָר, פֿול מיט האַלבע טענער און מיט אַ זיסער אומעטיגקייט, וועלכע האָט זיך געענדיגט אין אַן אויסברוך פֿון פֿרייד. וואָרים די נביאים, כאָטש זיי האָבען געדונערט געגען די אונגערעכטיגקייטען פֿון דעם פֿאָלק ישראל און געהאַלטען אין איין וויינען און קלאָגען אויף די עולות, וואָס זיינען בעגאַנגען געוואָרען, האָבען זיי אָבער אויך גערעדט פֿון דער גוטער צייט, ווען ס'וועט נעהמען אַ סוף צום גלות, און מ ש י ח וועט קומען און צונויפֿקלייבען זיין פֿאָלק פֿון אַלע פֿיער עקען פֿון דער ערד, און דער בית המקדש וועט פֿון דאָס ניי אויפֿגעבויט ווערן אין ירושלים, און אַלע נאַציאָנען וועלען דיענען דעם איינציגען גאָט, וואָס האָט געגעבען זיין תורה צו די אידען אויף'ן באַרג סיני.

דערווייל איז נור דאָס פֿאָלק ישראל מהויב אָבצוהיטען די תורה מיט אַלע איהרע פּרטים ודקדוקים, וואָרים בלויז די אידען — צי געבוירען צי ניט־געבוירען — האָבען געשוואָרען אַזוי צו טהאָן אין רעכטען מיטען פֿון די קולות וברקים, פֿון די דונערן און בליצען אויף'ן הר סיני. אפילו דעם קינד'ס נאָך ניט־געבוירענע נשמה איז געווען דערביי און האָט גענומען אויף זיך דעם יאָך פֿון דער תורה. אָפּטמאָל האָט ער זיך געסטאַרעט צו דערמאָנען אָן דער דאָזיגער פּאַסירונג, נאָר כאָטש ער האָט זיך געקענט גאַנץ גוט פֿאָרשטעלען די סצענע און זעהן, ווי די נשמות שוועבען אַרום איבער די בערג אַזוי ווי ווייסע וואָלקענס, האָט ער זיך פֿונדעסטוועגען ניט געקענט דערמאָנען, אַז ער זאָל האָבען געוועזן צווישען זיי. אָט אַפּנים ער האָט עס געמוזט פֿערגעסען אינאיינעם מיט די איבעריגע זאַכען, וואָס האָבען געטראָפֿען מיט איהם פֿאַר זיין געבורט — ווי די צוויי מלאכים, למשל, וועלכע האָבען מיט איהם געלערנט תורה און איהם געוויזען יעדען אין דערפֿריה דעם גן עדן און יעדען פֿאַרנאַכט דעם גיהנום; נאָר אין דער רגע, וואָס ער איז געבוירען געוואָרען, האָט איהם איינער פֿון די מלאכים אַ שנעל געטהאָן מיט'ן פֿינגער אין דער אויבערשטער ליפּ און האָט איהם אַראָבגעשיקט אויף דער וועלט אַ וויינענדיגען פֿון ווייטאָג, מיט דעם דאָזיגען גריבעלע אונטער די נאָזלעכער, וואָס איז דער צייכען

אַז דער מענש האָט זיך אויף אייביג פֿערגעסען וואָס עס טהוט זיך אויבען אויף'ן הימעל.

נאָר אין דעם טאָג פֿון מתן תורה — דעם יום טוב פֿון שבועות — איז די שוהל געווען פֿערפּוצט מיט בלומען. ס'איז ניט אַזוי גרינג געוועז צו קריגען בלומען אין ווענעדיג — יענע שטאָדט פֿון שטיינער און פֿון ים — דאָך זיינען די ווילען און די באַלקאָנען פֿון יעדער שוהל (און עס זיינען געווען זיבען שוהלען אין דער דאָזיגער איינגער גהעטאָ, אַ טהייל פֿון זיי אַלט און שעהן, אַנדערע אָרים און נידעריג) געווען פֿערציערט מיט רויזען, ליליען און אַנדערע סאָרטען בלומען.

נאָך שעהנער איז געוועזן דער יום טוב פֿון סוכות, ווען דער פּלאַץ און די הויפֿען פֿון די שוהלען זיינען פֿערנומען געוואָרען מיט הילצערנע שטיבלאַך, לזכר פֿון די טעג, ווען די קינדער פֿון ישראל האָבען געלעבט אין ביידלאַך אין דער מדבר. דעם קינד'ס פֿאָטער, אַן אמת פֿרומער איד, האָט געהאַט אַ גאַנצע סוכה פֿאַר זיך, בעדעקט מיט גרינע צווייגען, בעהאַנגען מיט פֿרוכט און אויסגעמעבעלט מיט שטוהלען און מיט אַ טיש, ביי וועלכען דאָס קינד איז געזעסען, אויפֿהייבענדיג די אויגען צום בלויען הימעל, וועלכער האָט אַריינגעקוקט דורך די גרינע בלעטער, און זיי אַרונטערלאָזענדיג אויף דעם שנעע-ווייסען טיש-טוך, בעשפּריינקעלט מיט שפּיעלענדע שאָטענס און מיט בלישטשענדע זונען-שטראַהלען. די לעצטע טעג פֿון יום טוב האָט ער זיך גענומען צום דאַך, אויפֿעסענדיג איינציגווייז די אַלע געשמאַקע עפּעל, די זיסע אָראַנזשען און די רייצענדע ווייַנטרויבען. היינט די אתרוגים און די לולבים, מיט וועלכע ס'האָט גערוישט אין שול דעם גאַנצען שעהנעם יום טוב, ווען די מענער האָבען זיי גע־שאָקעלט און געטרייסעלט און בעוואויגען נאָך אַלע זייטען, צו מזרח און מערב, צו צפון און דרום, אַרויף צום הימעל און אַראָב צו דער ערד. אַזוי ווי קיינער האָט ניט געטאָרט אָנבייסען פֿאַר אתרוג-בענשען, האָט אַ מאַן אַרומגעטראָגען דעם לולב מיט'ן אתרוג איבער די הייזער צו די ווייבער, וועלכע האָבען געמוזט בלייבען אין דערהיים, פֿערזאָרגען דאָס הויז — און ווירקליך, די היים איז געוועזן דער פֿרוי'ס ערשטער פּלאַץ, און ליכט-בענשען דער פֿרוי'ס היילינגסטע פֿליכט, און אפילו אין שוהל איז זי אויך געזעסען אין אַ בעזונדער אָרט, אויף אַן אָבגעצאַמטער גאַלעריע מיט שטראָבעטען, ווייט אַוועק פֿון די מענער. דעם זיבעטען טאָג סוכות האָט דאָס קינד געקראָגען פֿאַר זיך אַליין אַ „הושענה", אַ פֿריש בינטעל מיט צווייגלאַך און מיט גרינע בלעטער, וועלכע ער האָט צושלאָגען און צו־קלאַפּט אויף דער שוהל-באַנק, שרייענדיג: „הושענה!" און איבאיינעם

מיט די בלעטלאַך, וועלכע זיינען צופֿלויגען אויף דער ערד, זיינען אויך אַוועקגעפֿאַלען זיינע זינד. די גאַנצע נאַכט פֿון „הושענה רבה" איז דער פֿאָטער זיינער אויף געווען אין שוהל, נאָר דאָס קינד איז געגאַנגען אַהיים שלאָפֿען, נאָך אַ ביטערן קאַמפּף, וואָס ער האָט געהאַט מיט זיינע האַלב־פֿערקלעפּטע אויגען, און געהענדיג אַהיים האָט ער געציטערט, ער זאָל חלילה ניט זעהן, אויף די שטיינער זיין שאָטען אָהן אַ קאָפּ, מחמת דאָס איז געווען אַ סימן פֿון טויט.

נאָר דער ניינטער טאָג סוכות, „שמחת תורה" הייסט עס, איז געווען דער בעסטער פֿון אַלע, דער טאָג, ווען מען האָט געענדיגט די תורה און טאַקי באַלד אויף'ן שטעל איהר אָנגעפֿאַנגען פֿון דאָס ניי, פֿון „בראשית" אָן, כדי ס'זאָל ניט אויסזעהן, אַז די „שמחה" איז מחמת דעם וואָס די קהלה איז פּטור געוואָרען פֿון דער תורה. וואָס פֿאַר אַ צויבער איז געלעגען פֿאַר דאָס קינד אין דער צערעמאָניע מיט די צוויי חתנים, דעם „חתן־תורה" און דעם „חתן בראשית", וועלכע האָט אויסגעזעהן, ווי אַן אמת'ע חתונה! ווי די אינגלאַך האָבען זיך דאָס געוואָרפֿען אין שוהל אויף דער ערד, אויפֿצוקלייבען די צוקערלאַך און די אַנדערע זיסע זאַכען! און ווי גליקלאַך זיי זיינען דאָס אַביסעל געווען צו געהן אינאיינעם מיט די גרויסע אין דער פּראָצעסיאָן, די „הקפות", מיט פֿענדלאַך און מיט וועקסענע ליכטלאַך, וואָס האָבען געשטעקט אין אויסגעהוילטע מעהרען, אָנשטאָט לייכטער, זינגענדיג אינאיינעם מיט דעם גאַנצען עולם די ווער־טער: „אנא ה' הושיעה נא! אנא ה' הצליחה נא!" אַזוי פֿריילאַך איז דער חזן געווען, אַז ער האָט זיך ניט געקענט איינהאַלטען ניט צו טאַנצען, און פֿערשטעהט זיך, אַז די שטימע זיינע האָט געטאַנצט בעת ער האָט געזונגען.

ס'איז ניט געווען קיין שום אַנדער צייט אין יאָהר, וואָס זאָל זיין אַזוי לוסטיג אין דער גהעטאָ, אַחוץ פּורים, ווען מען האָט זיך געשיקט „שלח מנות", און די מענער האָבען געטראָגען קאָמישע מאַסקעס אָדער זיך פֿערשטעלט פֿאַר פֿרויען און געשפּיעלט „טהעאַטער". דאָס קינד פֿלעגט אַרומגעהן מיט אַ גרויסער פֿאַלשער נאָז, און יעדעס מאָל ווען מען האָט אין שוהל, ביי דער „מגילה", דערמאָנט דעם נאָמען „המן", האָט ער מיט אַלע כּוחות געקלאַפּט מיט אַ האַמער אָדער גערדרעהט מיט אַ גראַגער.

אַן אַנדער יום טוב פֿון דעם סאָרט איז געווען חנוכה, וואָס פֿלעגט מאַכען אויף דעם קינד אַזאַ'ן איינדרוק ווי פּורים. ווי פֿאַנטאַסטיש האָבען זיי אויסגעזעהן די חנוכה־ליכטלאַך, זיך פֿערגרעסערענדיג אין צאָהל פֿון

איין נאַכט אויף דער אַנדערער, צוערשט איינס, דערנאָך צוויי ביז דעם אַכטען אָוענד, ווען עס האָבען געברענט אַכט ליכטלאַך אין איין שורה, מיט אַריינגעהמענדיג אין כלל דאָס ליכטעל, וואָס האָט אָנגעצונדען די אַנדערע, דעם „שמש", הייסט עס! און דאָס אַלעס האָט דערמאָנט אָן דעם גרויסען נס, אָן דאָס קריגעלע בוימעל, וואָס מען האָט געפֿונען אַ פֿערזיגעלטען אין בית המקדש דאַן, ווען די חשמונאים האָבען מנצח געווען די יונים, און וואָס איז גענוג געווען פֿאַר'ן „נר תמיד" אויף אַכט טאָג צייט.

און אַזוי האָט דאָס קינד געלעבט און איז אויפֿגעוואַקסען אין דער דאָזיגער אינערליכער וועלט, פֿול מיט טרוימען, ווענדענדיג זיין פֿאַנטאַזיע צוריק צו דער אַמאָליגער היים פֿון די אידען, צו פּאַלעסטינאַ, און האָפֿענדיג אויף אַ מין וואונדערבאַרער גאולה, אַזוי שטאַרק בעאיינפֿלוסט פֿון געבעט און פֿון רעליגיעזע צערעמאָניעס, אַז זאָגאַר שפּיעלענדיג זיך מיט די קינדער אין נים האָט ער אויך געהאַט אַ תפלה צו דעם קינדער־מלאך סנדלפון, וועלכער האָט געלויט'עט: „אָה סנדלפון, דו שר פֿון די וועלדער, היט אונז אָב פֿון שלעכטם!"

II.

צוויי זאַכען זיינען געווען אין דער גהעטאָ, וואָס האָבען געהאַט אַ מאָרנע אָנציהונג פֿאַר דעם קינד: איינע פֿון זיי איז געווען אַ ברייטער פֿלאַכער מאַרמאָר־שטיין אויף דער וואַנד לעבען זיין הויז; ביסלאַכווייז האָט ער אויסגעפֿונען, אַז דאָס איז געווען אַ בעפֿעהל, אַז די אידען, וואָס שמר'ן זיך, זאָלען זיך קיינמאָל ניט אומקעהרען אין דער גהעטאָ און ניט האָבען קיין שום פֿערבינדונג מיט איהרע איינוואוינער, אַניט וועלען זיי בעשטראָפֿט ווערן מיט תפיסה, מיט שמיץ, מיט'ן שאַנד־פֿלאָקען און זאָגאַר מיט דער תליה. די צווייטע זאַך איז געווען אַ מאַרמאָרנע פיגור פֿון אַ שעהן מיידעל מיט אַ לאַנגער שלעפּ, וואָס איז געלעגען אויף דער סאַמע לעצטער וואַנד פֿון דער גהעטאָ, קוקענדיג דערויף מיט העל־אָפֿענע אויגען.

דאָס איז געווען אַן אַנטיקיטעט, אַן איבערבלייבעכץ פֿון די אַלטע צייטען, און צוזאַמען מיט דעם מאַרמאָר־שטיין האָט עס דערמאָנט דעם קינד אָן דער מערקווירדיגער וועלט דאָרט אויף דרויסען, וואו מענשען

פֿון אַ פֿערבאָטענער אמונה האָבען אויסגעקריצט פֿערבאָטענע בילדער. אָבער ער איז קיינמאָל ניט אַרויס פֿון דער גהעטאָ; על כל פנים קיינמאָל ניט מעהר ווי עטליכע גאַסען, וואָרים וואָס האָט ער געהאַט צו טהאָן אין ווענעדיג? אַז ער איז אונטערגעוואַקסען און האָט זיך שוין געקענט מאַכען ניצליך מיט וואָס עס איז, האָט איהם דער פֿאָטער צוגענומען צו זיך אין זיין לייה-געשעפֿט, און פֿאַר דער פֿרייער צייט זיינער איז ער געווען פֿערזאָרגט מיט דער שוהל און מיט אַ גאַנצען ים פֿון למודים; אַחוץ חומש מיט רש"י האָט ער געהאַט פֿאַר זיך די געוואַלדיגע צאָהל פֿון גמרות, יענעם מיש-מאַש פֿון תלמוד'ישע תורה און הלכה. און אַז ער איז צוגעקומען צו זיין דרייצעהנטען יאָהר, האָט ער זיך גענימען גרייטען צו ווערן „בר מצוה". וואָרים צו דרייצעהן יאָהר איז דאָס קינד געוואָרען אַ מאַן. די זינד זיינע, וואָס זיינען ביז דאַן געלעגען אויף דעם פֿאָטער'ס פלייצעס, וועלען איצט פֿאַלען אויף איהם אַליין, און אָנשטאָט דעם, וואָס ער איז ביז אַהער געווען אַזוי וויניג פֿעררעכענט אין שוהל ווי אַ פֿרוי, וועט ער ווערן אַ פאָלנער מענש און מען וועט איהם קענען מצרף זיין צום „מנין". און אַזוי האָט ער ניט נור געקראָגען אַ טלית, ווי אַן ערוואַקסענער איד, נאָר ער האָט אויך אָנגעהויבען „לייגען תפילין". דערצו האָט ער זיך גענומען איינ'חזר'ן זיין „פרשה", וואָרים דעם ערשטען שבת, נאָכדעם ווי ער ווערט דרייצעהן יאָהר אַלט, וועט מען איהם אויפֿרופֿען, אַזוי ווי אַ מאַן, צו דער תורה, מעהר ניט, אָנשטאָט צו הערען, וועט ער אַליין דאַרפֿען לייענען אַ פרשה פֿון דער ספר-תורה, וועלכע איז גאָר אָהן נקודות און אָהן טראָפּ. ער איז געווען אַ שעהמעדיג אינגעל, און דער געדאַנק, אַז ער וועט דאַרפֿען אַרויפֿגעהן אויף דער בימה פֿאַר דער גאַנצער שוהל אידען, האָט איהם שטאַרק געשראָקען. אַחוץ דעם קען ער נאָך אַ טעות האָבען אין די ווערטער אָדער אין דעם ניגון. ס'איז געווען אַ ביטער שטיקעל צייט פֿאַר איהם, און אפילו דער געדאַנק מכח די נייע מלבושים, די „בר מצוה"-מתנות און די סעודה, וואָס זיינע עלטערן האָבען צוגעגרייט, האָט אויך וויניג וואָס פֿערקלענערט זיין שרעק. צייטענווייז פֿלעגט ער זיך אויפֿכאַפּען אין מיטען נאַכט, אָבגעגאָסען פֿון שוויים; ס'האָט זיך איהם געח'לום'ט, אַז ער איז געשטאַנען אויף דער בימה, אַ צומישטער, ניט וויסענדיג, ווי אַזוי אַרויסצוקריכען פֿון זיין צרה, און דאָ זיינען אלע אויגען אויסגעשטעלט אויף איהם. דאַן פֿלעגט ער שטילערהייט איבערזינגען זיין „פרשה" פֿאַר זיך, כדי צו זיין זיכער מיט זיך. און מערקווירדיג! ס'האָט זיך אָנגעפֿאַנגען מיט די ווערטער: „ויהי בחצי הלילה — און עס איז געווען אָרום האַלבע נאַכט". דעם אמת

זאָגענדיג, האָט ער עס געקענט אַזוי קלאָהר ווי דעם „אלף־בית", מחמת ער איז געוועזן אַ גרויסער מתמיד. ער האָט קיין איין מאָל ניט פֿערפֿעהלט איינצילערנען אויף ריכטיג אַ „שיעור", וואָס מען האָט איהם אויפֿגעגעבען. אין דאָס יאָס איז שייך צו לשון קודש אָהן נקודות, דערפֿאַר האָט ער זיך שוין לאַנג איינגעהערט שרעקען; נקודות זיינען בלויז געשאַפֿען געוואָרען פֿאַר קינדער אין שטים, און ער איז אַ גמרא יונג, אַ חריף אין די שיועדסטע פלעצער פֿון דעם תלמוד — אַ קליינער רב, פֿלעגען זיי זאָגען אין דער גהעטאָ! און אַז דער גרויסער מאָמענט איז ענדליך געקומען, האָט ער זיך בלויז אין אָנפֿאַנג אַביסעל געשראָקען, נאָר באַלד האָט ער געקראָגען זיין טריאומפֿירענדע שטימע, און וואָס פֿאַר אַן איידעלער תענוג איז דאָס געווען פֿאַר איהם צו האַלטען געשפּאַנט צו זיך די אויפֿמערק־זאַמקייט פֿון דעם גאַנצען עולם! דערנאָך האָט מען פֿון אַלע זייטען ארומגערינגעלט זיין פֿאָטער און זיך גאָרניט געקענט גענוג אָבלויבען וועגען דעם ווי אַזוי ער „האָט געלייענט זיין פרשה".

און אַצונד, אַז ער איז געוואָרען אַ מאַן מיט אַלע גרויסע צוגלייך, האָט ער זיך אויך גענומען אָבגעבען מיט אַנדערע טהיילען פֿון דעם יודענטהום. ער איז געוואָרען אַ מיטגליעד פֿון דער „חברה קדישא", וועלכע האָט מטהר געווען און אָבגעהיט די מתים איידער זיי זיינען געקומען צו קבורה אויף דעם קליינעם אינזעל, וואָס מען האָט גערופֿען „בית חיים", מחמה ס'איז ניטא קיין טויט אין דער גאַנצער וועלט, ווי ער פֿלעגט זינגען יעדען פֿרייטאָג־צו־נאַכט'ס: „מחיה מתים ברחמים רבים — גאָט וועט מיט זיין גרויס רחמנות לעבעדיג מאַכען די טויטע." אויך האָט ער איצט גענומען נעהמען אָנטהייל אין די טרויער־צערעמאָניעס נאָך די טויטע, צווישען אַלע אַנדערע אבלים, וועלכע פֿלעגען זיצען „שבעה" און זאָגען קדיש פֿאַר די פֿערשטאָרבענע נשמות. וואו קומען זיי פֿאָרט אַהין, אָט די אַלע נשמות? אַ טהייל פֿון זיי, האָט ער מורא געהאַט, וועלען אוראי פֿערפֿאַלען ווערען אין גיהנום, מחמת ער האָט געוואוסט, אַז די דאָזיגע מענשען האָבען געזינדיגט און גענעסען טרפות. וואָס פֿאַר אַ נחת איז דאָס געווען צו דיינקען, אַז אין גיהנום אפילו איז שבת קיין פֿייער ניטאָ, און קיין „שבת־גויה" אויך ניט. אַז משיח וועט קומען, וועט זיי אפשר נאָט אַלעמען פֿערגעבען זייערע זינד. זאָגט דען ניט די גמרא, אַז „כל ישראל", אַלע אידען — און מיט זיי די גוטע מענשען פֿון אַלע נאַציאָנען — „יש להם חלק לעולם הבא", וועלען האָבען אַ חלק אין יענער וועלט?

III.

אין דעם לוח פֿון דער גהעטאָ זיינען אויסגערעכענט געווען היבשע עטליכע תעניתים; דאָס רוב פֿון זיי האָבען אָנגעהאַלטען בלויז צוועלף שעה. נאָר צוויי האָבען זיך געצויגען אַ גאַנצען מעת לעת, פֿון איין זונענ־אונטערגאַנג צום אַנדערן. דאָס קינד האָט בלויז געמענט האַלטען אַ פּאָר תעניתים, אי דאָס אויך ניט דעם גאַנצען טאָג, נאָר אַצונד איז ער געווען זיין אייגענער בעל הבית, און זיין נשמה האָט אַליין געדאַרפֿט ענטשיידען ווי לאַנג און ווי אָפֿט זי זאָל זיך פּייניגען, און זי האָט בעשלאָסען אויסצוניצען יעטוועדע געלעגענהייט. און איינע פֿון די גרויסע געלעגענ־הייטען איז איהם באַלד געקומען פֿאַר דער האַנד. ניט דער טרויעריגער תענית פֿון תשעה באב, נאָר דער שרעקליכער טאָג פֿון יום כפור. אַ גאַנצען מאָנאַט לאַנג, דעם חדש אלול, האָט מען פֿערבראַכט אין סליחות־זאָגען ביז ראש השנה. ראש השנה אַליין איז געווען דער הייליגסטער פֿון די ימים טובים. אחוץ די עקסטראַ־תפלות, וועלכע האָבען געדויערט אַ גאַנצען האַלבען טאָג, האָט דאָס שופר־בלאָזען געגעבען אָנצוהערען, אַז „היום הרת עולם", היינט איז אַ מורא'דיגער טאָג. דאָס איז געווען אַ וואָרנונג פֿאַר דעם זינדער תשובה צו טהאָן, מחמת ראש השנה איז געווען דער אָנהויב פֿון דעם יום הדין. ניין טעג צייט האָט גאָט גע'משפט די נשמות פֿון די לעבעדיגע און בעשטימט זייער מזל אויף דעם יאָהר וואָס קומט — מי יחיה ומי ימות, ווער עס זאָל לעבען און ווער עס זאָל שטאַרבען, מי יעשר ומי יעני, ווער עס זאָל זיין רייך און ווער אָרים, ווער ער זאָל זיין קראַנק און ווער געזונד. נאָר ביים סוף פֿון דעם צעהנטען טאָג, יום כפור פֿאַרנאַכט, זיינען די ביבער געשלאָסען געוואָרען אויף אַ גאַנץ יאָהר צייט. ביז „נעילה" איז נאָך געווען צייט, אָבער דערנאָך איז אַלצדינג אָבגע'חתם'עט געוואָרען, און דער, וואָס האָט ניט תשובה געטהאָן מיט'ן פֿולען האַרצען אויף זיינע זינד, האָט פֿערזוימט דעם לעצטען שאַנס פֿון מחילה וסליחה. וואָס זשע איז דער חידוש, וואָס די איינוואוינער פֿון דער גהעטאָ האָבען זיך בעצייטענס בעוואָרענט און תיכף אין אָנהויב פֿון די „עשרת ימי תשובה" האָבען זיי זיך אַ שאָט געטהאָן צו „תשליך" צום בריק פֿון דעם קאַנאַל, כדי צו בעטען גאָט, ער זאָל זיי בעפֿרייען פֿון זייערע זינד, וואָס זיי וואַרפֿען אַצונד אַריין אין וואַסער!

ס'איז געווען דער צעהנטער טאָג, און אַ מורא'דיג געפֿיהל פֿון הייליגקייט איז געהאַנגען איבער דער גהעטאָ. די גאַנצע נאַכט האָט אין יעדען הויז געברענט אַ וועקסען ליכט, ווייס און עהרפֿורכטיג. גראָה און

קאַלט איז דער פֿריה־מאָרגען אויפֿגעגאַנגען, נאָר שוין בעגינען צו טאָג איז דער עולם געווען אויף די פֿיס, ווארים דאָס דאַוונען האָט זיך אָנגע־הויבען זעקס אַזייגער אין דערפֿריה און האָט זיך געצויגען אָהן אַ שום איבערשלאָג ביז זיבען אין אָוועגד. אַ גרויסער טהייל פֿון די מענער, וואָס זיינען געווען פֿערזאַמעלט אין שול, האָבען געטראָגען ווייסע קיטלען, און די שטאַרק פֿרומע זיינען געבליבען שטעהן אויף די פֿיס דעם גאַנצען טאָג, שאָקלענדיג זיך און זיך שלאָגענדיג אין האַרצען „על חטא". אַ היבשע צייט לאַנג האָט זיך אויך דעם אינגעל געגלוסט צו בלייבען שטעהן, נאָר די איינגע, געפּאַקטע שול איז פֿול געווען מיט אַ שווערען גערוך, און ענדליך, אַרום מיטאָג־צייט, איז ער געוואָרען אַזוי שוואַך, אַז ער האָט זיך געמוזט אַנידערזעצען. אָבער ער איז געווען פֿעסט ענטשלאָסען ביי זיך צו פֿאַסטען ביז ביינאַכט. ביז אַהער האָט ער שטענדיג איבערגעבראָכען זיין תענית אין מיטען דאַוונען, פֿלעגט געהן אַהיים עפּעס איבערכאַפּען און קומען צוריק אין שול אריין. אַז ער איז אלט געווען זיבען אָדער אַכט יאָהר, איז דער דאָזיגער אָנבייסען געקומען אַרום מיטאָג־צייט, נאָר וואָס עלטער ער איז געוואָרען, אַלץ לייגגער האָט ער געפֿאַסט, און ס'איז פֿאַר איהם געוואָרען אַ מין כבוד זיך אַליין אַריבערצושטייגען יעדעס יאָהר. דאָס לעצטע מאָל האָט ער געפֿאַסט ביז שפּעט נאַכמיטאָג, און עס וואָלט פשוט געווען אונפֿערצייהליך אַצונד, ווען ער זאָל ניט קענען אויסהאַלטען דעם גאַנצען טאָג און דערנאָך, שטאָלץ און ריין פֿון זינד, געהן אַהיים און טרינקען ווײן אינאיינעם מיט די גרויסע, דערוואַקסענע מענער. נאָכמיטאָג, ווען דער מוסף האָט זיך נאָך אַלץ געצויגען און געצויגען, איז ער געוואָרען אַזוי בלייך, אַז דער פֿאָטער האָט זיך געהאַלטען אין איין בעטען ביי איהם, ער זאָל געהן אַהיים עסען. נאָר דאָס אינגעל האָט ניט געוואָלט וויסען דערפֿון. און אַלע ווײלע איז איהם גרינגער געוואָרען; ער האָט זיך פשוט פֿערגעסען אָן זיין קאָפּ־ווייטאָג און אָן דעם מורא'דיגען הונגער זיינעם, זיך פֿערטיעפֿענדיג אין דעם דאַיונען. און מיט אַמאָל האָט ער ביי זיך אין דער פֿאַנטאַזיע דערזעהן, ווי די הימלען עפֿענען זיך אויף איבער זיין קאָפּ און ווי גאָט זיצט אויף זיין כסא המשפט, פֿערשטעלט פֿון דעם בלישטשענדען ליכט, און אַרום איהם די כרובים מיט די פֿיער פֿליגלען און די ברענענדיגע רעדער, און די שרפי קודש, די הייליגע ברואים, אומרים זה לזה, זאָגען איינער צום אַנדערן: „קדוש, קדוש, קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו." און איבער דער שול איז געלעגען אַ מורא'דיגע עהרפֿורכט, און ס'האָט אויסגעזעהן אָקוראַט ווי די געוואַלדיגע כוחות פֿון דער נאַטור וואָלטען זיך אַרומגעקליבען אַרום איהר, עפּעס אַזוי־

ווי די גאַנצע וועלט וואָלט געוואַרט אין טיעפֿער שטילקייט צו הערען די שרעקליכע ווערטער פֿון גאָט'ס משפט. און דאַן האָט ער מיט אַמאָל דערפֿיהלט אַ קיהלען, געשמאַקען ריח איבער'ן שטערן, און אַזוי ווי פֿון דער אַנדער עק וועלט האָט ער דערהערט אַ קול, וואָס האָט געקלונגען ווי זיין פֿאָטער'ס שטימע, און וועלכע האָט איהם געפֿרעגט, צי עס איז איהם שוין בעסער. ער האָט אויפֿגעעפֿענט די אויגען, האָט אַ שמייכעל געטהאָן און געזאָגט, אַז עס איז איהם גאָרנישט, נאָר אַצונד האָט דער פֿאָטער זיינער גאַנץ איינפֿאַך זיך אָנגעזעצט אויף איהם, ער זאָל געהן אַהיים עסען.

אַ צוטומעלטער, נאָך אַלץ צומישט פֿון די גרויסע וואונדער, וואָס ער האָט געזעהן, האָט ער זיך דורכגעשפּאַרט דורך דעם ווינענדען, בעטענדען עולם, איבער וועמען ס'איז נאָך אַלץ געלעגען אַ געוויסער מורא'דיגער שרעק, און ער איז אַרוים אויף דרויסען אין דעם קליינעם פֿיער-עקיגען-פּלאַץ. דאָרט האָט ער אָבגעכאַפּט דעם אָטהעם, אַריינגעצויגען אַביסעל פֿרישע לופֿט אין זיך, ניט קענענדיג אין גאַנצען אויפֿמאַכען די אויגען אַנטקעגען דעם פּלעצליכען בליאַסק פֿון דער זונן און דעם בלויען הימעל. נאָר דאָס געפֿיהל פֿון עהרפֿורכט און שרעק האָט איהם נאָך ניט פֿערלאָזען, מחמת די געטאָ איז געוועזן פּוסט, די קלייטען צוגעמאַכט, און אַ הייליגע שטילקייט איז געלעגען איבער די שטיינער און די הייזער, וועלכע זיינען אַזוי ווי דורכגענומען געוואָרען פֿון די אונאויפֿהערליכע קולות, וואָס האָבען זיך געהערט פֿון די שולען. ער איז צוגעגאַנגען צו דעם הויכען, ניין שטאָקיגען הויז, נאָר מיט אַמאָל האָט ער זיך שטאַרק פֿערשעהמט. נו, אודאי האָט ער זיך צו פֿריה אונטערגעגעבען. ס'איז איהם דאָך שוין בעסער, די לופֿט האָט איהם אָבגעמינטערט. ניין, ער וועט ניט אָברעכען דעם תענית; ער וועט אַרומשפּאַצירען אַ ווײַלע, און דערנאָך וועט ער געהן צוריק אין שוהל אַריין. יאָ, אַ מונטערער שפּאַציר וועט איהם אין גאַנצען ברייננגען צו זיך. און ביים אָפֿענעם טויער איז קיין שומר ניט געווען; די וועכטער פֿון דער געטאָ האָבען זיך געמאַכט יום טוב, וויסענדיג גאַנץ גוט, אַז אין דעם יום הנורא, אין דעם טאָג פֿון די טעג, איז ניט נייטיג קיינעם צו היטען. די וועכטערבאַרקע איז געלעגען צוגעבונדען צו אַ סלופּ. אַלצדינג האָט האַרמאָנירט מיט דעם אינגעל'ס געפֿיהל פֿון פֿייערליכקייט. נאָר אַזוי ווי ער האָט געשפּאַנט איבער דעם ברעג פֿון „קאַנאַרעדזשיאָ", און וויטער און וויטער אַריין אין די אונבעקאַנטע שטאָדט, האָט איהם עפּעס אָנגעהויבען ווערן מאָדנע שווער אויף דער נשמה. ניט קוקענדיג אויף דעם מורא'דיגען

געפֿיהל פֿון שרעק, וואָס איז געלעגען איבער דער גאַנצער וועלט, זיינען פֿונדעסטוועגען די קראָמען געווען אָפֿען און מענשען זיינען זיך גלייכגילטיג אַרומגעגאַנגען אין די קליינע, פֿיינע געסלאַך; פיצלאַך קינדער האָבען געלאַכט ביי די נאַמען זייערע אין די אָרעמס, די „גאָנדאָליע׳ס” זיינען, ווי דער שטייגער איז, געשטאַנען אויף דעם הינטערשטען טהייל פֿון זייערע שעהנע שוואַרצע שיפֿלאַך און זיי גערודערט אָהן אויפֿהער. דאָס וואַסער האָט געבלישטשעט און געטאַנצט אַנטקעגען דער נאָכמיטאָגדיגער זונן. אויף׳ן מאַרק האָבען די ברוינע אַלטע ווייבער פֿריילאַך געפּלוידערט מיט זייערע קונים. ער איז געגאַנגען אַלץ ווייטער און ווייטער, און אַלץ שטאַרקער איז געוואַקסען זיין ערשטוינונג. פלוצלינג האָט ער זיך אויפֿגעהערט וואונדערן, עפּעס אַנדערש האָט געפֿאַנגען געגומען זיין נשמה: ער האָט דערהערט אַ וואונדערבאַרע מעלאָדיע. דאָס איז ניט געווען בלויז אַ פֿרייליכער ניגון, נאָר ס׳האָט אויסגעזעהן, עפּעס אזוי ווי אַסך אַנדערע ניגונים וואָלטען זיך אויסגעמישט דערמיט, אַז זיין האַרץ איז אַזש צוגאַנגען פֿון ענטציקונג. ער האָט זיך געלאָזט לויפֿען נאָך די מאָדנע קלאַנגען, צוקומענדיג אַלץ נעהנטער און נעהנטער צו זיי, אין ענדליך איז ער אומגעריכטערהייט אַרויפֿגעקומען אויף אַן אונגעהייער גרויסען פלאַץ, אַרומגערינגעלט מיט זיילען, אונטער וועלכע עס זיינען געזעסען שעהן פֿערפוצטע הערען און דאַמען ביי קליינע טישלאַך און האָבען געטרונקען און זיך צוגעהערט צו מענער, אָנגעטהאָן אין רויטען, מיט גרויסע שוואַרצע קאָקאַרדעס אין די היטלען, וועלכע זיינען געזעסען אויבגעזעצט אויף אַ פלאַטפֿאָרמע אין מיטען פלאַץ און האָבען געבלאָזען אויף גרויסע, גלאַנציגע טרומייטערס; אַ פלאַץ, וואָס איז געווען אַזוי גרויס און ברייט און אַזוי פֿול מיט גליקליכע, פֿרייליכע מענשען און מיט פֿלאַטערנדע טויבען, אַז ער האָט זיך אומגעקוקט, ניט וויסענדיג אויף וואָס פֿאַר אַ וועלט ער איז. און דאַן, אויפֿהויבענדיג די אויגען, האָט ער דערזעהן עפּעס, וואָס האָט איהם איינפֿאַך פֿערכאַפּט ביים אָטהעם — אַ הערליכער בנין, אַזוי ווי דער בית המקדש, וועגען וועלכען ער האָט אַזוי פֿיעל גע׳חלום׳ט, גלאַנצענדיג אין גאָלד, מיט וואונדערבאַרע שפּיצען, און בעקרוינט מיט פֿיער בראָנזענע חיות, וואָס ער איז זיכער געווען, אַז דאָס זיינען די פֿערד, וואָס זיינען געווען געשפּאַנט אין פרעה׳ס רייטוואָגען, בעת ער האָט נאָכגעיאָגט די אידען צום ים סוף. און האַרט לעבען דעם האָט זיך אויפֿגעהויבען אַ ריעזען־טהורם, אַזוי ווי דער טהורם פֿון בבל, אַזוי הויך, אַז דאָס אויג האָט עס ניט געקענט פֿערכאַפּען. זיין האַרץ איז פֿול געוואָרען מיט אַ מאָדנעם פֿערגניגען, וואָס איז כמעט געווען אַזוי ווי אַ

שמערץ. די דאָזיגע צויבער־געביידע האָט איהם צוגעצויגען אַלץ נעהנטער צו זיך; ער האָט געזעהן ווי אַן אָרעמע פֿרוי מיט אַ הוילען קאָפּ געהט אַריין אַהין, איז ער איהר נאָכגעגאַנגען. און אַ וואונדערליך־גאָלדענע דונקעלהייט איז איהם בעפֿאַלען, און אַ ים פֿון האַלב קיילעכדיגע באַלקענס און זיילען און שוועבענדע דעכער און אויסגעקריצטע שעהנע ווענד מיט פֿיעל־פֿאַרביגע בילדער; און דער פֿערגניגען, וואָס איז כמעט געווען אַזוי ווי אַ שמערץ, איז געוואַקסען און געוואַקסען אין איהם, אַז דאָס האַרץ האָט איהם שיער ניט געפּלאַצט. דאַן האָט ער געזעהן, ווי די אָרעמע פֿרוי מיט׳ן הוילען קאָפּ פֿאַלט אויף די קניע, און ער האָט גלייך פֿערשטאַנען, אַז דאָס בעט זי אַזוי גאָט — יאָ, און אויף דעם זעלביגען אָרט וואָס די מענער — און אַז דאָס איז ניט קיין בית המקדש, נאָר איינער פֿון יענע טרפה׳נע ערטער, וואָס מען רופֿט קירכען, און וואו עס געהען יענע פֿערהאַסטע משומדים, מכח וועלכע ס׳רעדט זיך אויף יענעם מאַרמאָר־שטיין אין דער גהעטאָ. און בעת ווען ער האָט זיך געראַנגעלט מיט דעם מיש־מאַש אין זיינע געדאַנקען, איז צו איהם צוגעלאָפֿען אַ שעהנער גלאַנציגער מאַן מיט אַ קאָקאַרדע אויף׳ן היטעל און מיט אַ שווערד, און האָט איהם געהייסען אויסטאָהן דאָס היטעל. אין אימפּעט און אין טויט־שרעק איז ער אַרויסגעלאָפֿען פֿון דער וואונדערבאַרער געביידע, זיך אָנשלאָגענדיג אָן די פֿיעלע שפּאַציר־געהער אויף דעם ברייטען פּלאַץ, און ער האָט זיך ניט אָבגעשטעלט ביז וואַנען די לוסטיגע מוזיק פֿון די גרויסע גלאַנציגע טרומייטערם איז פֿערשטומט געוואָרען הינטער איהם. און זאָגאַר דאַן איז ער אויך געלאָפֿען שנעל, עפּעס אַזוי ווי נאָך איהם וואָלט זיך געיאָגט די מאָדנע גרויסע וועלט, וואו ער האָט צום ערשטען מאָל אַריינגעשטעלט אַ פֿוס.

און פּלוצלינג האָט ער זיך אַרומגעקוקט, אַז ער איז אין אַ פֿינסטער געסעל, און ער האָט געוואוסט, אַי ער וועט שוין ניט קענען געפֿינען דעם וועג צוריק אין דער גהעטאָ. ער האָט געהאַט בדעה אַ פֿרעג צו טהאָן ביי אַ פֿרוי, וואָס האָט אויסגעקוקט פֿריינדליך, נאָר מיט אַמאָל איז איהם אַריבער אַ שוידער איבער׳ן רוקען; ער האָט זיך דערמאָנט, אַז ער טראָגט ניט קיין געלען *O* אויף׳ן האַרצען, אַזוי ווי אַ מאַן דאַרף טראָגען, און אַזוי ווי ער איז שוין „בר מצוה”, וועלען איהם די ווענעציאַנער אַודאי בעטראַכטען פֿאַר אַ מאַן. אַ ווייל איז ער געבליבען שטעהן אַ פֿערצווייפֿעלטער, ס׳האָט זיך איהם אויסגעדוכט, אַז ער וועט שוין קיינמאָל ניט זיין צוריק אין דער גהעטאָ; נאָר ענדליך האָט ער זיך בערעכענט און געפֿרעגט, ווי אַזוי מען געהט צום „קאַנאַרעדזשיאָ”, און אויף אַזאַ׳ן

אופן איז ער אַ פּערציטערטער צוגעקומען צו דעם בעקאַנטען אייזערנעם טויער און האָט זיך שטילערהייט אַריינגעגנב'עט אינעווייניג. אַלעס איז געווען אַזוי ווי פֿריהער אין דער גהעטאָ. דיזעלביגע היילגע שטילקייט אין הויף און אויף'ן פּלאַץ, דאָס זעלביגע מורמלען פֿון די שוהלען, מעהר ניט, די אָוענד־שאָטענס האָבען זיך גענומען אויסלייגען איבער דעם פּלאַץ, און דאָס האָט די ערנסטקייט געמאַכט טיעפֿער ווי פֿריהער.

„נו, האָסט געגעסען?" האָט דער פֿאָטער געפֿרעגט. דאָס אינגעל האָט אַ שאָקעל געטהאָן מיט'ן קאָפּ: „יאָ". די פֿאַרב איז איהם געקומען אין זיין בלייכען פּנים אַריין; ער האָט געזינדיגט. ער וועט אַלזאָ פֿאָרט אויסהאַלטען דעם גאַנצען תענית. דער עולם האָט זיך געשלאָגען אין האַרצען על חטא. „על הטא שחטאנו לפניך בכחש ובכזב—פֿאַר די זינד, וואָס מיר האָבען געזינדיגט פֿאַר דיר זאָגענדיג ליגען", האָט דאָס אינגעל צוגעשטימט. און כאָטש ער האָט געלייגט זיין גאַנצע אויפֿמערקזאַמקייט אויף דעם וויינענדיגען ניגון פֿון די ווערטער און מחמת דעם האָט ער במעט ניט בעמערקט זייער בעדייטונג, דאָך איז דאָס שוין ניט געווען די אַלטע ליידענשאַפֿט און די היץ, וואָס איז פֿריהער געלעגען אין זיין שטימע. ס'האָט אָנגעהויבען ווערן דונקעל; די שאָטענס פֿון דער נאַכט האָבען זיך וואָס ווייטער אַלץ מעהר פֿערשפּרייט איבער דער שול, די ווייסע געשטאַלטען, וויינענדיג און קלאָגענדיג אין זייערע קיטלען, האָבען אויסגעזעהן אַזוי געהיימניספֿאָל; אָט, אָט קומט די מינוט, ווען די ביכער פֿון לעבען און טויט וועלען געשלאָסען ווערן. מיט ליידענשאַפֿט און מיט אַלע כוחות האָט דער עולם איינמאָל נאָך'ן אַנדערן אויסגערופֿען: „ה' הוא האלהים, ה' הוא האלהים!" דאָס איז געווען די שטונדע, ווען דעם אינגעל'ס געפֿיהל פֿון עהרפֿורכט און שרעק איז אַלע מאָל געווען אַם שטאַרקסטען. אָבער ער האָט בשום אופן ניט געקענט אָבטרייסלען פֿון זיך דעם געדאַנק מכח דעם פֿרייליכען פּלאַץ אין דער וואונדערליכער קירכע, וואו אַנדערע מענשען האָבען געזאָגט אַנדערע תפלות. ווארים עפּעס גרעסערעס און ברייטערעס האָט זיך אַצונד אַריינגעקליבען אין זיין לעבען, אַ געפֿיהל פֿון אַ גרעסערער ברייטערער וועלט אויסער דער גהעטאָ, און איהר גרויסקייט און איהר מערקווירדיגקייט האָט אָנגעפֿילט די נשמה זיינע מיט אַ שרעקליכער זאָרג און אַ מורא'דיגער אומרוהיגקייט.

עד איז שוין מעהר ניט געווען קיין קינד פֿון דער גהעטאָ.

II.

יוסף דער טרוימער.

יוסף דער טרוימער.

I.

„מיר האָבען מעהר ניט וואָס צו וואַרטען, רחל," האָט זיך מנשה אָבגערופען מיט אַ נידעריגען, ערנסטען, אָבער ניט־ציטער־נדען טאָן. „ס'איז שוין באַלד האַלבע נאַכט."

רחל האָט איינגעהאַלטען איהר שלוכצען און אָנגענומען אַ פרומע מיענע, בעת איהר מאַן האָט אָנגעהויבען זאָגען די ברכות. נאָר זי האָט ניט געפיהלט קיין שום רעליגיעזע פרייד ביי דער ערינערונג אָן דעם נס, וואָס גאָט האָט געטהאָן מיט איהרע פאָטערס, ראַטעווענדיג זיי און דעם בית המקדש זייערן פון גריכישער שענדונג. דאָס האַרץ איז איהר צוריסען געוואָרען, איבערקלעהרענדיג וועגען דעם שיקזאַל פון איהר זוהן, איהר עילוי, וועלכער איז ניט געקומען אַהיים בענשען חנוכה־ליכט. דאָס טרעפט איהם דאָס ערשטע מאָל, און גאָר אומגעריכטערהייט. וואָס האָט ער פאָרט צו טהאָן דאָרט — אַרויס פון די גהעטאָ־טויערן — אין דער דאָזיגער גרויסער, פינסטערער שטאָדט רוים מיט איהרע שמאָלע געסלאַך, אַריבערטרעטענדיג דעם פאַפסט'ס געזעץ, און דערצו נאָך אין אַזאַ נאַכט, וואָס איז אַן אויסנאַהם פון אַלע נעכט פון אַ גאַנץ יאָהר, אין אָט דער וויסטער נאַכט, ווען עס געפאַלט גראָד אויס זייער יום טוב אויך, ווען דער קריסטליכער שונא פייערט די געבורט פון זיין ערלייזער? דורך איהרע פערשלייערטע, מיט טרעהרען פערגאָסענע אויגען האָט זי געזעהן איהר מאַן'ס געזיכט, וואָס איז געווען האַרט און פערביסען, נאָר די ווייסע האָר פון זיין באָרד און פאות, אַזוי ווי די געפלאָכטענע הבדלה, מיט וועלכע ער האָט זיך צוגעגרייט אָנצוצינדען דעם חנוכה־לאָמפּ, האָבע

איהם געגעבען אַן אויסדרוק פֿון טיעפֿער עהרפֿורכט. ער האָט געטראָגען אַ לאַנגען מאַנטעל, וואָס האָט דערגרייכט ביז די פֿיס, און אונטער דעם אַ ברוינעם בגד, אַרומגענומען מיט אַ גאַרטעל. אָט די דונקעלע קליידער זיינען ניט געווען קיין נייע, נאָר געניצטע, ווי די שטריינגע איינפֿאַכקייט פֿון דעם אידישען געזעץ האָט געפֿאָדערט. די סנהדרין האָבען ניט ערלויבט זייערע אונטערטהאַנען זיך צו פוצען אַזוי ווי די רוימער פֿון יענער צייט. די אידישע יונגע לייט, וועמען דאָס קריסטענטהום האָט פֿערבאָטען זיך צו רופֿען „סיניאָרי" (הערן), האָבען לויט' יודענטהום ניט געטאָרט זיך גלייכען צו די „סינאָרי" אין לוקסוס.

„ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של חנוכה," האָט דער אַלטער מאַן געזונגען.

מיט אַ ציטערענדער שטימע האָט רחל נאָכגעזאָגט די אַלטע תפילה, וואָס קומט תיכף נאָך די חנוכה-ליכט. „מעוז צור ישועתי, אָה, דו פֿעלזען-שטאַרקע פֿעסטונג פֿון מיין ישועה," האָט די אַלטע פֿרוי געזונגען. „לך נאה לשבח, דיר לוינט זיך צו לויבען; תכון בית תפלתי, זאָל מיין געבעט-הויז אויפֿגעשטעלט ווערען פֿון דאָס ניי; ושם תודה נזבח, און מיר ועלען דיר צו דאַנקען דאָרט מקריב זיין קרבנות; לעת תכין מטבח מצר המנבח, און אַז דו וועסט אויסראָטען דעם לעסטערנדען פֿיינד,' אז אגמור בשיר מזמור חנוכת המזבח, וועל איך שליסען מיט געזאַנג וועגען דער בעניואונג פֿון דעם מזבח".

נאָר איהר געדאַנק האָט אַרומגעוואַנדערט אין די מרה-שחורה'דיגע, שוואַך-בעלייכטעטע גאַסען פֿון דער פֿינסטערער שטאָדט, מיט אָפֿענע, וויט-זעהענדע אויגען, פֿול מיט ליעבע. אַז די „סבירי", די פּאָליציי-לייט וועלען איהם אַרעסטירען, — אין דעם האָט זי גאָרניט געצווייפֿעלט; נאָר אַחוץ דעם זיינען נאָך געווען אַנדערע סכנות, איוף וועלכע מען האָט זיך געמעגט ריכטען. אמת, אַז די דאָזיגע שטאָדט רוים איז געווען זיכערער איירער אַנדערע שטעדט פֿאַר איהרע אידען, וועלכע האָבען זינט קריסטוס'עס געבורט געוואוינט אין דעם סאַמע האַרצען פֿון קריסטענ-טהום, דאָס אייביגע פֿאָלק אין דער אייביגער שטאָדט, — אַ נס, וואָס איז נאָך אונבעשטרייטבאַרער איידער דער נס פֿון חנוכה, וועלכער ווערט אַצונד געפֿייערט. אמת, אַז אָט די געטאָ האָט ניט געזעהן אַזעלכע בילדער ווי באַרצעלאָנאַ אָדער פֿראַנקפֿורט אָדער פּראַג. די בלוטיגע ווילדע סצענעס פֿון די קרייץ-ציגע האָבען געבושעוועט ווייט אַוועק פֿון דער הויפט-שטאָדט פֿון'ם צלם. אין ענגלאַנד, אין פֿראַנקרייך'

אין דייטשלאַנד האָט דער איד, אָט דער שעיר לעזאזל פֿון אַלע נאַציאָנען, פֿער׳סמ׳ט די ברונענס און געבראַכט די שוואַרצע מגפה אויף דער גאַנצער בעפֿעלקערונג, ער האָט געקוילעט קריסטליכע קינדער זיך צו בענוצען מיט זייער בלוט אויף פסח, געלעסטערט די נעמען פֿון די הייליגע און געטהאָן אַלעס, וואָס די פֿאַנטאַזיע פֿון די שווינדלערישע בעלי חובות האָט נור געקענט אויסקלעהרען. נאָר די אידען פֿון רוים זיינען איינפֿאַך געווען פֿערפעסטטטע, אָנשטעקענדיגע כופרים. אפשר איז דאָס געווען צו פֿער־דאַנקען די פֿערהעלטניסמעסיגע אָרימקייט פֿון דער דאָזיגער גהעטאָ, וואָס איהר טראַגעדיע האָט זיך גיכער אויסגעדריקט אין אַ שטענדיגער ערנידעריגונג, איידער אין מורא׳דיגע הריגות. נאָר פֿונדעסטוועגען איז בלוט־פֿערגיסונג אויך דאָ ניט געווען קיין אונבעקאַנטע זאַך; און דאָס געזאַנג איז אָבגעשטאָרבען ביי רחל׳ן אויף די ליפען, נאָר דער פֿערביסענער, האַרטער מנשה האָט נאָך ווייטער געזונגען:

„יונים נקבצו עלי אזי בימי חשמנים — די גרעקען האָבען זיך דאַן פֿערזאַמעלט אַנטקעגען מיר אין די טעג פֿון די חשמונאים; און זיי האָבען איינגעבראָכען די מויערן פֿון מיינע טהורעמס און טמא געמאַכט אַלע בוימלען; נאָר איין קריגעל איז געבליבען און אַ נס איז געשעהן פֿאַר דיר, כנסת ישראל; דערפֿאַר האָבען די פֿערשטענדיגע לייט בעשטימט די דאָזיגע אַכט טעג פֿאַר געזאַנג און לויב.״

זיי זיינען געווען רייכע לייט, און רחל׳ס מלבוש האָט אייגענטליך געצייגט אַ שטיקעל לוקסוס, פֿערשטעהט זיך, אויף ווי וויט דאָס געזעץ האָט ערלויבט — אַ געניצעוועט זיידען קלייד, צוגעשפּילעט ביים האַלז מיט אַ שפּילקע, וואָס האָט געטראָגען אין זיך איין איינציגען פערל, דערצו אַ בראַסליעט אויף איין האַנד, אַ גלאַטען רינג אויף איין פֿינגער, אַ דינעם האַלז־באַנד אַרום האַלז, איהרע האָר פֿערפֿלאָכטען אין אַ ביליגען טול.

זי האָט געקוקט אויף דעם הנוכה־לאָמפּ מיט די נייַן ליכטלאַך, און איהר האַרץ איז פֿול געוואָרען מיט אַ געהיימניספֿולער אומעטיגקייט. הלואי וואָלט זי געהאַט ניין צווייגען אין איהר הויז, אַזוי ווי מרים׳ס מאַמע, אַ ווירקליכע אידישע מוטער; נאָר אַך! זי האָט בלויז געהאַט איין ליכט — איין קליין ליכטעלע. אַ בלאָז און עס איז פֿערביי דערמיט, און פֿינסטער וואָלט דאָס לעבען געוואָרען.

אַז יוסף איז ניט אין דער גהעטאָ, דאָס איז געווען זיכער. ער וואָלט איהר קיינמאָל ווילענדיגערהייט ניט פֿעראורזאַכט אַזעלכע יסורים, און ווירקליך, זי און איהר מאַן און מרים זיינען שוין אויסגעלאָפֿען דעם גאַנצען קוואַרטאַל,

זיינען אויסגעווען וואו נאָר אַ ווינקעלע, זאָגאַר אין יענע בלאָטיגע געסלאַך, וואו דער טייך טיבער פֿלעגט פֿערשלעפּען אַלערליי געפֿעהרליכע, אָנשטעקעדיגע שמוץ, וואו ס'האָבען זיך אויפֿגעהאַלטען גזינדען, צו צעהן־ווייז אין אַ הויז, וואו פֿערקריפּעלטע מענער און איינגעקאָרטשעטע פֿרויען האָבען זיך אַרומגעבלאָנקעט אין די גאַסען, און אַ מחנה פֿון קראַנקע, האַלב־נאַקעטע עופה'לאַך האָבען זיך אַרומגעוואַלגערט אונטער די פֿיס. זיי האָבען געהאַט געגוג עגמת נפש, מנשה און רחל, פֿון זייער מאָדנעם קינד זייערן, פֿון דעם דאָזיגען „יוסף דער טרוימער", ווי מען האָט איהם גערופֿען, פֿון אָט דעם שעהנעם, זאָרגלאָזען זוהן זייערן, מיט די שוואַרצע אויגען, מיט דעם פֿיינעם קיילעכדיג־לייגגליכען פנים, מיט די ערדלע געזיכטס־ציגע; פֿון דעם דאָזינען יונגען מאַן, וואָס האָט ניט געפּאַסט פֿאַר די בעגרענעצטע פֿאָרמען פֿון דעם האַנדעל אין דער גהעטאָ, נאָר וועלכער האָט גיכער פֿון אַלצדינג געזאָלט ווערן דער רב פֿון דער קהלה, כאָטש זיין חריפות איז צייטענווייז געווען צו שטאַרק פֿאַר די פֿעהיגע מלמדים זיינע, ווען ער פֿלעגט איבערראַשען מיט זיין שאַרפֿען, פלעצ־ליכען געדאַנק, אויפֿריהרענדיג דאָס, וואָס וואָלט גלייכער געווען צו לאָזען ווי עס איז, אונבעריהרט. יאָ, זיי האָבען געהאַט גענוג צרות פֿון איהם, נאָר קיינמאָל ניט אַזאַ עגמת נפש ווי היינט. פֿאַרוואָס איז ער ניט ווי אַנדערע בחורים, פֿאַרוואָס געהט ער אַרום אַזוי פֿערטראַכט, פֿאַרוואָס פֿערגיסט ער אַזוי פֿיעל טרעהרען איבער דאָס וואָכעדיגע העברעאיש פֿון די שפּאַנישע משוררים, אָקוראַט ווי די שירים זייערע וואָלטען געווען סליחות אָדער תפלות תשובה צו טהאָן? פֿאַרוואָס האָט ער ניט חתונה מיט מרים'ן, ווי מען קען גאַנץ גוט זעהן, אַז דאָס מיידעל וויל? פֿאַרוואָס איז ער אַזוי מבטל דעם מנהג פֿון דער גהעטאָ, דערמיט וואָס ער האַלט זיך צוריק פֿון אַזאַ פּאַסענדען שידוך צווישען די קינדער פֿון צוויי אַלטע פֿריינד, וואָס זיינען ביידע רייך און האָבען ביידע די „חזקה" אויף די הייזער, אין וועלכע זיי וואוינען; הויכע, פֿיינע הייזער, וואָס זיינען אָבגעטהיילט איינס פֿון אַנדערן בלויז דורך אַן אַלטע געביידע, און וועלכע שטעהען ביים עק פֿון דער גרויסער „וויאַ רואַ," וואו זי קומט זיך צונויף מיט דעם שמאָלען גֶסעל „דעלע אַזימעלע", דאָרט וואו מען באַקט די מצות?

אַזוי ווי מרים'ס פֿאַמיליע איז געווען אַ גרויסע, האָט זי געהאַלטען די גאַנצע וואוינונג זייערע פֿאַר זיך, בעת ווען מנשה האָט פֿערדונגען אַ גרויסען טהייל פֿון זיין הויז צו פֿרעמדע; וואָרים פלאַץ איז וואָס וויטער אַלץ טהייערער געוואָרען אין דער גהעטאָ, וואָס איז געווען אַ בעגרענעצטער,

בעשטימטער אָרט פֿאַר אַ בעפֿעלקערונג, וועלכע האָט געהאַלטען אין איין וואַקסען.

II.

זיי האָבען זיך געלייגט שלאָפֿען. מנשה האָט אַנדערש ניט געוואָלט. זיי האָבען דאָך שוין ניט געקענט ערוואַרטען יוסף'ן ביז אין דערפֿריה. זוי צוגעוועהנט רחל איז ניט געוועזען צו איהר מאַן'ס שטרייטיגקייט, האָט איהר אָבער אין דער רגע זיין טאָן אויסגעוויזען צו שטרענג. די נאַכט איז געוועזען מורא'דיג לאַנג. הונדערטער שרעקליכע בילדער האָבען זיך דורכגעוואָרפֿען פֿערביי איהרע שלאָפֿלאָזע אויגען. די זונן איז אויפֿגע־גאַנגען איבער דער גהעטאָ, שטרעבענדיג דורכצוגליטשען איהרע שטראַהלען צווישען די הויכע, איינגעפּרעסטע שפּיצען פֿון די הייזער, וואָס זיינען געשטאַנען איינע אַנטקעגען די אַנדערע. די פֿינף גהעטאָ־טויערן האָבען זיך געעפֿענט, נאָר יוסף איז דורך קיין איינציגען פֿון זיי ניט אַריינגעקומען. די אידישע הויזירער האָבען זיך ביי די טויערן צורעכט געמאַכט די גנלע היטלען זייערע און זיינען אַרויס, שטופּענדיג פֿאָראויס קליינע וועגעלאַך, אָנגעלאָדען מיט ספּעציעלע ווייהנאַכט־זאַכען. „העב, העב,“ האָבען זיי געשריען, פֿערבייגעהענדיג די גאַסען פֿון רוים. אַ טהייל פֿון זיי האָבען פֿערקויפֿט קרייטיכער און זייערלאַך און קמיעות אין דער פֿאָרמע פֿון קליינע מאַנדאָלינען און אַנדערע אינסטרומענטען מיט פֿיער סטרונעס, אָבצוהיטען קליינע קינדער פֿון קריינק.

מיט זיין שטרייטגען פּנים, וואָס איז נאָך געוואָרען האַרטער און פערביסענער ווי פֿריהער, איז מנשה אַוועק צו זיך אין געשעפֿט אַריין. ער האָט פֿערזאָגט, מען זאָל זיך גאָר ניט נאָכפֿרעגען אויף יענער זייט גהעטאָ ביז נאָכמיטאָג; דאָס וואָלט פּשוט געהייסען אויסזאָגען דעם שונא, אַז יוסף האָט געבראָכען דאָס געזעץ. דערווייל קען אפשר דער וואַנדערער פֿון זיך אַליין צוריקקומען. מנשה'ס געשעפֿט איז געווען אין דער „פּיאַצאַ זשודעאַ“. אַ היבש ביסעל קלייטען האָבען זיך געפֿונען אויף יענעם פּלאַץ, זיך אָבגעבענדיג דער עיקר מיט דעם פֿערקויף פֿון אַלטע קליידער, מחמת דער האַנדעל מיט נייע זאַכען איז געווען פֿערבאָטען דורך דעם פּאַבסט'ס אַ בעפֿעהל; דערפֿאַר אָבער האָט מען דאָ געקענט קריגען וואָס פֿאַר עס איז געניצטע זאַך, פֿון דעם גראָבען קאָסטיום פֿון אַן אַברוזער פּאַסטוך

ביז די אָבגעבליאַקעוועטע אַלטע קליידער פֿון אַ הויף־שרה. אין מיטען פלאַץ איז געשטאַנען אַ פֿאָנטאַן מיט צוויי דראַגאָנען, וואָס האָט פֿער־זאָרגט די גהעטאָ מיט וואַסער, ניט פֿון דעם אונריינעם טייך טיבער, נאָר פֿון דער וואַסער־לייטונג פֿון פּאָול דעם פֿינפֿטען. ביי די עקען פֿון דעם פלאַץ האָבען זיך אויפֿגעהויבען עטליכע הויכע שעהנע געביידען, וועלכע האָבען עפּעס אַזוי ווי איבערגעשלאָגען די איינטאָניגקייט פֿון די פּראָסטע גהעטאָ־הייזער; דער אַלטער פּאַלאַץ פֿון די באָקאַפאַדולס, און אַ געביידע מיט אַ הויכען טהורם און דריי פֿערלאָזענע קירכען. אַ טויער, וואָס איז געשטאַנען אַלס אָנדיינקען דאָרט און וועלכער פֿלעגט זיך פֿער־מאַכען גלייך מיט זונען־אונטערגאַנג, האָט אַריינגעפֿיהרט אין אַ צווייטער „פיאַצאַ זשודעאַ", וואו קריסטען פֿלעגען זיך צונויפֿקומען פֿיהרען מסחר מיט אידען — ס'איז געווען אַ מין פֿאָרשטאָדט פֿון דער גהעטאָ. מנשה האָט ניט געהאַט ווייט צו געהן, מחמת דער עק פֿון דער „וויאַ רואַ", וואו זיין הויז איז געשטאַנען, איז אַריינגעפֿאַלען אין דער „פיאַצאַ זשודעאַ"; דער אַנדערער עק, וועלכער איז געלאָפֿען פּאַראַלעל מיט דער „וויאַ פעסקעריאַ" און דעם טייך, האָט זיך פֿערבויגען לעבען דעם אָקטיאַוויוס־טויער און זיך געענדיגט ביי דעם בריק „קוואַטראָ קאַפּי". דאָס איז געווען די גאַנצע גהעטאָ אין דעם זעכצעהנטען יאָהרהונדערט.

תיכף נאָכדעם ווי מנשה איז אַרויס פֿון שטוב, איז אַריינגעקומען מרים מיט אַ פֿערזאָרגטען פּנים זיך נאָכפֿרעגען, צי יוסף איז שוין צוריק־געקומען. ס'איז געווען אַ שעהן אָריענטאַליש געזיכט, וועמעס אויגען זיינען פֿול געווען מיט דעם ליכט פֿון ליעבע און מיטלייד, אַ געזיכט, וואָס די מאַהלער פֿלעגען געבען דער מ אַ ד אָ נ אַ, ווען זיי האָבען זיך דערמאָנט, אַז די „הייליגע מוטער" איז געווען אַ יודין. זי איז געגאַנגען אָנגעטאָן אין אַן איינפֿאַך וואָלקלייד, אָהן שפּיצען און אָהן שנירלאַך, דאָס איינציגע שטיקעל צירונג, וואָס זי האָט געטראָגען, איז געווען אַ זילבערנער בראַסליעט. מיט טרעהרען אין די אויגען האָט איהר רחל דערצעהלט, אַז ס'איז ניטאָ קיין שום נייעס פֿון דעם פֿערשוואונדענעם, נאָר מרים האָט ניט מיטגעוויינט מיט איהר. אדרבה, זי האָט איהר געטרייסט און איהר געבעטען, זי זאָל ניט זיין אַזוי פֿערצווייפֿעלט.

און טאַקי באַלד איז יוסף געקומען, מיט אַ מיאוס'ן און אין דער־זעלבער צייט רייצענדען אויסדרוק, זיינע שוואַרצע האָר און זיין באָרד ניט פֿערקעמט, מיט אַ מאָדנעם גלאַנץ אין די אויגען, אַ מערקווירדיגע פּאָעטישע פֿיגור אין זיין רויט־ברוינעם מאַנטעל און זיין טונקעל נעל היטעל.

"Pax vobiscum" (פֿריעדען מיט איידָ!), האָט ער אַ געשריי געטהאָן הויך אויף'ן קול.

„יוסף, וואָס פֿאַר אַ מין שגעון איז דאָס?" האָט רחל געשטאַמעלט.

„עהרע צו גאָט אין הימעל, און פֿריעדען אויף דער ערד צו אַלע גוטע מענשען," האָט יוסף ווייטער געזאָגט. „ס'איז ווייהנאַכטען, מוטער." און ער האָט אָנגעהויבען זינגען אַ פֿערז פֿון אַ קירכען-ליעד: „שמעון, דער גוטער אַלטער הייליגער — —"

אין איםפעט האָט רחל אַרויפֿגעלייגט איהר האַנד דעם זוהן איהרען אויף'ן מויל. „גאָטעס-לעסטערער!" האָט זי אַ געשריי געטהאָן און אַן אַש-גראָער וואָלקען האָט זיך אויסגעשפּרייט איבער איהר געזיכט.

יוסף האָט לאַנגזאַם אַוועקגענומען איהר האַנד. „מוטער, דאָס לעסטערסט דו גאָט, ניט איך," האָט ער געזאָגט. „פֿרעה זיך, פֿרעה זיך, היינט איז דער טאָג, ווען דער ל'עבער הערר קריסטוס איז געבוירען געוואָרען — ער איז געקומען שטאַרבען פֿאַר די זינד פֿון דער גאַנצער וועלט."

רחל האָט פֿון דאָס ניי אויסגעבראָכען אין אַ ביטער געוויין. „אונזער יונג איז פֿון זינען אַראָב — אונזער יונג איז פֿון זינען אַראָב. וואָס האָבען זיי פֿאָרט געטהאָן מיט איהם?" אַלע איהרע שרעקליכע ערוואַר-טונגען זיינען געוועזן אַ גאָרנישט אַנטקעגען דעם דאָזיגען קלאַפּ.

מרים איז געשטאַנען לעבען פֿענסטער, איהר זיס געזיכט דורכגענומען פֿון טיעפֿען שמערץ.

„פֿון זינען אַראָב! אָה, מוטער מיינע, איך בין אַזוי ווי איינער, וואָס האָט נאָר וואָס ערוואַכט. פֿרעה'זיך, פֿרעה זיך מיט מיר. לאָמיר זיך פֿערטיעפֿען אין דער אַל-וועלטליכער פֿרייד, לאָמיר זיין איינס מיט דער גאַנצער מענשהייט."

רחל האָט אַ שמייכעל געטהאָן צווישען די טרעהרען איהרע. „גענוג דיר שוין צו מאַכען זיך משוגע," האָט זי זיך געבעטען. „ס'איז חנוכה, ניט פורים. ס'איז ניט נייטיג זיך צו מאַסקירען היינט."

„יוסף, וואָס איז דיר אַזוינס געשעהן?" האָט זיך אַריינגעמישט מרים'ס זיסע שטימע. „וואָס האָסט דו געטהאָן? וואו ביסט דו געוועזן?"

„דו ביסט דאָ, מרים?" זיינע אויגען האָבען איהר אָקאָרשט דערזעהן, „אַך, ווען דו וואָלסט געוועזן מיט מיר דאָרט!"

„וואו?"

„אין דער פעטערס-קירכע. אָה, די הימלישע מוזיק!"

„אין דער פעטערס־קירכע!" האָט רחל ווידערהאָלט מיט א הייזע־ריגען טאָן. „דו, מיין זוהן יוסף, דער לערנער פֿון גאָט'ס תורה, דו האָסט זיך דאָס אַזוי פֿעראונרייניגט?"

„ניין, דאָס איז ניט קיין פֿעראונרייניגונג," האָט זיך מרים אָבגערופֿען מיט אַ מילדען טאָן. „האָסט דו אונז ניט דערצעהלט, ווי די עלטערן אונזערע פֿלעגען געהן שבת נאָכמיטאָג אין דער סיקסטינער קירכע?"

„יאָ, אָבער דאָס איז געווען דאַן, ווען מיקעל אַנדזשעלאָ בואָנאַראָטי האָט געמאָהלט זיינע בילדער וועגען דער בעפֿרייאונג פֿון דעם פֿאָלק ישראל. און זיי זיינען אויך געגאַנגען זעהן די פֿיגור פֿון משה רבנו ביי דעם פּאבסט אויף'ן בית הקברות. און איך האָב זאָגאַר געהערט מכח אידען, וועלכע פֿלעגען זיך אַריינ'גנב'ענען אין דער פעטערס־קירכע גופא צו קוקען אויף דעם געפֿלאָכטענעם זייל פֿון שלמה המלך'ס טעמפעל, וואָס איז בעונותינו הרבים אַריינגעפֿאַלען צו די דאָזיגע כופרים אין די הענד. אָבער דער אפיקורס איז דאָך געגאַנגען הערען דאָס מיטען־נאַכט געבעט אין דער פעטערס־קירכע."

„און אַז יאָ," האָט זיך יוסף אָבגערופֿען מיט אַ פֿער'חלום'טער שטילער שטימע, „דאָס מיטען־נאַכט געבעט—וויי־הרויך און ליכט און די פֿיגורען פֿון הייליגע, און וואונדערליך געמאָהלטע פֿענסטער, און אַ גרויסער עולם פֿון וויינענדע גאָט־בעטער און אַ מוזיק, וואָס האָט מיטגעוויינט מיט זיי, דאָ ליאַרמענדיג אַזוי ווי דער לוידעגשאַפֿטליכער געשריי פֿון מאַרטירער און דאָ אַרויסהויכענדיג פֿון זיך דעם פֿריעדען פֿון דעם הייליגען גייסט."

„ווי אַזוי האָסט דו גאָר געסמייעט זיך צו ווייזען אין דער קירכע?" האָט רחל געיאָמערט.

„ווּעמען האָט זיך עס גאָר געקענט חלום'ען, אַז אין דער אונגעהייער גרויסער מאַסע געפֿינט זיך אַ איד? אויף דרויסען איז געווען פֿינסטער, אינעווייניג איז געווען דונקעל. איך האָב בעהאַלטען דאָס געזיכט אין די הענד און געוויינט. זיי האָבען געקוקט אויף די קאַרדינאַלען מיט זייערע וואונדער־שעהנע קליידער, אויף דעם פּאבסט, אויף דעם אַלטאַר. ווער האָט זיך געקענט אומקוקען אויף מיר?"

„אָבער דיין גאל היטעל, יוסף!"

„מען טראָגט ניט קיין היטעל אין קירכע, מוטער."

„דו ביסט אַלזאָ ווי אַ גאָטעס־לעסטערער געגאַנגען מיט אַ הוילען קאָפּ, און בעת'ן געבעט?"

„כ'האָב גאָר אין זינען ניט געהאַט צו בעטען גאָט, מוטער מיינע. אַ געוואַלדיגע נייגיריגקייט האָט מיך געצוויגען אַהין — איך האָב געוואָלט

זעהן מיט מיינע אייגענע אויגען, און הערען מיט מיינע אייגענע אויערן די דאָזינע פֿערגעטערונג פֿון קריסטוס'ן, פֿון וועלכער מיינע רביים הערען נים אויף חוזק צו מאַכען. נאָר אַ מעכטיגע כוואַליע פֿון אָרגעל-מוזיק האָט מיך אַ פּאַק געטהאָן, אַ וואונדער־באַרע מוזיק, וואָס איז אַרוים פֿון דער דאָזיגער נידעריגער ערד און האָט זיך געריסען אַרויף, אַזש צו גאָט'ס כסא הכבוד אויבען אין הימעל. און פלוצלינג איז מיר קלאָהר געוואָרען נאָך וואָס מיין נשמה בייגקט אַזוי און שמאַכט. איך האָב געוואוסט די בעדייטונג פֿון יענעם אונאויפֿהערליכען טיעפֿען פֿערלאַנג, וועלכער האָט מיך תמיד געהאַלטען אין איין טאָטשען, כאָטש איך האָב קיין וואָרט ניט גערעדט דערפֿון, יענע מאָדנע רעיונות יענע דונקעלע געפֿיהלען — כהרף עין האָב איך פֿערשטאַנען דעם סוד פֿון פֿריעדען."

„און דאָס איז — יוסף?" האָט מרים אַ פֿרעג געטהאָן גאַנץ מילד, מחמת רחל איז געווען אַזוי פֿערמאַטערט, אַז זי האָט ניט געקענט ריידען.

„אויפֿאָפּפֿערונג," האָט יוסף מיט אַ צאַרטען טאָן און מיט אַ שנעלען בליק געזאָגט. „ליידען, זיך פֿרייוויליג אָבגעבען אין גאַנצען דער וועלט; אָבשטאַרבען פֿאַר זיך אַליין אין זיסען שמערץ, אָקוראַט ווי די לעצטע ציטערנדע נאָטען פֿון דער זיסער אינגעל־שטימע, וועלכע האָט אַרויפֿגע־שוועבט צו גאָט, זינגענדיג דעם „מאַגניפֿיקאַט", דאָס לויב־ליעד פֿון דער הייליגער יונגפֿרוי. אָה, מרים, ווען איך וואָלט געקענט אַרויספֿיהרען מיינע ברידער פֿין דער גהעטאָ, ווען איך וואָלט געקענט שטאַרבען און זיי דערמיט ברייגגען גליק, זיי מאַכען פֿאַר פֿרייע זיהן פֿון רוים."

„אַ גוטער וואונש, מיין זוהן, וואָס קען אָבער דורך קיין אַנדערן נים ערפֿילט ווערן, נאָר דורך גאָט אַליין."

„זאָל זיין אַזוי. דאַן לאָמיר ווערן גלויביג. אַז מיר וועלען זיין קריסטען, וועלען די טויערן פֿון דער גהעטאָ אַוועקפֿאַלען."

„קריסטען!" האָבען מיט שרעק אויסגעשריען רחל און מרים אין איין און דערזעלבער רגע.

„יאָ, קריסטען," האָט יוסף געזאָגט מיט דעם זעלבען זיכערן טאָן וואָס פֿריהער.

רחל איז צוגעלאָפֿען צו דער טהיר און האָט זי פֿעסטער צוגעמאַכט. זי האָט זיך געטרייסעלט און איז שיער נים געפֿאַלען פֿון די פֿיס. „שטיל!" האָט זי געזאָגט. „זאָל דיין שגעון ניט געהן ווייטער. גאָט פֿון אברהם, אימיצער קען נאָך חלילה הערען וואָס דו זאָגסט און עס אָבטראָגען

דיין פֿאָטער.״ זי האָט אָנגעהויבען פֿערברעכבען די הענד פֿאַר עגמת נפש.

„יוסף, בערעכבען פֿאָרט וואָס דו זאָגסט,״ האָט זיך מרים מיט אַ צובראָכען האַרץ געבעטען „איך בין ניט קיין געלעהרענטע, איך בין בלויז אַ פֿרוי. אָבער דו — דו מיט דיין למדנות — דו האָסט דאָך אוראי ניט געקענט פֿערפֿיהרט ווערן פֿון די דאָזיגע שוואַרץ־קינצלער, וועלכע פֿערדרעהען די הייליגע ווערטער פֿון דעם תנ״ך? דו קענסט דאָך זיי אַודאי ענטפֿערן אויף די פֿאַלשע רייד, וואָס זיי לייגען אַריין די נביאים אונזערע אין די מיילער?״

„אַך, מרים,״ האָט יוסף געענטפֿערט צערטליך. „וואָס זשע, דו ביסט אויך אַזוי ווי אונזערע ברידער? זיי פֿערשטעהען ניט. ס'איז אַ פֿראַגע פֿון'ם האַרצען, ניט פֿון ווערטער. וואָס איז דאָס אַזוינס, וואָס איך פֿיהל, אַז עס איז דאָס העכסטע, דאָס געטליכסטע אין מיר? אויפֿאָפּפֿערונג! אָט דערפֿאַר מוז ער, וועלכער איז געווען לויטער אויפֿאָפּפֿערונג, לויטער מאַרטירעריי, זיין געטליך.״

„אַרויסגעוואָרפֿען דיינע רייד מיט איהם, מרים,״ האָט זיין מוטער געשריען. „אָה, דו כופר, ווען איך בין געווען אַזוי זינדיג צו ברייגנען אויף דער וועלט! פֿאַרוואָס געהט ניט אַראָב אַ פֿייער פֿון הימעל, וואָס זאָל דיך פֿערברענען אַזוי ווי דו שטעהסט דאָרט?״

„דו רעדסט פֿון מאַרטירעריי, יוסף״, האָט זיך מרים אָבגערופֿען, ניט צוהערענדיג זיך צו רחל'ס רייד. „מיר אידען זיינען דאָס די מאַרטירער, ניט די קריסטען. מיר זיינען איינגעשפּאַרט דאָ אַזוי ווי בהמות אין אַ שטאַל. מען בעצייכענט אונז מיט שענדליכע צייכענס. אונזערע הייליגע ספרים ווערן פֿערברענט. אונזער אייגענטהום נעהמט מען ביי אונז אַוועק פֿאַר שטייער. מיר זיינען אויסגעשלאָסען פֿון יעטוועדער אַנשטענדיגער בעשעפֿטיגונג. מיר טהאָרען אפילו ניט בעגראָבען אונזערע טויטע מיט עהרע אָדער שטעלען אַ מצבה אויף זייערע קברים.״ איהר געזיכט איז געוואָרען אַזוי ליידענשאַפֿטליך ווי זיינס. די זיסקייט איהרע איז פֿער־וואַנדעלט געוואָרען אין פֿייער. זי האָט אויסגעזעהן אָקוראַט ווי אַ יהודית אָדער אַ יעל.

„מיר זיינען אַליין שולדיג, מרים. אונזער פֿייגהייט בעט זיך, מען זאָל אויף אונז שפּייען. וואו איז ערגעץ דער גייסט פֿון די מאַקאַבייער, וועמעס אָנדיינקען מיר פֿייערן היינט אום חנוכה? דער פּאַבסט לאָזט אַרויס בעפֿעהלען, און מיר אונטערוואַרפֿען זיך — אויסערליך. אונזער ווידערשטאַנד איז אַ שטילער, אַ קרומער. ער הייסט טראָגען געלע היטלען;

מיר טראָגען געלע היטלען, נאָר ביסלאַכווייז בייט זיך דער קאָליר איבער; ס'ווערט טונקעל-געל, דערנאָך רויטלאַך, ביז וואַנען מיר געהען ענדליך אָנגעטהאָן אין רויטע היטלען, ווי די קאַרדינאַלען, אַרויסרופענדיג אַ פרישען בעפעהל. מיר טהאָרען ניט האָבען מעהר ווי איין שוהל. מיר האָבען פינף פאַר אונזערע פערשיעדענע אידען, נאָר מיר בויען זיי אַלע אונטער איין דאַך און מיר רופען פיער פון זיי חדרים."

„שטיל, דו יודענפיינד," האָט זיין מוטער אַ געשריי געטהאָן. „ברייגג ניט אַרויס אַזעלכע ווערטער פון מויל. מיין גאָט! מיין גאָט! ווי האָב איך דאָס אַזוי געקענט זינדיגען פאַר דיר?"

„וואָס ווילסט דו האָבען, יוסף?" האָט מרים געזאָגט. „מען קען זיך דאָך ניט אויס'טענה'ן מיט וועלף. מיר זיינען אַזוי ווייניג — מיר מוזען זיי אַלזאָ אויפנעהמען מיט כיטראָסט."

„אַה, אָבער מיר שרייען דאָך, אַז מיר זיינען גאָט'ס נעהנטסטע, זיינע עדות, מרים. אונזער גלויבען בעשטעהט פון קיין אַנדער זאַך ניט נאָר פון מורמלענדע תפלות און פרומע פערמאַסקירטהייטען. די קריסטליכע אַפאָסטעלן האָבען אַרומגעוואַנדערט איבער דער וועלט, פריידיגענדיג און איבערצייגענדיג זייער גלויבען. בעסער אַ קורצער העלדענמוטהה איידער די דאָזיגע לאַנגע שאַנדע." און פלוצלינג האָט ער אויסגעבראָכען אין אַ ביטער געוויין און איז אָהן כוחות אַנידערגעזונקען אויף אַ שטוהל.

גלייך אויף'ן שטעל איז די מוטער זיינע געווען לעבען איהם, אָנבויגענדיג איהר פייכט געזיכט צו זיין פנים.

„גאָט זיי דאַנק! גאָט זיי דאַנק!" האָט זי געשלוכצט. „דער שגעון איז אַריבער."

ער האָט איהר ניט געענטפערט. ער האָט קיין כח ניט געהאַט ווייטער צו טענה'ן. אַ היבשע ווילע איז געווען שטיל. דערנאָך האָט די מוטער אַ פרעג געטהאָן:

„און וואו האָסט דו גענעכטיגט?"

„ביי אַניבאַלע דע פראַנקי אין פאַלאַץ."

מרים האָט אַ ציטער געטהאָן. „דער פאָטער פון דער שעהנער העלענאַ דע פראַנקי?" האָט זי געפרעגט.

„דער זעלבער," האָט יוסף געענטפערט, און די פאַרב איז איהם בעת מעשה געקומען אין פנים.

„און ווי קומסט דו דערצו צו געפינען שוץ דאָרט, אין אַזאַ גרויס-אַרטיג הויז, ביי דעם פאַבסט'ס אַ מקורב אונטער'ן דאַך?"

„האָב איך דיר דען ניט דערצעהלט, מוטער, ווי אַזוי מיר איז דעם

לעצטען קאַרניוואַל אויסגעקומען אַ שטיקעל טובה צו טהאָן זיין טאָכטער, וועלכע איז געווען אַ מאַסקירטע צווישען דעם עולם אין „קאָרסאָ"; זי איז שיער ניט צוטראָטען געוואָרען פֿון די בופֿלאַקסען, בעת זיי זיינען צוריקגעקומען פֿון דעם וועט-לויף."

„ניין, איך געדיינק גאָר נישט דערפֿון," האָט רחל געזאָגט, שאָקלענדיג מיט'ן קאָפּ. „נאָר דו דערמאָנסט מיך אָן דעם, ווי אַזוי אָט די קריסטען לאָזען אונז לויפֿען אַזוי ווי די בהמות אין אַ וועט-לויף."

ער האָט זיך געמאַכט כלא ידע וועגען דעם דאָזיגען פֿאָרוואורף איהרען.

„סיניאָר דע פֿראַנקי האָט געוואָלט טהאָן גאָר אַסך פֿאַר מיר," האָט ער ווייטער געזאָגט. „נאָר איך האָב איהם בלויז געבעטען, ער זאָל מיר לאָזען דורכקוקען זיין גרויסע ביבליאָטהעק. דו ווייסט וואָס פֿאַר אַ צרה ס'איז פֿאַר מיר דאָס, וואָס די קריסטען גיבען אונז קיין ביכער ניט. און דאָרט בין איך אַלזאָ געזעסען גאַנצע טעג נאָכאַנאַנד לעזענדיג, ביז דער אָווענד-גלאָק האָט מיך דערמאָנט, אַז איך מוז לויפֿען צוריק אין געטאָ."

„אַה! דאָס איז בלויז געווען דיך אַראָבצופֿיהרען פֿון דרך הישר."

„ניין, מוטער, מיר האָבען גאָר ניט גערעדט מכח רעליגיאָן."

„און נעכטען ביינאַכט ביסט דו, הייסט עס, געווען צו שטאַרק פֿערטיעפֿט אין לעזען?" האָט מרים אַ פֿרעג געטהאָן.

„אַזוי איז דאָס טאַקי געווען, מרים."

„אָבער פֿאַרוואָס האָט דיך העלענאַ ניט דערמאָנט, אַז דו דאַרפֿסט געהן צוריק?"

דאָס מאָל האָט יוסף אַ ציטער געטהאָן. נאָר ער האָט געענטפֿערט איינפֿאַך:

„מיר האָבען אינאיינעם געלייענט דעם איטאַליעניזשען פּאָעט טאַססאָ. זי האָט זעלטענע פֿעהיגקייטען. אָפֿטמאָל איבערזעצט זי מיר שטיקער פֿון פלאַטאָ'ס און סאָפֿאָקלעס'עס ווערק."

„און דו, אונזער צוקינפֿטיגער רב, ביסט געזעסען און געהערט?" האָט רחל אַ געשריי געטהאָן.

„ניטאָ קיין איין וואָרט וועגען קריסטענטהום אין די דאָזיגע ביכער, מוטער, און זיי בעפֿרידעגען ניט די מענשליכע זעעלע. ווי קלוג זינגט יהודה הלוי: „ניט פֿערנעהם זיך מיט די גריכישע חכמות"!"

„דו ביסט געזעסען לעבען איהר ביי דעם מיטען-נאַכט געבעט?" האָט זיך מרים נאָכגעפֿרעגט.

ער האָט זיך אומגעקוקט צו איהר מיט זיין אויפריכטיגען בליק.

„זי איז גאָרנישט געגאַנגען אין קירכע," האָט ער געזאָגט.

מרים האָט זיך מיט אַמאָל אַלאָז געטהאָן צו דער טהיר.

„אַצונד אַז דו ביסט זיכער, יוסף, האָב איך דאָ וייטער גאָרנישט וואָס צו טהאָן. גאָט זאָל דיך בעשיצען."

איהר בוזים האָט זיך געהויבען. זי איז אַרויסגעלאָפען פון שטוב.

„אָרעמע מרים!" האָט רחל אַ זיפץ געטהאָן. „זי איז אַ ליעבענס־ווירדיג מיידעל, אַן עהרליכע, כשר'ע נשמה. זי וועט קיין וואָרט ניט אויסריידען מכח דיינע גאָטעס־לעסטערונגען."

יוסף איז אויפגעשפרונגען אויף די פיס, אַזוי ווי עלעקטריזירט.

„קיין וואָרט ניט אויסריידען! אָבער, מוטער, איך וועל עס אַרונטער־שרייען פון די דעכער."

„שטיל! שטיל זאָל זיין!" האָט זיין מוטער געשעפטשעט אין טויט־שרעק. „די שכנים קענען נאָך דערהערען דיינע ווערטער."

„דאָס וויל איך דאָך."

„דיין פאָטער קען יעדע רגע אַריינקומען געוואָהר ווערן, צי דו ביסט דאָ צוריק."

„איך וועל איהם געהן אַנטקעגען און איהם בערוהיגען."

„ניין." זי האָט איהם אָנגעכאַפּט ביים מאַנטעל. „איך וועל דיך ניט לאָזען געהן. שווער מיר, אַז דו וועסט איהם גאָרנישט זאָגען מכח דיינע גאָטעס־לעסטערונגען, אַניט וועט ער דיך נאָך דערשלאָגען אויף טויט ביי זיינע פיס."

„וואָס זשע, דו ווילסט איך זאָל איהם זאָגען אַ ליגען? ער מוז וויסען אַלעס, וואָס איך האָב דיר געזאָגט."

„ניין, ניין; זאָג איהם, אַז דו האָסט פערשפעטיגט, אַז די טויערן זיינען שוין געווען פערשלאָסען, ווען דו האָסט געוואָלט אַריינגעהן, אַז דו האָסט זיך ערגעץ־וואו פערשטעקט איבער נאַכט."

„די וואַהרהייט אַליין איז גרויס, מוטער. איך געה איהם אַנטקעגען טראָגען די וואַהרהייט." ער האָט אַ ריס געטהאָן זיין מאַנטעל פון איהר האַנד און איז אַרויסגעלאָפען אויף דרויסען.

זי האָט זיך אַנידערגעזעצט אויף דער ערד, זיך אַרומוואַרפענדיג אַהין און אַהער אין טויט־שרעק. די שווערע בלייענע שטונדען האָבען זיך געצויגען אַזוי לאַנג. קיינער איז ניט געקומען, ניט דער זוהן, ניט דער מאַן. מורא'דיגע בילדער מכח דעם, וואָס איז פאָרגעקומען צווישען זיי, האָבען איהר געמאַטערט. אַרום מיטאָג־צייט האָט זי זיך אויפגעהויבען

און זיך גענומען מאַשינאַלנע צוגרייטען וואַרעמעס פאַר'ן מאַן. צו דער בעשטימטער מינוט, ווי ער איז שוין געווען צוגעוועהנט פון יאָהרען לאַנג, איז ער געקומען. ביי איהר אין די שרעקעדיגע אויגען האָט זיין ביסטרער פנים אויסגעזעהן בלייכער ווי געוועהנליך, אָבער מען האָט קיין שום זאַך ניט געקענט בעמערקען דערויף. ער האָט זיך געוואַשען צום עסען, געמאַכט אַ ברכה און זיך אַנידערגעזעצט ביים טיש. אַ הונדערט מאָל איז די פראַגע געהאַנגען ביי רחל'ען אויף די ליפען, נאָר ערשט ביים סוף פון עסען האָט זי זיך דערוועגט צו זאָגען: „אונזער זוהן איז דאָ צוריק. האָסט איהם גאָרנישט געזעהן?"

„זוהן? וואָסער זוהן? מיר האָבען ניט קיין זוהן." און ער האָט געענדיגט זיין מאָהלצייט.

III.

דער געלערנטער אַפּאָסטעל, פון וועמען אַלע, אַלע בעקאַנטע און פערוואַנדטע האָבען זיך אָבגעטרייסעלט, איז אויפגענומען געוואָרען מיט אָפענע אָרעמס פון דער „הייליגער קירכע"; און נאָך וואַרעמער איז די דאָזיגע אויפנאַהמע געווען, מחמת ער איז געקומען פון זיין אייגענעם גוטען ווילען און האָט מוחל געווען דעם יעהרליכען צינז, וואָס די פאַבסטען פלעגען אָפט בעשטימען פאַר די, וואָס האָבען אָנגענומען די „אמת'ע רעליגיאָן" — אויף די קאָסטען פון דער גהעטאָ, וועלכע האָט געמוזט בעצאָהלען די דאָזיגע סומען געלד צו איהרע משומדים. ס'איז געווען אַ מנהג צו טויפען די בעקעהרטע אידען גאַנצע פעק־ווייז, צונויפברייננענדיג זיי פון דרויסען, אויב ס'האָבען אויסגעפעהלט היימישע קאַנדידאַטען פאַר'ן קריסטענטהום, און צייטענווייז האָט מען געהאַט אַלס צוגאָב אַ טערק, וועמען מען האָט שוין אין איין וועגס אָבגעטויפט אינאיינעם מיט די אידען. נאָר אַזוי ווי דאָס איז געווען אַ וויכטיגער פאַל, און דערצו איז געווען נאָהענט צו דעם הייליגען עפיפאַנוס־טאָג, — דעם יום טוב פון „גאָט'ס ערשיינונג", וועלכער געפאַלט דעם 6טען יאַנואַר, — איז געבליבען, אַז מען זאָל אָנטאָהן יוסף בן מנשה'ן אַ ספּעציעלען כבוד און איהם בעזונדער טויפען. די טעג, וואָס זיינען נאָך איבערגעבליבען ביז דאַן, האָט ער פערבראַכט אין אַ מאָנאַסטיר, וואו ער האָט שטודירט זיין נייעם גלויבען און פון וואַנען ער האָט ניט געקענט האָבען קיין שום פערבינדונג מיט

זיינע עלטערן אָדער מיט זיינע ברידער אידען, אפילו ווען ער אָדער זיי וואָלטען געוואָלט. ער האָט ניט געטאָרט קומען צוריק אין גהעטאָ, ניט עסען, טרינקען, שלאָפען, אָדער ריידען אפילו מיט וועמען עס איז פון זיין ראַסע אין משך פון דער פראָבע־צייט; פאַר אריבערטרעטען דעם דאָזיגען בעפעהל האָט איהם ערוואַרטעט דער קאַנטשיק. בייטאָג פלעגען רחל און מרים אַרומגעהן ניט ווייט פון דעם מאָנאַסטיר, טאָמער וועלען זיי כאַפּען אַ קוק אויף איהם; זיי האָבען זיך געמוזט האַלטען נײַנציג איילען ווייט פון דעם מאָנאַסטיר, אַניט וואָלט מען זיי בעשטראָפט מיט קלעפּ און מען וואָלט זיי אַרויסגעטריבען פון רוים. איין וואָרט, ווען מען שיקט צו צו איהם, אַ וואָרט, וואָס וואָלט פיליכט וויך געמאַכט זיין האַרץ, אַ בקשה, וואָס וואָלט אפשר אומגעקעהרט איהם צוריק אַהיים — און דער פערברעכער וואָלט גליך פער׳משפּט געוואָרען צו אייביגער קאטאָרגע.

ענדליך איז געקומען דער עפּיפאַנוס־יום טוב. די קירכע פון לאַטראַן איז געווען פול געפראָפּט מיט מענשען. דער פאַבסט גופא איז דאָרט געווען, און אין רעכטען מיטען פון גלאַנציגען פּראַכט און זיסע מוזיק אי יוסף אויפגענומען געוואָרען אין שוים פון דעם קאַטוילישען גלויבען.ז אַניבאַלע דע פּראַנקי, וועלכער האָט געשאָנקען יוסף׳ן זיין שטאָלצען פאַמיליען־נאָמען, איז געווען דער גוט־זאָגער זיינער; ער האָט איהם גענומען אונטער זיין השגחה. דער עלצטער קאַרדינאַל האָט אין זיין פייערדיגער רעדע גראַטולירט די געמיינדע מיט דעם נס, וואָס האָט געטראָפען פאַר זייערע אויגען, און דערנאָך האָט מען דעם ניי־געטויפטען, וועלכער איז געווען אָנגעטהאָן אין ווייסען אַטלעס, אַרומגעפיהרט איבער די גאַסען פון רוים, כדי אַלע זאָלען זעהן, ווי אַזוי אַ נשמה איז געראַטעוועט געוואָרען פון גיהנום און אויפגענומען געוואָרען אין שוים פון דעם אמת׳ן גלויבען. און אַרייגעטהאָן מיט לייב און לעבען אין דער דאָזיגער פער־איינינגונג מיט דער מענשליבער ברידערשאַפט, מיט גאָט דעם פאָטער און מיט קריסטוס׳ן, וועלכער איז דער סימבאָל דערפון, האָט דושוזעפּע דע פּראַנקי צווישען עולם ניט געזעהן די פער׳חשך׳טע, פער׳מרה׳טע פנים׳ער פון זיינע ברידער, די שנאה, וואָס האָט געסמאַליעט אין זייערע פינסטערע אויגען, ווען די פּראָצעסיאָן איז פערבייגעגאַנגען אין די גאַסען. און בײַ־נאַכט, בעת ער האָט געקניעט פאַר דעם קרייץ און פאַר דעם בילד פון דער הייליגער מוטער, האָט ער ניט גע׳חלום׳ט אפילו פון יענער אַנדערער צערעמאָניע אין דער גרויסער שוהל אויף דעם פלאַץ פון׳ם טעמפעל, ניט ווייט פון דעם טייך; אַ סצענע, וועלכע איז געווען איינדרוקספולער מיט

איהר פֿינסטערקייט איידער די גאַנצע שעהנקייט פֿון דעם קירכען־גלאַנץ.

די שוהל איז געווען אַ בעהאַלטענע געביידע, וואָס האָט פֿון דרויסען אויסגעזעהן אָקוראַט ווי אַלע אנדערע הייזער אַרום איהר; נאָר אינעווייניג האָט עס געבלישטשעט מיט די גילדערנע און זילבערנע גלעקלאַך און גראַנאַט־עפּעל, וועלכע זיינען געהאַנגען אויף די ספר-תורה׳ס, און מיט דעם גאָלד־געשטיקטען פּרוכת; די שויבען פֿון איין פֿענסטער, וועלכע האָבען אָבגעשלאָגען פֿון זיך מיט אַ דוצענד קאָליערען אַלס אָנדיינקען פֿון די צוועלף שבטים, האָבען פֿאָרגעשטעלט דעם „אורים ותומים”. אין חצר איז געשטאַנען אַ מאָדעל פֿון דעם בית המקדש, אויף אַ וואונדער־באַרען אופן צוזאַמענגעשטעלט, לזכר דעם חורבן.

די סנהדרין האָבען אַרויסגעגעבען זייער פּסק. יוסף בן מנשה האָט געמוזט ליידען די לעצטע און די העכסטע שטראָף פֿון דעם אידישען דין. די גאַנצע געטאָ, כל ישראל איז צונויפֿגערופֿען געוואָרען אין שוהל אַריין. אַ מורא׳דיג געפֿיהל פֿון שרעק איז געהאַנגען איבער די פֿערזאַמעלטע; שטיל אַזוי ווי אין אַ קבר איז דאָרט געווען, און יעדער איינער פֿון די מענער האָט געהאַלטען אין דער הויך אַ שוואַרץ ליכט, וואָס האָט פֿער־שפּרייט אַ צויבערליכען שיין אין די שאָטענס פֿון דער שוהל. מיט אַמאָל האָט זיך דערהערט דער שרעקליכער קול פֿון דעם שופר און די גאַנצע תוכחה איז אויסגעגאָסען געוואָרען אויף דעם עוכר ישראל׳ס קאָפּ; יעדעס מענשען־רעכט איז צוגענומען געוואָרען פֿון איהם, סיי ביים לעבען און סיי נאָך׳ן טויט—ער איז אין חרם. און די פֿערזאַמעלטע, אויסלעשענדיג מיט אַמאָל זייערע ליכט, האָבען געענטפֿערט „אמן”.

דערשלאָגען און שוואַרץ ווי די ערד, האָט זיך מנשה אַוועקגעשלעפּט אַהיים און צוזאַמען מיט זיין פֿרוי האָט ער זיך געזעצט שבעה און געקלאָגט אויף דעם טויט פֿון זייער יוסף. אַ קליין לעמפּעל מיט בוימעל האָט געברענט ביי זיי אין שטוב און האָט דערמאָנט אָן דעם פֿער־שטאָרבענעם׳ס נשמה און דער קול פֿון דעם קדיש האָט אָבגעקלונגען איבער דער געטאָ. און מרים, מיט איהר מאַדאָנאַ־געזיכט בענאָסען מיט הייסע טרעהרען, האָט פֿערברענט דעם טלית, וואָס זי האָט שטילער־הייט געוועבט פֿאַר דעם מאַן, וועלכער וואָלט איהר אפשר אַמאָל געשאָנקען זיין ליעבע, און זי איז אַוועק מנחם זיין די אבלים. מיט אַ צובראָכען געמיטה האָט זי געהאַלטען רחל׳ס מאָגערע האַנד אין די דאָזיגע ווייכע, זיסע פֿינגער איהרע, וועלכע האָבען שוין מעהר ניט געדאַרפֿט בעריהרט ווערן פֿון קיין שום ליבהאָבער אין דער וועלט.

נאָר רחל האָט געוויינט נאָך איהר קינד, און האָט זיך בשום אופן ניט געלאָזט טרייסטען.

IV.

העלענאַ דע פראַנקי האָט איבערגעגעבען דזשוזעפע דע פראַנקי׳ן די נייעס מכח דעם חרם. זי האָט עס געקראָגען צו וויסען פון אַ חבר׳טע איהרע, וועלכע האָט עס געהערט פון „שלמה דעם לץ״, אַן אונסימפּאַטישער, שפּאַסהאַפטער בחור, וועלכער איז געווען אַ גאַנצער קאָכ-לעפעל אי ביי די אידען, אי ביי די קריסטען.

דזשוזעפּע האָט אַ זיסען שמייכעל געטהאָן און טרעהרען האָבען זיך איהם כמעט געשטעלט אין די אויגען. „זיי ווייסען ניט וואָס זיי טהוען,״ האָט ער געזאָגט.

„דיינע עלטערן בעוויינען דיך אַזוי ווי אַ טויטען.״

„זיי בעוויינען דעם טויטען אידען; דעם לעבעדיגען קריסט׳ס ליעבע ו.עט זיי בערוהיגען.״

„אָבער דו טהאָרסט דאָך ניט צוקומען נאָהענט צו זיי, ניט זיי צו דיר.״

„דורך׳ן גלויבען ווערן בערג אפילו געריהרט; מיין גייסט נעהמט אַרום זייער גייסט. מיר וועלען זיך נאָך פרעהען צוזאַמען אין דעם ליכט פון דעם ערלייזער, וואָרים וויינען און קלאָגען קען בלויז אָנהאַלטען איבער נאַכט, נאָר דער פריה-מאָרגען מוז ברייננגען פרייד.״ זיין בלאַס געזיכט האָט געגלאַנצט מיט אַ הימלישען גלאַנץ.

העלענאַ האָט געקוקט אויף איהם מיט אַ וואונדערנדען בליק פון מיטלייד. „דו ביסט מאָדנע געשטימט, סיניאָר דזשוזעפע,״ האָט זי געזאָגט.

„עס איז ניט מאָדנע, סיניאָראַ, ס׳איז גאַנץ איינפאַך — אַזוי ווי אַ קינד׳ס געדאַנק,״ האָט ער געענטפערט, בעגעגענדיג איהרע קלאָהרע אויגען מיט זיין טיעפען געהיימניספאָלען בליק.

זי איז געווען הויך און שעהן, מעהר ענליך צו יענע גריכישע סטאַטוען, וואָס די סקולפּטאָרען פון איהר צייט האָבען נאָכגעמאַכט. איידער צו אַ רוימיש מיידעל. דורך אַן איינפאַך קלייר פון ווייסע ויירענס, וואָס זי האָט געטראָגען, האָבען זיך אַרויסגעזעהן די שעהנע געבויגענע

טהיילען פון איהר פיגור. די קאַלטע זונען-שיין, וואָס איז אַריין דורך דעם גרויסען פענסטער, לעבען וועלכען זיי זיינען געשטאַנען, האָט אָנגע־ריהרט איה־ע האָר און געמאַכט הערליכע פלעקען אויף די פעלען, וועלכע האָבען בעדעקט די פאָדלאָגע, און אויף די טאַפּעטען, וואָס זיינען געהאַנגען אויף די ווענד. די בילדער, די מאַנוסקריפּטען און די ביוסטס—אָט דאָס אַלעס האָט זיך אַזוי מערקווירדיג צוגעפּאַסט צו איהר נאָבעלער פיגור. ער האָט געציטערט בעת ער האָט געקוקט אויף איהר.

„און וואָס פאַר אַ ציעל האָסט דו זיך געשטעלט אין לעבען?" האָט זי געפרעגט.

„איבערגעבונג, אויפאָפּפערונג," האָט ער געזאָגט שטיל, כמעט שעפּטשענדיג. „מיינע עלטערן זיינען גערעכט. יוסף איז טויט. זיין ווילען איז גאָט'ס, זיין האַרץ איז קריסטוס'עס. ניטאָ פאַר מיר קיין לעבען אַחוץ טהאָן גוטעס און ניצליך זיין פאַר אַנדערע."

„און וועמען ווילסט דו גוטס טהאָן?"

„מיינע ברידער, סיניאָראַ."

„זיי פערשטויסען דיך."

„איך פערשטוים זיי ניט."

זי איז געבליבען שטיל אויף אַ ווייל. דערנאָך האָט זי מיט מעהר ליידענשאַפט אויסגעשריען: „אָבער, סיניאָר דזשוזעפע, דו וועסט גאָר־נישט מאַכען. הונדערט דורות האָבען זיי ניט געקענט ריהרען. די בעפעהלען פון אַלע פּאַבסטען האָבען זייער עקשנות ניט געבראָכען."

„קיינער האָט ניט געפּרואווט אָנגעהן מיט ליעבע, סיניאָראַ."

„דו וועסט אַרויסוואַרפען דיין לעבען אומזיסט און אומנישט."

„דו פערגעסט, אַז איך בין טויט," האָט ער געענטפערט מיט אַ שמייכעל.

„דו ביסט ניט טויט — דער לעבענס-זאַפט איז אין דיינע אָדערן. דער פריהלינג קומט באַלד אָן. זעה, ווי די זונן שיינט שוין אויף'ן בלויען הימעל. דו דאַרפסט ניט שטאַרבען—ס'איז דיין אויפגאַבע זיך צו פרעהען מיט דער זונן און מיט דער שעהנקייט פון דער וועלט."

„די זונענשיין איז בלויז אַ סימבאָל פון דער געטליכער ליעבע, די שפּ־אָצענדע קנעפּעלאַך פון די פלאַנצען זיינען בלויז אַ פאָרבילד פון דער אויפשטעהונג און פון דעם לעבען."

„דו חלום'סט, דזשוזעפּע מיינער. דו חלום'סט מיט אָט די וואונ־דערליכע אויגען דיינע אָפענערהייט. איך קען ניט פערשטעהן די דאָזיגע

ליעבע דיינע, וועלכע אַנטלויפֿט פֿון אַלעס, וואָס איז ערדיש, וועלכע צורייסט דיין פֿאָטער׳ס און דיין מוטער׳ס האַרץ אין צווייען."

זיינע אויגען זיינען פֿול געוואָרען מיט טרעהרען. „געדולד! ערדישע זאַכען זיינען בלויז שאָטענס, וואָס געהען פֿערביי. דאָס חלום׳סט דו, סיניאָראַ, ניט איך. פֿיהלסט דו ניט, ווי דאָס אַלעס האָט קיין האַפֿט ניט, ווי דאָס געהט פֿערביי — יאָ, אפילו אָט דער הימעל, וואָס זעהט אויס ווי אַ פֿעסטע שטיק פֿלאַכע ערד, אָט דער דאַך, וואָס הייננט איבער אונזערע קעפּ, מיט די שעהנע ליכטער, וואָס זיצען אין איהם פֿאַר אונזער פֿערבייגעהענדען תענוג וועגען! אָט די זונן, וועלכע שווימט יעדען טאָג דורך דעם הימעלס-געוועלב, איז בלויז אַ געמאָלט בילד אין פֿערגלייך מיט דעם אייביגען פֿעלזען פֿון קריסטוס׳עס ליעבע."

„דיינע ווערטער קלינגען ווי צימבלען אין מיינע אויערן, סיניאָר דזשוזעפּע."

„דאָס זיינען די ווערטער פֿון דיין גלויבען, סיניאָראַ."

„ניין, ניט פֿון מיין גלויבען," האָט זי אַ געשריי געטהאָן מיט היץ. „דו ווייסט, אַז איך בין ניט קיין אמת׳ע קריסטין. ניין, קיינער פֿון אונזער הויז איז דאָס ניט, כאָטש זיי בעגרייפֿען עס ניט. מיין פֿאָטער היט אָב די פֿאַסט־טעג, אָבער דער הייד אַ ר י ס ט אָ ט ע ל ערנעהרט זיין געדאַנק. רוים פּריפּעלט איהרע תפלות און מורמעלט איהרע „פֿאָטער-אונזער׳ס", אָבער זי האָט אַריבערגעשטיגען דעם פֿערצייטיגען גלויבען מיט איהר קריסטליכער ענטזאַגונג. אונזערע פּאַראַדען און פּראָצעסיאָנען, אונזערע גלענצענדע ימים טובים, אונזערע גרויסאַרטיגע קאָסטיומען, וואָס האָבען אָט די אַלע זאַכען צו טהאָן מיט דעם בלאַסען קריסטוס, ווענן דו ווילסט אויף אַ נאַרישען אופֿן נאָכטהאָן?"

„דאַן איז דאָ פֿאַר מיר גענוג אַרבייט צו טהאָן, אפילו צווישען די קריסטען אויך," האָט ער מיט אַ מילדען טאָן געזאָגט.

„ניין, דו וועסט בלויז אָנמאַכען צרות מיט דיין קאַלטען, ניט ליידענשאַפֿטליכען גלויבענס-גייסט. דאָס האָבען די קינסטלער און ניט קיין אַנדערע צוריקגעבראַכט דער וועלט איהר פֿרייד, די קינסטלער, וועלכע האָבען דורכדרונגען די זעלע פֿון שעהנקייט אין יעטוועדער זאַך. און כאָטש זיי האָבען ליעב געהאַט צו מאָהלען די „הייליגע פֿאַמיליע" און די „קרייציגונג" און דעם „טויטען קריסטוס" און דאָס „לעצטע נאַכטמאָהל", דאָך האָט בלויז די ליעבע צום לעבען בעגייסטערט זייער קונסט. יאָ, פֿון דעם גאָטספֿאָרכטיגען מאַהלער ד ז ש י אָ ט אָ און ווייטער, איז דאָס קיין אַנדער זאַך ניט נאָר דער שטאָלץ פֿון לעבען, ס׳איז די פֿערהערליכונג

פֿון דער מענשליכער פֿאָרם, ס'איז די פֿרעהליכקייט פֿון דער פֿאַרב, ס'איז דער ווערטה פֿון דעם מענשען, ס'איז די פֿערגעטערונג פֿון דער קונסט. יאָ, און צי האָבען דען אונזערע אַרעל-לייט גופא זיך ניט געלאָזט אויס־מאָהלען אַלס אַפּאָסטעלן, צי האָבען זיי דען ניט אַריינגעשפּאַרט די פּנים'ער זייערע אין הייליגע סצענעס, צי האָבען זיי דען ניט פֿערשטאַנען וואָס פֿאַר אַן אויסרייד די דאָזיגע רעליגיעזע קונסט איז? וואָס זשע, איז רוים דען ניט פֿול מיט היידישער קונסט? האָט מען דען ניט אַוועקגעשטעלט די פֿערצייטיגע סטאַטוען, דעם „לאַאָקון" און די „קלעאָפּאַטראַ" און די „ווענוס", אין דעם סאַמע אָראַנזשען־גאָרטען פֿון דעם וואַטיקאַן?"

„דאָך האָבען די מאַהלער אייערע אַם בעסטען ליעב געהאַט צו מאָהלען די יונג־פֿרוי און דאָס קינד."

„ס'איז בלויז ווענוס און קופּיד, די ליעבע און די ליידענשאַפֿט, איבערגעניצעוועט פֿון דאָס ניי."

„ניין, אָט דער שפּאָט פּאסט זיך גאָר ניט פֿאַר דער נאָבעלער סיניאָראַ דע פֿראַנקי. דו קענסט דאָך ניט זיין בלינד ניט צו זעהן דאָס געטליכע שטרעבען, וואָס איז געלעגען אין אַ מאַדאָנאַ פֿון סאַנדראָ באָטיטשעלי."

„דו האָסט ניט געזעהן זיינע בילדער אין דער „ווילאַ לעמי", היגטער פֿירענזע, דעם וואונדערליכען חן פֿון זיינע פֿאָרמען, דעם צויבערהאַפֿטען קאָליער, אַניט וואָלסט דו פֿערשטאַנען, אַז זיין נשמה האָט ניט געגאַרט בלויז נאָך גייסטיגער שעהנקייט אַליין."

„אָבער ראַפֿאַעלאָ דאַ אורבינאָ, אָבער לעאָנאַרדאָ—"

„לעאָנאַרדאָ," האָט זי איבערגעזאָגט. „האָסט דו געזעהן זיין וויין־גאָט באַקכוס, אָדער זיין שלאַכט בילד? קענסט דו דאָס לעצטע ווערק פֿון ראַפֿאַעלאָ? און וואָס זאָגסט דו עפּעס צו אונזער „ברודער" ליפּאָ ליפּי? אַ שעהנער קריסטליכער מאָנאַך, כ'לעבען! וואָס זאָגסט דו צו דזשאָרדזשיאָנאָ פֿון וועגעדיג און זיינע תלמידים, צו אָט דעם אויפֿבליהען פֿון ליעבליכקייט, צו אונזערע סקולפּטאָרען און אונזערע בוי־מייסטער, צו אונזערע גאָלדשמיעדען און מוזיקער? אַה, מיר האָבען פֿון דאָס ניי ענטדעקט דעם סוד פֿון גריכענלאַנד. דעם גריכישען פּאָעט האָמער האָבען מיר ליעב, דעם גריכישען פֿילאָזאָף פּלאַטאָ, דעם גריכישען טראַגיקער סאָפֿאָקלעס מיט זיין נאָבעלער איינפֿאַכקייט; אונזער דאַנטע, דער מייסטער פֿון דער „געטליכער קאָמעדיע," האָט געלייגט, ווען ער האָט געזאָגט, אַז ווירגיל איז געוועזן זיין פֿיהרער. דער פּאָעט פֿון מאַנטואַ האָט קיינמאָל ניט געפֿיהרט קיין שום מענשליך וועזען אַהין אין יענע שמערצליכע געגענדען, וואו דאַנטע האָט אַרומגעוואַנדערט. ער זינגט

זוענגען סטאַדעס און ביהנען, מכח פֿויגעלאַך און לויפֿענדיגע וואַסערן, און זוענגען דער איינפֿאַכער ליעבע פֿון די פּאַסטוכער; און מיר הערען זיך צו צו איהם און מיר אָטהעמען איין אין זיך די זיסע לופֿט פֿון לאַנד, וועלכע איז אונז אַצונד נאָך זיסער, אַז מיר דערמאָנען זיך אָן יענע גיהנום־רויכען, וועלכע האָבען גאַנצע יאָהר־הונדערטע נאָכאַנאַנד פֿער'סם'ט דאָס לעבען. אַפּאָלאָ איז דער הערר גאָט, ניט קריסטוס."

„יאָ, ס'איז אַפּאָלאָן, דער גאָט פֿון דער קונסט, וועלכער רייצט רווים און פֿערפֿיהרט איהר אין דעם זומפּ פֿון די נידעריגע תאוות."

„וואָס ביסט דו פֿון זינען אַראָב, מיין סיניאָר דזשוזעפּע? דו ווייסט דאָך גאַנץ גוט, אַז אָט די זאַכען דערהויבען און ניט זיי ערנידעריגען די זעעלען אונזערע. ביסט דו ניט מיט מיר אינאיינעם דורך און דורכגע־נומען געוואָרען ביים אָנבליק פֿון אַ שעהנער פֿיגור, ביי דעם גליה פֿון אַ ליכטיגען קוליער, ביי דעם ווייסען גלאַנץ פֿון אַ סטאַטוע?"

„איך האָב געזינדיגט, אויב איך האָב ליעב געהאַט די שעהנקייט צוליעב דער שעהנקייט גופא, און—פֿערגיב מיר, אויב איך טהו דיר וועה, סיניאָראַ — אָט די פֿערגעטערונג פֿון דער שעהנקייט איז פֿאַר די רייכע, די זאַטע, די איינצעלנע. וואָס מכח די אָרימע און די אונטערדריקטע, מיט די פּיס געטראָטענע, וועלכע וויינען און קלאָגען אין דער פֿינסטער? וואָס פֿאַר אַ טרייסט האָט דיין גלויבען פֿאַר אַזעלכע? אָט די אַלע וואונדער פֿון דער מענשליכער האַנד און פֿון דעם מענשליכען מוח זיינען דאָך בלויז ווי שטרוי אַנטקעגען אַ ריין האַרץ, אַ גוטע, גערעכטע האַנדלונג. די צייטען פֿון קונסט זיינען תמיד געווען פֿינסטערע, עקעלהאַפֿטע צייטען, סיניאָראַ. ניט אין כיטראָסט נאָר אין איינפֿאַכקייט ענטפּלעקט זיך דער הערר גאָט אונזערער: סיידען איהר ווערט ווי קליינע קינדער, אַניט קענט איהר ניט אַריינקומען אין דעם „מלכות השמים", אין דעם הימעלס־רייך."

„דער הימעל איז דאָ אויף דער ערד." איהרע אויגען האָבען גע־פֿונקעלט. איהר בוזים האָט זיך געהויבען. דאָס פֿייער פֿון איהר בליק איז אַריבער צו איהם אין די אויגען. די ליעבליכקייט איהרע האָט איהם ניט געלאָזט רוהען, די אונפֿערגלייכליכע געשטאַלט, וועלכע האָט איצט פֿערמישט אין זיך די ריינקייט פֿון אַ סטאַטוע מיט דער וואַרימקייט פֿון אַ לעבעדיגער פֿרוי.

„ריכטיג, וואו קריסטוס איז, דאָרט איז דער הימעל. דו האָסט זיך בעוועגט אין אַזאַ מין פראַכט, אין אַזויפֿיעל ליכט, סיניאָראַ דע פֿראַנקי, אַז דו גיסט זיך גאָר קיין רעכנונג ניט אָב וועגען דיין פריווילעגיע.

אָבער איך, וואָס איך בין שמענדיג אַרומגעגאַנגען אין דער פֿינכטער, איך בין אַזוי ווי אַ בלינדער מענש, וואָס האָט מיט אַמאָל צוריק געעפֿענט די אויגען און דערזעהן די שיין. איך בין געווען עהרגייציג, ואיל-לוסטיג, געמאַטערט פֿון צווייפֿלען און פֿראַגען; אַצונד בין איך אָבגעבאָדען אין דעם געטליכען פֿריעדען, אַלע מיינע קשיות פֿערענטפֿערט, מיין צוקאָכ־ בלוט איינגעשטילט. ליעבע, ליעבע, דאָס איז אַלעס; איבערגעבען אַ גאַנצען דעם ווילען צו דער ליעבע, וועלכע בעוועגט די זונן און אַל שטערען, ווי אייער דאַנטע זאָגט. און די זונן און די שטערען בעוועגן זיך בלויז דערפֿאַר, סיניאָראַ — כדי די מענשליכע נשמות זאָלען קענען געבוירען ווערן און שטאַרבען און זיין איינס מיט דער ליעבע. אָה, ברידער מיינע"—ער האָט אויסגעשטרעקט זיינע אָרעמס אין אַ געבעט, און זיינע אויגען און זיין שטימע זיינען געווען פֿול מיט טרעהרען—„פֿאַרוואָס דינגט איהר זיך אַזוי אין מאַרק? פֿאַרויאָס קלייבט איהר אָן אוצרות מיט גאָלד און זילבער? פֿאַרוואָס יאָגט איהר זיך אַזוי נאָך די פוסטע שאָטענס פֿון עולם הזה, פֿון ערדליכער פֿרייד? אָט דאָס, אָט דאָס איז דער אמת'ער תענוג, זיך איבערצוגעבען צו גאָט, אַלע ווי איין מאַן, און בעטען בלויז, ער זאָל דורכפֿיהרען אין אייך זיין היילגען ווילען."

העלענאַ'ס געזיכט איז געווען פֿול מיט אַ טיעפֿען וואונדער; אַ ווייל האָט עס געלויכטען מיט אַ מאָדנעם ליכט, עפּעס אַזוי ווי זי וואָלט גע־ בײנקט נאָך די מערקווירדיגע ענטציקונגען, וועלכע זי האָט ניט געקענט פֿערשטעהען.

„אָט דאָס אַלעס איז אַ ריינער שגעון. דיינע ברידער הערען דיך אַצונד אַזוי ווייניג ווי זיי וועלען דיך ווען עס איז הערען."

„איך וועל טאָג אַזוי ווי נאַכט בעטען גאָט, אַז מיינע ליפען זאָלען בעריהרט ווערן פֿון דעם הייליגען פֿייער."

„ליעבע איז אויך אַ הייליג פֿייער. האָסט דו בדעה צו לעבען אָהן דעם?" זי איז צוגעגאַנגען נעהנטער. איהר הויך האָט אַ ריהר געטהאָן דאָס בינטעל שוואַרצע האָר אויף זיין שטערן. ער האָט אַ טראָט געטהאָן צוריק און אַ שוידער איז איהם בעת מעשה אַריבער איבער'ן לייב.

„איך וועל האָבען די געטליכע ליעבע, סיניאָראַ."

„דו דיינקסט אַלזאָ צו ווערן אַ מאָנאַך?"

„איך בין ענטשלאָסען דערצו."

„דער קלויסטער וועט דיך צופֿרידענשטעלען?"

„ס'וועט זיין דער הימעל פֿאַר מיר."

„נו יאָ, דאָרט וואו מען ווייסט ניט פֿון הייראַטהען און פֿון קיין

פֿערהייראַטהען לעבען. וואָס פֿאַר אַ שמשון-גבורה ליגט עס אין דעם דאָזיגען גלויבען, וואָס ציהט אַרונטער מיט זיך די זיילען פֿון דער מענש-ליכער געזעלשאַפֿט?"

„ניין, הייראַטהה איז ניט נעגען דעם גלויבען. ס'איז דער סימבאָל, דער צייכען פֿון אַ געטליכער איינונג. נאָר ס'איז ניט פֿאַר אַלע מענשען. ס'איז ניט פֿאַר די, וועלכע שטעלען מיט זיך פֿאָר געטליכע זאַכען, נאָר איף אַן אַנדער אופן, וועלכע ווייזען זייערע מיט-מענשען אַ ביישפּיעל פֿון דעם געקרייציגטען גוף, פֿון דער געלייטערטער נשמה. ס'איז ניט פֿאַר גלהים."

„אָבער דו ביסט דאָך נישט קיין גלח."

„ס'איז בלויז אַ פֿראַגע פֿון עטליכע טעג. נאָר ווען מען זאָל מיר אפילו ניט וועלען אויפֿנעהמען אין קלויסטער, וועל איך אַלץ בלייבען אַ בחור."

„אַלץ בלייבען אַ בחור! פֿאַרוואָס?"

„ווייל מיין אייגען פֿאָלק איז אָבגעשניטען פֿון מיר. און אַז איך זאָל חתונה האָבען מיט אַ קריסטין, אָקוראַט ווי אַזוי פֿיעל גע'שמד'טע אידען טהוען, דאַן וואָלט די קראַפֿט פֿון מיין ביישפּיעל געווען פֿערלאָרען. זיי וואָלטען געזאָגט אויף מיר, אָקוראַט ווי זיי זאָגען אויף זיי, אַז ניט דאָס ליכט פֿון קריסטוס'ן נאָר אַ קריסטליך מיידעל'ס אויגען האָבען מיך פֿערבלענדעט און צוגעצויגען צום קריסטענטהום. זיי זיינען שטריינג; זיי גלויבען ניט, אַז ס'איז גאָר מעגליך צו ווערן אַן אמת'ער קריסט צוליעב דעם קריסטענטהום גופא. אַנדערע זיינען רייך געוואָרען דורך דער שמד, אָדער אויב זיי זיינען פֿריהער געווען רייך, האָבען זיי זיך אויסגעדרעהט פֿון די מורא'דיגע צינזען און שטייערן, וועלכע וואָלטען זיי מיט דער צייט געמאַכט פֿאַר אָרימע לייט. אָבער איך האָב פֿערלאָרען מיין גאַנצע ירושה, און איך וויל גאָרנישט אָננעהמען פֿון קיינעם. מחמת דעם האָב איך אָבגעזאָגט דיין פֿאָטער'ס פֿריינדליכען אָנבאָט, די שטעלע אין דעם זיעגעל-ביוראָ, אָדער זאָגאַר די נידעריגערע פּאָזיציע פֿון אַ כצעפּטער-טרעגער ביי זיין הייליגקייט דעם פּאַבסט. אַז מיינע ברידער וועלען זעהן, אַז אַחוץ דעם אַלעמען פֿאָדער איך פֿון זיי ניט קיין שום פּענסיע און ניט קיין געלד, קיין פּרוטה אפילו ניט, אַז פֿריידיגען זאָגאַר פֿריידיג איך פֿאַר יי אָהן געצאָהלטס, בלויז לשם שמים, אוים ליעבשאַפֿט צו גאָט, ווי מען איז געוועהנט ביי אייך צו זאָגען; ווען זיי וועלען זעהן, אַז איך לעב ריין און אַליין פֿאַר זיך, דאַן וועלען זיי מיך אויסהערען. אפשר וועלען זייערע הערצער ווערן גערירהט און די אויגען זייערע געעפֿענט." זיין געזיכט

האָט געשיינט מיט אַ בלאַסען גלאַנץ. ער איז זיבער געװען ביי זיך, אַז דאָס איז װאָס ער דאַרף האָבען. קיין געטייפֿטער איד איז נאָך קיינמאָל ניט בעטראַכט געװאָרען פֿון זיינע ברידער אַלס ריינער קריסט, אָהן חשד, אָהן מורא און אָהן אַ שום פֿאָרװאורף. אָה װאָס פֿאַר אַ גליקליכע פריװילעגיע דאָס איז פֿאַר דעם, װאָס מוז אויספֿיהרען די דאָזיגע ראָלע פֿון אַן אַפּאָסטעל!

„אָבער װי איז אַז — —" העלענאַ האָט ניט געקענט געהן װייטער. דערנאָך האָט זי אויפֿגעהויבען איהרע ליעבליכע אויגען און אַריינקוקענדיג איהם גלייך אין פנים אַריין האָט זי געזאָגט: „װי איז אָבער אַז די, װעמען דו װאָלסט ליעב געהאַט, װאָלט ניט געװען קיין קריסטין?"

ער האָט אַ ציטער געטהאָן, צונויפֿדריקענדיג זיינע הענד, כדי צו פֿעריאָגען פֿון זיך די משוגענע כװאַליע פֿון ערדליכע געפֿיהלען, װאָס האָט אַרויסגעפֿלייצט פֿון איהרע ברענענדיגע אויגען.

„דאַן װאָלט איך סיי װי סיי דערשטיקט מיין ליעבע אין זיך," האָט ער מיט אַ הייזעריגען טאָן געזאָגט. „די אידען זיינען שטריינג. זיי װעלען ניט מאַכען אַזאַ איידעלען אונטערשיעד. זיי קענען ניט קיין אַנדערע, נאָר אידען און קריסטען."

„כ'מיין, מיין פֿאָטער קומט דאָ צו פֿאָהרען," האָט זיך העלענאַ אָבגערופֿען, זיך אומדרעהענדיג צום פֿענסטער. „דאָס איז, דוכט זיך, זיין פֿערד און זיין ברוין טערקיש פֿערד. נאָר די זונן בלענדט מיר אין די אויגען! איך װעל דיך איבערלאָזען."

זי איז צוגעגאַנגען צו דער טהיר, ניט אַ קוק געבענדיג אויף איהם. דערנאָך האָט זי זיך פּלוצלינג אַ קעהר געטהאָן צוריק מיט'ן פנים צו איהם, אַזוי אַז ס'האָט איהם אָנגעהויבען שװינדלען אין די אויגען, און זי האָט געזאָגט:

„מיין האַרץ איז מיט דיר, װאָס דו זאָלסט ניט טהאָן. נאָר בערעכען זיך גוט, איידער דו טהוסט אָן די גלח'ישע קליידער, יענעם אונגליקליכען קאָסטיום, װאָס שטעלט מיט זיך פֿאָר אַלעם װאָס איז אונליעבליך. אַדיע!"

ער איז איהר נאָכגעגאַנגען, האָט איהר אָנגענומען פֿאַר דער האַנד, און זיך אָנבייגענדיג האָט ער איהר דערלאַנגט אַ קוש. זי האָט די האַנד איהרע ניט צוגענומען.

„האָסט דו די קראַפֿט צו פֿיהרען דאָס לעבען פֿון אַ מאָנאַך, דזשוזעפּע מיינער?" האָט זי מיט אַ צאַרטען טאָן געפֿרעגט.

ער האָט אָבגעטראָטען צוריק, ניט אַרויכלאָזענדיג איהר האַנד פֿון זיינע.

„יאָ,” האָט ער געזאָגט. „דו ווענסט מיך בעגייסטערן, העלענא. דער געדאַנק וועגען דיין בלישטשענדערריינקייט וועט מיך האַלטען ריין און פֿעסט.”

אַן אונערגרינדליכער אויסדרוק איז אַריבער איבער העלענאַ'ס געזיכט. זי האָט אַוועקגענומען איהר האַנד.

„איך קען ניט בעגייסטערן צום טויט,” האָט זי געזאָגט. „איך קען בלויז בעגייסטערן צום לעבען.”

ער האָט פֿערמאַכט די אויגען, פֿערטיעפֿט אין ענטציקענדע רעיונות.

„ס'איז ניט קיין טויט. ער איז די אויפֿשטעהונג און דאָס לעבען,” האָט ער געמורמעלט.

אַז ער האָט געעפֿענט די אויגען, איז זי שוין ניט געווען. דאַן איז ער אַנידערגעפֿאַלען אויף די קניע אין אַן אויסגוס פֿון געבעט, אין דער גסיסה פֿון דעם געקרייציגטען גוף.

V.

אין דער צייט, וואָס ער האָט זיך צוגעגרייט צו ווערן אַ מאָנאַך, האָט ער געמאַכט אַ פּראָבע און געהאַלטען אַ „דרשה פֿאַר די אידען” אין אַ גרויסען געבעט-הויז לעבען דער געהעטאָ. אַ ריכטיגע קירכע וואָלט פֿעראומריינינגט געוואָרען דורך דער אָנוועזענהייט פֿון די כופרים, און פֿון דעם געבעט-הויז אפילו האָט מען אויך אַוועקגענומען אַלע רעליגיעזע חפצים, וועלכע האָבען זיך דאָרט אַרומגעוואַלגערט אין אַלע ווינקעלאַך. צווישען די פֿערזאַמעלטע איז געווען אַ היבשע צאָהל קריסטען פֿון די הויכע פֿענסטער, פֿערפּוצט אין גאָלד-געשטריקטע מאַנטלען מיט זיידענע בענדלאַך; מחמת ס'איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז ער איז אַ גוטער פריידיגער, און אַניבאַלע דע פֿראַנקי איז דאָרט געווען מיט זיין גאַנצער פּראַכט, אַלס פֿאָרזיצענדער. איין איד איז געקומען — „שלמה דער לץ”, וועלכער האָט קיין מורא ניט געהאַט פֿאַר'ן חרם; ער האָט זיך פֿערלאָזט אויף זיין פֿעהיגקייט זיך ווי עס איז אַרויסצופּלאָנטערן פֿון דער צרה, און אַזוי ווי ער האָט געוואוסט, אַז די פֿרומע אידען פֿון דער געהעטאָ אפילו זיינען אויך ניט מעהר ווי נייגירינע מענשען, וואָס ווילען שטאַרק חשק האָבען

צו וויסען, וואָס דאָרט אין דעם געבעט־הויז ביי דער דרשה איז פֿאָר־געקומען, וועלען זיי פֿערבויגען דעם חרם אָן אַ זייט צוליעב דעם בעריכט, וואָס ער וועט זיי אָבגעבען. ער האָט געהאַט גענוג המצאות, גענוג שכל'דיגע איינפֿעלע, דער דאָזיגער שלמה. האָט ער דען ניט מאָנאַטען־לאַנג געשטאָכען די קריסטליכע בעפֿעלקערונג אין די אויגען מיט אַ רויט היטעלע וואָס ער האָט געטראָגען אויף'ן קאָפּ? און אַז מען האָט איהם געבראַכט פֿאַר די ריכטער, האָט ער גע'טענה'ט, אַז דאָס איז בלויז געוועזען אַ מאָדעל פֿון די היטלען, וואָס ער פֿלעגט פֿערקויפֿען, און אַז זיין אמת געל היטעל האָט זיך אומגערן פֿערקנייטשט און זיך פֿערשטעקט אונטער דעם. הכלל, אָט דער „שלמה דער ליץ" איז געוועזען דער איינציגער איד אין דעם געבעט־הויז, און דזשוזעפּע דע פֿראַנקי האָט זיך מיט איהם דערפֿרעהט.

„ער איז אַ פּלוידער־זאַק, ער וועט פֿערשפּרייטען דעם זאָמען איבער־ראַל," האָט ער זיך געטראַכט.

אויף מאָרגען שפּעט נאָכמיטאָג האָט דער פּריידיגער אַרומגעשפּאַצירט איבער דער „וויאַ לעפּידאַ", לעבען דעם מאָנאַסטיר פֿון דעם הייליגען דאָמיניקוס. מיט אַמאָל האָט ער דערפֿיהלט, ווי אימיצער האָט אָנגעריהרט זיין מאַנטעל. ער האָט זיך אומגערדרעהט. „טרים!" האָט ער אַ געשריי געטהאָן, אָבטרעטענדיג צוריק מיט שרעק.

„פֿאַרוואָס ציטערסט דו אַזוי פֿאַר מיר, יוסף?"

„וואָס זשע, דו ווייסט דען ניט, אַז איך בין אין חרם? זעה, איז דאָס ניט אַ איד, וועלכער שטעהט און קוקט אויף אונז?"

„ס'אַרט מיך ניט. איך האָב דיר וואָס צו זאָגען."

„אָבער דו וועסט פֿערשאָלטען ווערן."

„איך האָב דיר וואָס צו זאָגען."

זיינע אויגען האָבען זיך אָנגעצונדען. „אַה, דו גלויבסט!" האָט ער אַ געשריי געטהאָן מיט שמחה. „דו האָסט איבגעפֿונען דעם ריכטיגען וועג."

„ניין, יוסף, דאָס וועט קיינמאָל נישט זיין. איך האָב ליעב די אמונה פֿון מיינע פֿאָטערס. מיר דוכט, איך האָב עס פֿערשטאַנען בעסער פֿאַר דיר, כאָטש איך האָב זיך ניט אונטערגעטונקט, אַזוי ווי דו, אין דעם ים פֿון דער הייליגער תורה. איך פֿערשטעה בלויז, ווייל איך פֿיהל, ווייל דאָס האַרץ זאָגט מיר אַזוי."

„היינט נאָך וואָס זשע ביסט דו געקומען? לאָמיר אַרונטערגעהן צום

קאָליסעאום. ס'איז שטילער, און זעלטען ווען אימיצער פֿון אונזערע ברידער געהט דאָרט פֿערביי."

זיי האָבען פֿערלאָזען די אונרוהיגע גאַס מיט איהר געריוש פֿון וועגען, און וואַסער־טרעגער מיט זייערע עזלען, און לאַסט־טרעגער, און אַדעל־לייט אויף די פֿערד מיט זייערע סוויטעס, און אָנגעבלאָזענע, שטאָלצע אָפֿיצירען, וואָס יעדער איינער פֿון זיי האָלט נאָך געקענט בעליידיגען מרים'ן, וועלכע האָט זיך געוואָרפֿען אין די אויגען מיט איהר שעהנקייט און מיט דעם שטיק געלען שטאָף, אָנדערהאַלבען הענד די ברייט, וואָס זי האָט געטראָגען אויף די האָר. זיי זיינען אַלזאָ געגאַנגען שטילערהייט, ניט אויסריידענדיג קיין וואָרט צווישען זיך, ביז וואַנען זיי זיינען צוגעקומען צו דעם טויער פֿון טיטוס. ניט־ווילענדיגערהייט זיינען זיי שטעהן געבליבען; צווישען די זאַכען, וואָס האָבען פֿיגורירט אין דעם פֿיין־געשניצטען בויגען, וועלכער האָט פֿאָרגעשטעלט טיטוס'עס נצחון, איז אויך געוועזען דער „נר תמיד" פֿון דעם בית המקדש, און קיין איד האָט זיך דאַרום ניט דערוועגט דאָרט פֿערבייצוגעהן. טיטוס און זיין קייזער־רייך זיינען פֿערשוואונדען, נאָר דער איד האָט נאָך געלאַסטשעט זיינע זכרונות און זיינע טרוימען.

די ביידע שוועבעלדיגע שמאָהלען פֿון דער אונטערגעהענדער זון זיינען געהאַנגען איבער די רואינירטע טעמפלען פֿון די אַלטע געטער. מיט אַ גלאַנץ אַזוי ווי פֿון בלוט האָבען זיי אָנגעריהרט דעם העכסטען טהייל פֿון דער קאָליסעאום־וואַנד, הינטער וועלכער חיות און מענשען פֿלעגען זיך לוסטיג מאַכען, כדי צו אַמוזירען די הערען פֿון דער וועלט.

„וואָס מאַכען מיינע עלטערן? געהט עס זיי גוט?" האָט זיך יוסף ענדליך אָבגערופֿען.

„דו האָסט נאָך די העזה צו פֿרעגען? דיין מוטער וויינט גאַנצע טעג נאָכאַנאַנד, סיידען דיין פֿאָטער איז אין דערהיים. דאַן מאַכט זי זיך אַזוי פֿערשטיינערט ווי ער. ער — אַ גבאי פֿון שוהל! — דו האָסט געבראַכט אַ שמאַך און אַ שאַנד אויף זיין גראָען קאָפּ און דו טרייבסט איהם מיט שמערץ אין קבר."

ער האָט שיער ניט אַרויסגעפּלאַצט מיט אַ געוויין, נאָר ער האָט עס אַרונטערגעשלונגען. דערנאָך, מיט אַ מיענע וואָס האָט דערמאָנט אָן זיין פֿאָטער'ס שטיינערדיגקייט, האָט ער געזאָגט: „יסורים זיינען אַן אָבקומעניש אויף דער וועלט, מרים. ס'איז גאָט'ס שטראָף."

„וואַרף ניט אַרויף די שולד פֿון דיין גרויזאַמקייט אויף גאָט. איך האָב דיך פֿיינט." דערנאָך האָט זי גענומען ריידען שנעלער: „מען

שמײַעסט אין דער געטאָ, אַז דו װעסט װערן אַ פּריסטער פֿון דעם הייליגען דאָמיניקוס. „שלמה דער לץ" האָט געבראָכט די נייעס."

„ס'איז אמת, מרים. דאָס װעט געשעהן גאָר אין גיכען."

„אָבער װי אַזוי קענסט דו װערן אַ גלח? דו האָסט דאָך ליעב אַ פֿרוי."

ער איז געבליבען שטעהן, אַ פֿערציטערטער.

„װאָס זאָגסט דו, מרים?"

„נאַ, דאָס איז ניט די צייט צו לייקענען. איך קען איהר. איך וויים, װי ליעב דו האָסט זי. ס'איז העלענאַ דע פֿראַנקי."

ער איז געװען בלייך און אויפֿגערעגט. „ניין, איך ליעב ניט קיין פֿרוי."

„דו האָסט ליעב העלענא'ן"

„װי אַזוי װייסט דו דאָס?"

„איך בין אַ פֿרוי."

זיי זיינען געגאַנגען װייטער, שװייגענדיג.

„און דאָס איז, װאָס דו ביסט מיר געקומען זאָגען?"

„ניין, אָט װאָס. דו מוזסט חתונה האָבען מיט איהר און זיין גליקליך."

„איך — איך קען ניט, מרים. דו פֿערשטעהסט ניט."

„כ'פֿערשטעה ניט! איך קען עס איבערלייענען אויף דיין געזיכט, אַזוי װי דו לייענסט די תורה — אָהן נקודות. דו דיינקסט, מיר אידען װעלען זיך אויסלאַכען פֿון דיר, מיר װעלען טייטלען אויף דיר מיט די פֿינגער און זאָגען, אַז דאָס האָסט דו גאָר געליעבט העלענאַ'ן, ניט דעם געקרייציגטען; דו מיינסט, אַז מיר װעלען דאַן ניט װעלען הערען דיינע דרשות."

„װאָס זשע, ס'איז דען ניט ריכטיג אַזוי?"

„יאָ, אַזוי איז דאָס."

„נו, דאַן — —"

„אָבער עס װעט סיי װי סיי זיין אַזוי, װאָס דו זאָלסט ניט טהאָן. מעגסט זיך צושניידען אויף שטיקלאַך, װעלען מיר אַלץ ניט גלויבען אין דיר און אין דיין עװאַנגעליום. איך אַליין גלויב נאָך אין דיין ערנסטקייט, און ביי מיר אין די אויגען ביסט דו אַזוי װי איינער, װאָס איז פֿון זינען אַראָב פֿון צופֿיעל לערנען. יוסף, דיין חלום איז פוסט. די אידען האַסען דיך. זיי רופֿען דיך המן, מיט פֿערגניגען װאָלטען זיי דיך געזעהן אויפֿגעהאַנגען אויף אַ הויכען בוים. דיין אָנדיינקען װעט בלייבען אַ

פֿלוך ביז דעם דריטען און פֿערטען דור. דו ווייסט זיי אַזוי ריהרען ווי דו קענסט ריהרען די זיבען בערג פֿון רוים. זיי האָבען אויסגעהאַלטען צו לאַנג, זיי זיינען צו לאַנג געשטאַנען אויף זייערע אייגענע פֿיס."

„יאָ, זיי זיינען געשטאַנען ווי שטיינער. איך וועל זיי צושמעלצען. איך ווע̇ל זיי ראַטעווען."

„דו ווייסט זיי פֿערניכטען. ראַטעווע זיך בעסער אַליין — האָב חתונה מיט דער דאָזיגער פֿרוי און זיי גליקליך."

ער האָט אַ קוק געטהאָן אויף איהר.

„זיי גליקליך," האָט זי ווידערהאָלט. „וואַרף ניט אַרויס דיין לעבען פֿאַר אַ פוסטען שאָטען. זיי גליקליך. דאָס איז מיין לעצט וואָרט צו דיר. פֿון איצט און ווייטער, אַזוי ווי אַן אמת'ע אידישע טאָכטער, וועל איך אָנהיטען דעם חרם, און וואָלט איך געווען אַ מוטער, דאַן וואָלט איך די קינדער מיינע געלערנט, זיי זאָלען דיך האַסען, פּונקט ווי איך האַס דיך. פֿריעדען מיט דיר!"

ער האָט איהר אָנגעכאַפּט ביים קלייד. „געה ניט אַזוועק אָהן מיין דאַנק, כאָטש איך מוז פֿערוואַרפֿען דיין עצה. מאָרגען וועל איך אויפֿגענומען אין דער „ברידערשאַפֿט פֿון גערעכטיגקייט" אַלס פּריסטער." אין דעם פֿערשווינדענדען ליכט פֿון טאָג האָט זיין געזיכט געלויכטען איבערנאַטירליך און הימליש אין מיטען פֿון די שוואַרצע האָר זיינע. „אָבער פֿאַרוואָס האָסט דו ריזיקירט מיט דיין גוטען נאָמען צו קומען מיר זאָגען, אַז דו האָסט מיך פֿיינט?"

„ווייל איך האָב דיך ליעב. זיי־געזונד."

זי איז אַוועקגעגאַנגען מיט שנעלע טריט.

ער האָט אויסגעשטרעקט די אָרעמס נאָך איהר. זיינע אויגען זיינען געווען פֿערצויגען מיט אַ טומאַן. „מרים, מרים!" האָט ער געשריען. „קום צוריק, אויך דו ביסט אַ קריסטין! קום צוריק, מיין זיסע שוועסטער אין קריסטענטהום!"

אַ שבור'ער מאָנאַך איז איהם אַריינגעפֿאַלען אין די אָפֿענע אָרעמס.

VI.

די אידען האָבען בשום אופן ניט געוואָלט קומען הערען „ברודער" דושוזעפּ'ן. זיין גאַנצע ליידענשאַפֿטליכע גייסטליכקייט איז כבדר פֿערשווענדעט געוואָרען אויף קריסטען און געטויפֿטע אידען, וועלכע זיינען

געקומען צו זיינע דרשות. ניט וויסענדיג וואָס צו טהאָן פֿאַר ערגערניש, האָט ער זיך גענומען צו פלפול, נאָר אומזיסט האָט ער אָנגעווענדעט די וואַפֿען פֿון דער תלמוד'ישער דיאַלעקטיק געגען די תלמודיסטען גופא. אפילו די ערפֿינדונג זיינע, וואָס ער האָט געמאַכט פֿון דעם „זוהר" און אַנדערע קבלה־ספרים, אַז דעם פּאַבסט'ס נאָמען און זיין גדולה זיינען פֿאָראויסגעזאָגט געוואָרען אין דער תורה, — אפילו דאָס האָט ניט געקענט צוציהען די אידען, און בלויז אין די גאַסען פֿלעגט ער זיך אָפֿט בעגעגענען מיט די וויערע פנים'ער פֿון זיינע ברידער.

מאָנאַטען־לאַנג האָט ער פֿונדעסטוועגען ניט פֿערלאָרען קיין געדולד און איז אָנגעגאַנגען מיט זיינע דרשות. נאָר איינמאָל, ווען ער איז געוואָרען שטאַרק פֿערצווייפֿעלט און צורודערט, האָט ער זיך געסטאַרעט צו קומען צום פּאַבסט, כדי איהם צו בעטען, ער זאָל בעפֿעהלען די אידען זיי זאָלען קומען צו זיינע דרשות ער האָט געפֿונען דעם הייליגען פֿאָטער אין בעט, ניט ביים גאַנצען געזונד, נאָר דאָך פֿיהרענדיג אַ גאַנץ מונטערן געשפּרעך מיט דעם בישאָף פֿון כאַלאַמאַנקאַ און מיט'ן שאַך־מייסטער מכח אַ קאָמישער געשיכטע, וואָס האָט געטראָפֿען מיט דעם פּאַבסט' פֿאָרשטעהער אין פֿראַנקרייך. איוף'ן וייכען קישען אונטער אַ רויטליך היטעלע האָט ער געזעהן דעם הייליגען פֿאָטער'ס בלאַס געזיכט, וואָס האָט געטראָגען אויף זיך שטאַרקע צייכענס פֿון טהעטיגקייט. אַ צוטראָקענער איז דזשוזעפּע געשטאַנען ביי דער טהיר, ביז וואַנען דער קליידער־האַלטער, אַ מאַן פֿון נאָבעלער פֿאַמיליע, האָט איהם געהייסען צוגעהן נעהנטער. מיט עהרפֿורכט איז ער צוגעגאַנגען צום בעט, און פֿאַלענדיג אויף די קניע האָט ער געקושט דעם פּאַבסט'ס פֿיס. דערנאָך האָט ער זיך אויפֿגעהויבען און פֿאָרגעלייגט זיין בקשה.

נאָר דער הערשער פֿון קריסטענטהום האָט געמאַכט אַן אונצופֿריעדענע מיענע. ער איז געווען אַ געלערנטער און אַן אַדעלמאַן, אַ גרויסער אָנהענגער פֿון ליטעראַטור און קונסט. אין זיין בענעהמונג צו די אידען איז ער געווען קליגער, איידער די וועלטליכע קעניגע פֿון יענער צייט, און זיין אידישע פּאָליטיק איז שטענדיג געווען פֿערהעלטניסמעסיג מילדער איידער זייערע. ער איז איבערהויפּט געווען אַריינגעטהאָן מיט לייב און לעבען אין זיין אויסלענדישער פּאָליטיק, און זיין פּאָפּולאַריטעט האָט מחמת דעם היבשלאַך געליטען אין רוים גופא.

אין דער צייט, וואָס דזשוזעפּע דע פֿראַנקי האָט אויסגעגאָסען זיין האַרץ פֿאַר אַ בישאָף, בעלעסטיגענדיג איהם מיט זיין פלאַן און איהם ערקלעהרענדיג, ווי אַזוי ער וואָלט געקענט לייזען די יודען־פֿראַגע, ווי

אַזוי ער וואָלט געקענט שפּיעלען זיינע ברידער אויף די הערצער ווי דוד אויף דער האַרף, ווען ער וואָלט זיי נור געקענט קריגען אונטער דעם צויבער פון זיין שטימע, — אין דער צייט האָט אַן אַדעל מאַן פון דעם פּאַבסט'ס שלאָפקאַמער אריינגעבראַכט אַ מאָהלצייט אויף אַ זילבערנער טאַץ. אימיצער האָט אַפריהער פערזוכט דאָס עסען, ווי דער שטייגער איז געווען, צו זיין זיכער, אַז עס איז ניט פערגיפטעט, כאָטש עס איז געקומען פון דעם פּאַבסט'ס קיך, און אויף אַ וואונק פון זיין היילינקייט, האָט דזשיזעפע געמוזט אָבטרעטען אָן אַ זייט. און איידער דער פּאַבסט האָט נאָך געענדיגט זיין מאָהלצייט האָבען זיך געטאַכט אַנדערע איבער־שלאָגען: דער דירעקטאָר פון זיין אָרקעסטער איז געקומען נאָכפרעגען זיך מכח דעם קאָנצערט, וואָס האָט געזאָלט זיין דעם ערשטען אויגוסט; און צו די צרות זיינען נאָך געקומען אַ פּאָר גאָלדשמידען מיט זייער אַרבייט און מיט בעזונדערע, קאָנקורירענדע מאָדעלען פון אַ קנאָפּ פאַר דעם פּאַבסט'ס מאַנטעל. דזשיזעפע האָט זיך אין זיך איינגעגעסען פאַר פערדרוס, בעת ווען דער „היילינגער פאַטער" האָט אָנגעטהאָן די שפּאַקולען צו בעטראַכטען די גרויסע זילבערנע וואַזע, וועלכע איז געווען בעשטימט פאַר די ברעקלאַך און די טראָפּענס — די „שיריים" פון זיין טיש, איהרע רייך־איינגעפאַסטע הענטלאַך און איהרע וואונדערבאַרע מאהלערייען; און איהר חבר'טע, אַ צווייטע וואַזע, וואָס האָט געדאַרפט שטעהן מיט וואַסער ביי איהם אין שאַפע, און וועלכע האָט געהאַט אויף זיך אַ שעהנע צייכנונג. פאָרשטעלענדיג דעם היילינגען אַמבראָזשיאָ, רייטענדיג אויף אַ פערד און זיך יאָגענדיג נאָך די אַריאַנער. און אַז איינער פון די גאָלד־שמידען איז שוין קוים אַמאָל אָבגעפּטר'ט געוואָרען און איז אַוועק, אָנגעלאָדען מיט דוקאַטען פון דעם פּאַבסט'ס אוצר, איז דער אַנדערער געבליבען אַ זעהר לאַנגע צייט. וואָרים ס'האָט אויסגעזעהן, אַז זיין היילינקייט איז גאָר ענטציקט פאַר זיין וועקסענעם מאָדעל, זיך וואונדערנדיג, ווי גרויסאַרטיג דער קינסטלער האָט פאָרגעשטעלט „גאָט דעם פאָטער" אויף אַ בולט'ן אופן, זיצענדיג גאַנץ געמיטהליך אויף זיין כסא הכבוד, און ווי קונציג ער האָט אריינגעזעצט דעם דינעם שפּיץ פון דעם גרעסטען דיאַמאַנט פונקט אין מיטען. „אייל זיך צו, מיין זוהן," האָט זיין היילינקייט געזאָגט, אָבלאָזענדיג איהם ענדליך, „אייל זיך צו, וואָרים איך וואָלט אַליין געוואָלט טראָגען דעם קנאָפּ איידער איך שטאַרב." און דערנאָך האָט ער זיך מיט אַ שטראַהלענדען געזיכט געווענדעט צו דזשיזעפע'ן און געזאָגט: „דו פערלאַנגסט נאָך עפּעס פון מיר, פראַ דזשיזעפע? אַה, איך האָב גאָר פערגעסען! דו ווילסט פריידיגען צו דיינע

איינגע'עקשן'טע ברידער. מהיכי תיתי, ס'איז אַ גוטע אַמביציע. לואידושי, דו וועסט מיר דערמאָנען מאָרגען אַרויסצולאָזען אַ בעפֿעהל."

מיט בליצענדע אויגען איז דער פּריסטער ווידער אַמאָל געפֿאַלען דעם פּאַבסט צו די פֿיס, וועלכע ער האָט געקושט, מורמלענדיג עפּעס אַלס דאַנק. דערנאָך, זיך פֿערנייגענדיג, איז ער אַרויס און מיט פֿרייד אַוועק צוריק אין מאָנאַסטיר.

דער פּאַבסטליכער אוקאַז איז אַרויסגעגעבען געוואָרען אין צייט. ד אידען האָבען געמוזט קומען צו דער נעכסטער דרשה. אין אַ וואָהנזין פֿון גייסטליכער ענטציקונג האָט ער ערוואַרטעט דעם שבת נאָכמיטאָג. ער האָט צוגעגרייט אַ וואונדערבאַרע דרשה. די אידען וועלען זיך ניט דער־וועגען איבערטרעטען דעם אוקאַז. ער איז געווען קלאָהר און דייטליך און בעשטימט. זיי האָבען זיך ניט געקענט אויסדרעהען דערפֿון. און דערצו פֿלעגט זייער ווידערשטאַנד ערשט קומען שפּעטער, נאָכדעם ווי זיי פֿלעגען די ערשטע צייט אָבהיטען דעם בעפֿעהל. די טעג זיינען פֿערבײַ. דער אוקאַז איז ניט צוריקגערופֿען געוואָרען, כאָטש די רייבע באַנקירען פֿון דער אידישער קהילה האָבען, ווי ער האָט געקראָגען צו וויסען, אָנגעווענדעט אַלע מיטלען דערצו; ער איז אפילו ניט געענדערט געוואָרען מיט אַן אויסרייד, אַז מען וויל איהם בלומר'שט מאַכען קלאָהרער, ווי ס'פֿלעגט זיין דער שטייגער פֿון די פּאַבסטען צו טהאָן מיט צו שטריינגע אוקאַזען. ניין, קיין זאַך האָט נישט געקענט ראַטעווען די אידען פֿון זיין דרשה.

נאָר דאָנערסטאָג האָט אויסגעבראָכען אַ מגפה אין דער גהעטאָ; פֿרייטאָג איז שוין אַ צעהנט־חלק פֿון דער בעפֿעלקערונג געווען טויט. דערצו האָט זיך נאָך געמאַכט אַן איבערגוס פֿון דעם טייך טיבער, וועלכער האָט מיטגעהאָלפֿען פֿערשטאַרקען די פּעסט אין די דאָזיגע געדיכטע געסלאַך, אין יענע איינגע הייזער, וואו ס'האָט געקישעט מיט קינדערלאַך שבת האָבען זיך די טויערן פֿון דער גהעטאָ אין גאַנצען צוגעמאַכט. די מגפה איז פֿערשלאָסען געוואָרען אינעווייניג. דריי חדשים צייט זיינען די אויסגעשטויסענע פֿון דער מענשהייט געווען פֿערשפּאַרט אין זייער פֿערפּעסטעטער תפיסה, טאָג אַזוי ווי נאַכט, צו לעבען אָדער שטאַרבען ווי זיי האָבען געוואָלט. און ענדליך, אַז די גהעטאָ איז געעפֿענט אין אויסגעלופֿטערט געוואָרען, איז זי געווען געפּאַקט מיט טויטע, ניט מיט לעבעדיגע.

VII.

יוסף דער טרוימער איז געווען האַלב דערשלאָגען פֿון דעם דאָזיגען צווייטען קלאַפּ, וואָס זיינע חלומות האָבען געקראָגען. אַן ערדליכע אַנגסט, וואָס ער האָט ניט געוואָלט צולאָזען צו זיך, האָט איהם אײנגפֿאַך אויפֿגעגעסען אַ לעבעדיגען אין דער צייט פֿון דער מגפה, וועלכע האָט זיך, ניט קוקענדיג אויף אַלע אָנשטריינגונגען, דאָך אַרויסגעריסען פֿון דער געטאָ און זיך פֿערשפּרייט איבער דער שטאָדט, עפּעס אַזוי ווי צו בעשטראָפֿען די, וואָס האָבען בעשאַפֿען די בעדינגונגען פֿון איהר עקזיסטענץ. אָבער ניט פֿאַר זיך אַליין האָט ער זיך געשראָקען — זיין גאַנצע זאָרג איז געווען וועגען זיין פֿאָטער און מוטער, וועגען דער נאָבעלער מרים. אַז ער האָט נאָר געהאַט אַ פֿרייע שעה, נאָכדעם ווי ער פֿלעגט בעזוכען זיינע קריסטליכע חולאים, האָט ער אַרומגעשפּאַצירט לעבען דער שטאָדט פֿון די טויטע, פֿון וואַנען מען האָט ניט געקענט הערען קיין שום נייעס. און ענדליך, ווען ער האָט שוין געהערט, אַז זיינע ליעבע און טהייערע זיינען געבליבען לעבען, האָט ער געקראָגען אַן אַנדער קלאַפּ. דער אוקאַז איז געבליבען אין קראַפֿט נאָר דעם פּאַבסט׳ס אויער איז ווייבער געוואָרען צו די טענות פֿון די לעבען-געבליבענע אידען. ער האָט רעספּעקטירט זייער שנאה צו „ברודער" דזשוזעפּע׳ן, ער האָט אָנערקענט זייער טענה, אַז זיי וואָלטען שוין צופֿריעדענער געווען צו הערען וואָס פֿאַר ס׳איז אַנדער פּריידיגער. עס איז אַלזאָ געבליבען, אַז די אַנדערע דאָמיניקאַנער גלחים זאָלען דרש׳ענען פֿאַר די אידען, איינער נאָך׳ן אַנדערן. נאָר דזשוזעפּע אַליין איז אויסגעשלאָסען געוואָרען. אומזיסט האָט ער זיך געכבאַרעט צוקומען צו זיין היילינקייט דעם פּאַבסט; ער האָט קיין צוטריט ניט געקראָגען. אַזוי האָט זיך אָנגעפֿאַנגען יענער מאָדנער מנהג, די „פּרעדיקאַ קאָאַטיוואַ", דאָס הייסט די געצוואונגענע דרשה.

יעדען שבת, נאָך זייער אייגענעם גאָטעס-דיענסט אין שוהל, האָט אַ דריטעל-חלק פֿון דער געטאָ-בעפֿעלקערונג, אַריינגערעכענט אין דעם כלל אַלע קינדער איבער צוועלף יאָהר אַלט, געמוזט קומען אַריינגעהמען דעם געגען גיפֿט אין דער קירכע פֿון „סאַן בענעדעטאָ אַלאַ רעגאָלאַ", וועלכע איז ספּעציעל בעשטימט געוואָרען פֿאַר זיי דאָרט האָט אַ גלח זיי געגעבען אַ „ר כטינגע" פֿערטייטשונג פֿון דערזעלביגער פּרשה, וואָס זיי האָבען געהערט אין שוהל צו קריאת התורה. דער פּאַבסט, וועלכער האָט געהאַט

מעהר איינזעהן איידער זיינע בישאָפס און זיינע גלחים, האָט אָנגעבעטען די פריידיגער, זיי זאָלען זעהן אויסמיידען די נעמען פֿון „יעזוס" און פֿון דער „הייליגער יונגפֿרוי", וואָס זיינען אַזוי טרייף ביי אידען, אָדער זיי זאָלען אָט די נעמען אויסריידען שטילערהייט; נאָר די פריידיגער האָבען זיך ווינציג וואָס אומגעקוקט אויף דעם דאָזיגען אָנזאָג, האָבענדיג פֿאַר זיך אַן עולם פֿון אידען, וועמען ס'איז אַ מצוה געווען צו מוסר'ן און צו פֿערדאַמען מיט אַלע ווילדע וועגען און מיטלען, וואָס זייער רעדע־קראַפֿט האָט זיי נור ערלויבט.

אַסך אידען זיינען צוריקגעבליבען אויף'ן וועג צו דער קירכע. אַ מהנה פּאָליציי־לייט האָט זיי מיט בייטשען אַריינגעטריבען אינעווייניג אין דעם הייליגען אָרט. אָט די נייע קירכען־פּראָצעסיע פֿון מענער, פֿרויען און קינדער איז געוואָרען איינער פֿון רוים'ס ספעקטאַקלען. אַ נייער פֿערגניגען איז אויסגעקלעהרט געוואָרען פֿאַר דעם המון. אָט דער געצוהאונגענער גאָטעס־דיענסט האָט געקאָסט גענוג געלד; און קאָמיש ווי ס'איז געווען, האָך האָבען די אידען גופא געדאַרפֿט בעצאָהלען פֿאַר זייער אייגענער בעקעהרונג.

זיך אויסדרעהען פֿון די דאָזיגע דרשות, איז געווען אַן אונמעגליכע זאַך; ביי דער טהיר פֿון קירכע איז געלעגען אַ בוך, וואו עס זיינען פֿערשריבען געוואָרען די נעמען פֿון די, וואָס האָבען געפֿעהלט, און וועלכע זיינען דערנאָך בעשטראָפֿט געוואָרען מיט געלד אָדער תפיסה. כדי צו פֿיהרען ריכטיג דעם השבון, איז נייטיג געווען צו האָבען אַלס בוך־האַלטער אַ נייגעטויפֿטען, איינעם, וואָס האָט געקענט יעדען איינציגען פערזענליך און וואָס וואָלט געקענט לייכט אויסגעפֿינען וואָס פֿאַר עס איז מעגליכען שווינדעל. און ווער האָט נאָך בעסער געפאַסט דערצו ווי דער נייער ברודער? אומזיסט האָט דזשוזעפע פראָטעסטירט. דער אויבער־גלח האָט נישט געוואָלט וויסען פֿון קיין זאַך. און אויף אַזאַ'ן אופן, אָנשטאָט צו ווייזען זיינע ברידער אַן ערהאַבענעם ביישפּיעל פֿון אונבעצאָהלטער אפּאָסטעלשאַפֿט, איז ער, דער פֿעראורזאַכער פֿון דער גאַנצער צרה, געזעסען אָנגעבויגען איבער זיין שרייב־טיש און בעטראַכט יעדען איינעם פֿון די פֿערזאַמעלטע, וועלכע זיינען פערבייגעגאַנגען לעבען איהם. און ער האָט גאַנץ גוט געוואוסט, אַז דאָס וואָס די אידען מוזען זיך טרעפֿען מיט איהם פנים אל פנים, מיט איהם, דעם אויסגעשטויסענעם, דעם פֿערשאָלטענעם, און זעהן ווי ער שרייבט אום שבת, — אַז דאָס איז נאָך אַ צוגאָב צו זייערע יסורים.

ניט איין שבת האָט ער געזעהן זיין פֿאָטער, אַ טראַגישע, גרייזגראָע חורבה. ער האָט געזעהן, ווי זיי האָבען איהם מיט אַ בייטש אונטערגעטריבען, ער זאָל אַריינגעהן גיכער אין קירכע. דער בייטש האָט יוסף'ן נאָך מעהר וועה געטהאָן איידער דעם פֿאָטער זיינעם. ווען דער קירכען־שמש, וועלכער האָט געהאַט די אויפֿגאַבע צו זעהן, אַז די פֿערזאַמעלטע זאָלען זיך צוהערען צו דער דרשה, און דער עיקר אַז זיי זאָלען ניט איינדרעמלען, — ווען אָט דער בעאַמטער האָט אויפֿגעוועקט רחל'ן מיט אַ שטיק אייזען, איז איהר אונגליקליכען זוהן אַריבער אַ קאַלטער שוויס איבער'ן גאַנצען לייב. יעדען דריטען שבת, אַז מרים פֿלעגט פֿערבייגעהן לעבען זיין שרייב־טיש מיט אויסגעגלאָצטע אויגען, פֿול מיט פֿעראַכטונג, פֿלעגט איהם ווערן הייס און קאַלט אין איין און דערזעלבער צייט. זיין איינציגע נחמה איז געווען צו זעהן גאַנצע שורות פֿון פֿרומע פּנים'ער, וועלכע האָבען צום ערשטען מאָל אין זייער לעבען זיך צוגעהערט צו דעם עוואַנגעליום. וויניגסטענס האָט ער כאָטש וואָס עס איז דערגרייכט. אפילו „שלמה דער ליך" איז עפעס גאָר געוואָרען אַן אַנדערער מענש; ער האָט מיט אַכטונג און מיט עהרפֿורכט זיך צוגעהערט צו די פּרעדיגער.

יוסף דער טרוימער האָט ניט געוואוסט, אַז אויף דעם דאָזיגען שלמה'ס עצה טאַקי האָבען אָט די אַלע פֿרומע אידען זיך אָנגעשטאָפּט מיט וואַטע טיעף אין די אויערן, כדי זיי זאָלען ניט הערען קיין איין וואָרט פֿון די דרשות.

נאָר דערפֿאַר האָט „ברודער" דזשוזעפע אין אַנדערע קירכען זיך געמאַכט אַ גרויסען נאָמען. קריסטען זיינען געקומען פֿון ווייט און נאָהענט איהם הערען. ער פֿלעגט אַרומגעהן צווישען פֿאָלק און מען האָט איהם ליעב געקראָגען. ער האָט געפּריידיגט ביי הינריכטונגען; זיין שוואַרצער מאַנטעל און זיין ווייסער שולטער־באַנד זיינען אויפֿגענומען געוואָרען מיט פֿריינדליכקייט אין שמוציגע טורמעס, ער האָט געזאָגט וידוי מיט די שטאַרבענדע און זיי בעפֿרייט פֿון זייערע זינד, ער האָט פֿערטריבען שדים. נאָר איין זינדער איז געווען, וועמען ער האָט ניט געקענט ריינוואַשען, ניט דורך דאָס „האָר־העמד" און ניט דורך מלקות, און דער דאָזיגער זינדער איז געווען ער אַליין. און איין שד, איין דעמאָן איז געווען, וועמען ער האָט בשום אופן ניט געקענט אַרויסטרייבען — דעם דעמאָן, וואָס איז געזעסען ביי איהם אין האַרצען, די אונרוהיגקייט פֿון זיין אייגענער נשמה, וואָס האָט זיך געהאַלטען אין איין אָנשלאָגען אָן דיווירקליכקייטען פֿון לעבען און וועלכע איז איצט צוריסען געוואָרען דורך די צוקורצקומונג

פֿון דעם קריסטענטהום, אַזוי ווי פֿריהער דורך די שוואַכע זייטען פֿון דער
געטאָ.

VIII.

ס'איז אַלזאָ ווידער געווען די קאַרנאַוואַל־וואָך — די פֿעררוקטע
גאָטעס־לעסטערנדע וואָך פֿון הוליאַנקעס און טייוועלשע שמחות. די גאַסען
זיינען געווען בעגאָסען מיט פֿערשיעדענ־פֿאַרביגע קליידער, ווי אַ רעגענ־
בויגען, און האָבען געקאָכט מיט דעם גערויש און דעם געלעכטער פֿון
דעם עולם, וועלכער האָט זיך אין משך פֿון די עטליכע טעג נאָך פֿער־
גרעסערט דורך די מחנות פֿון פֿרעמדע, וועלכע פֿלעגען קומען קיין רוים.
פֿון די פֿענסטער און פֿון די דעכער, וואָס זיינען געווען שוואַרץ מיט
מענשען־קעפּ, האָט מען געהאַלטען אין איין אַרונטערוואַרפֿען און אַרונ־
טערגיסען האָניג, שמוציגע וואַסער, פֿערפֿוילטע אייער און זאָגאַר קאָכעדיגען
עהל אויף די פֿוס־געהער און די רייטער, וועלכע האָבען זיך געפֿונען
אונטען אין די גאַסען. אַלע ווילע האָבען אויסגעבראָכען מורא'דיגע
געשרייען, גאָטעס־לעסטערנדע מאַסקענ־טרעגער האָבען זיך אַריינגעריסען
אין די קירכען. זיי האָבען פֿערפּיאַטשקעט און געמאַכט מיט דער בלאָטע
צוגלייך אַלעס, וואָס איז זיי נור געקומען אין דער האַנד, אַלצדינג, אי
מענשליכע אי געטליכע זאַכען; קיין זאַך האָט ניט געהאָלפֿען איינצוהאַלטען
די דאָזיגע הפקרות פֿון דעם המון, קיין שום מיטעל, ניט די ריטער און
ניט די תליה אפילו, וועלכע מען פֿלעגט אָפּט אָנווענדען. יעדער אוקאַז,
וואָס האָט פֿערוועהרט וואָס עס איז פֿון די אַלע ווילדקייטען, איז איינפֿאַך
געווען אַ טויטער בוכשטאַב.

אין אַזאַ צייט האָבען די אידען געהאַט פֿאַר וואָס צו ציטערן,
זייענדיג אין גאַנצען ביי דעם לוסטיגען קריסט אין די הענד. אַזוי ווי זיי
זיינען תמיד אויסגעצייכענטע שלייפֿשטיינער פֿאַר יעטוועדען שפּאַס, זיינען
זיי אין די קאַרנאַוואַל־טעג געווען אַ זעלטען־מיטעל צום צייט־פֿערטרייב.
דעם ערשטען טאָג איז אַ דעפּוטאַציע פֿון אידישע בעלי בתים, אַריינגע־
רעכענט אין דעם אויך די דריי עלצטע פֿון דער קהילה און די רבנים,
געגאַנגען פֿאָראויס אין אַ פּראָצעסיע צום סענאַט. אָנגעטהאָן אין רויט־
געלע קאָסטיומען, האָבען זיי דורכמאַשירט די גאַנצע שטאָדט, פֿון דעם
„פֿאַלקס־פּלאַץ" ביז דעם קאַפּיטאָל, דעם יופּיטער־טעמפּעל, צווישען

אַ דאָפּעלטען פּייער פֿון אַלערליי געמיינהייטען. צוקומענדיג צום „קאַפּיטאָל", איז די פּראָצעסיע אַריין אין דעם טראָהן־זאַאל, וואו די דריי „קאָנסערוואַטאָרען" און דער עלצטער פֿון די „קאַפּאָריאָני" זיינען געזעסען אויף דויטע סאַמעטענע שטוהלען אינאיינעם מיט דעם שאַץ־מייסטער פֿון דעם „קאַפּיטאָל" אין זיין שוואַרצען מאַנטעל און זיין סאַמעטען היטעלע. דער אויבער־ראַבינער האָט אַנידערגעקניעט אויף דעם ערשטען טרעפּעל פֿון דעם טראָהן, און איינבויגענדיג זיין גרייז־גראָען קאָפּ צו דער ערד, האָט ער געזאָגט: „פֿול מיט רעספּעקט און איבערגעבענהייט צו דעם רוימישען פֿאָלק, קומען מיר, די גבאים און די רבנים פֿון דער אונטערוואָרפֿענער אידישער קהילה, פֿאָרלייגען פֿאַר אייער הויכען טראָהן אונזער טרייהייט און אונזער טיעפֿען רעספּעקט אין נאָמען פֿון אונזערע רעליגיאָנס־ברידער, און בעטען ביי אייך אייער לייטזעליגען מיטלייד. וואָס איז שייך צו אונז, וועלען מיר ווי ביז איצט אַזוי אויך ווייטער מתפלל זיין צום אל עליון, צום אַלמעכטיגען אין הימעל, ער זאָל שיינקען פֿריעדען און לאַנגע, רוהיגע יאָהרען אונזער הערשער דעם פּאַבסט, וועלכער רעגירט פֿאַר דאָס גליק פֿון דעם כלל; און דעסגלייכען וועלען מיר בעטען גאָט פֿאַר אייערע הויכקייטען, פֿאַר דעם זעהר געשעצטען סענאַט און פֿאַר דעם גאַנצען פֿאָלק פֿון רוים."

אויף וואָס דער עלצטער פֿון די „קאָנסערוואַטאָ־ען" האָט געענטפֿערט: „מיט פֿערגניגען נעהמען מיר אָן דעם אויסדרוק פֿון טרייהייט, פֿון הכנעה און פֿון רעספּעקט, וואָס איהר בענייט היינט אין נאָמען פֿון דער גאַנצער אידישער קהילה, און זייענדיג זיכער, אַז איהר וועט רעספּעקטירען די געזעצען און די בעפֿעהלען פֿון דעם סענאַט, און אַז איהר וועט ווי ביז אַהער אַזוי אויך ווייטער צאָהלען די צינזען און די שטייערן, וואָס ליגען אויף אייך, שיינקען מיר אייך אונזער שוץ, מיט דער האָפֿנונג, אַז איהר וועט וויסען ווי זיך צו בעגעהן, כדי צו האָבען די ווערטה אונזער פּראָטעקציע." דערנאָך, אַרויפֿשטעלענדיג דעם פֿוס ביים רב אויף'ן נאַקען, האָט ער אַ געשריי געטהאָן: „אַנדאַטע!" (טראָגט זיך פֿון דאַנען!)

דער רב האָט זיך אויפֿגעהויבען, האָט איבערגעגעבען די „קאָנסערוואַטאָרען" אַ בוקעט און אַ בעכער מיט צוואַנציג קראָנען, און ער האָט זיך אָנגעבאָטען צו פֿערפּוצען די ביהנע פֿון דעם סענאַטאָר אויף'ן „פֿאָלקס־פּלאַץ". און דאַן האָט די דעפּוטאַציע ווידער מאַרשירט איבער די געדיכטע, לוסטיגע גאַסען, פֿערביי אַלערליי געמיינהייטען, כדי צו

ווידערהאָלען פֿון דאָס ניי איהרע היפּאָקריטישע ערקלעהרונגען פֿאַר דעם טראָהן פֿון דעם סענאַטאָר.

שפּאָטישע פּראָצעסיעס האָבען איבערגעקרימט דעם דאָזיגען מאַרש פֿון די אידען. די פֿיש־הענדלער, וועלכע זיינען געווען שטיקלאַך שבנים פֿון דער גהעטאָ און זיינען אייף אַזאַ'ן אופֿן בעקאַנט געווען מיט איהרע מנהגים, האָבען בערייכערט דעם קאַרנאַוואַל מיט פֿערשיעדענע אַנדערע שפּאָטישע צערעמאָניעס; אָט איז כלומר'שט פֿאָרגעשטעלט געוואָרען די לויה פֿון אַ רב, און אָט האָט זיך געצויגען אַ גאַנצע שורה פֿון אידען, רייטענדיג אויף עזלען; פֿאָראויס פֿאָהרט אַ רב אויף אַ פֿערד, מיט'ן פנים צום הינטען; מיט איין האַנד נעהמט ער אָן דעם פֿערד פֿאַר'ן עק און אין דער אַנדער האַנד האַלט ער אויסגעשטרעקט אַ נאָכגעמאכטע ספר־תורה, און דער המון קאַטשעט זיך איינפֿאַך פֿון געלעכטער. נאָר מען האָט זיך ניט בענוגענט בלויז מיט דעם וואָס מען האָט אָבגעלאַכט פֿון די אידישע מנהגים; מען האָט זיך אויך לוסטיג געמאַכט מיט די אידען גופא. מען האָט זיי אַרונטערגעריסען די היטלען פֿון קאָפּ און זיי פֿערוואָרפֿען מיט אַלערליי שמוץ. יענעם יאָהר האָט זיך דער גובערנאַטאָר פֿון רוים אַריינגעמישט און האָט אָנגעזאָגט, מען זאָל די אידען קיין שום אַנדער זאַך ניט וואַרפֿען אין פנים אַריין, אַחוץ פֿרוכט. אַ רוימישער אַריסטאָקראַט, אַ מאַרקיז, האָט זיך קונה שם געווען ביי דעם קאַרנאַוואַל־עולם דערמיט וואָס ער האָט די אידען פֿערוואָרפֿען מיט פיין־עפּעל. אָבער דאָס אַלעס איז געווען אַ גאָרנישט געגען דעם דריטען טאָג, נאָך דעם וועט־לויף פֿון די עזלען און די בופֿלאָקסען. דאַן האָבען די אידען געהאַט אויסצושטעהן די גרעסטע ערנידעריגונג, וואָרים אין יענעם טאָג איז פֿאָרגעקומען זייער וועט־לויף.

ס'איז געווען אַ קאַלטער פֿריה־מאָרגען, דער הימעל איז געווען ריין און בלאָה; נאָר באַלד האָבען זיך די וואָלקענס גענומען קלייבען, און דער לוסטיגער עולם האָט זיך דערפֿרעהט מיט דער מעגליכקייט, עס זאָל היינט זיך אָבגעהן אַ גוס־רעגען. ביי דעם טויער פֿון סאַן לאָרענצאָ, אין דער לאַנגער שמאָלער גאַס פֿון דער „וויאַ קאָרסאָ" וואו אַלעס, די טהירען, די טרעפּ, די דעכער און די טראָטואַרען זיינען געווען פֿערנומען מיט מענשען, האָבען זיך געפֿונען עטליכע אידען. זיי האָבען נאָר וואָס געהאַט אָבגעגעבען אַ גוטען מאָהלצייט, נאַר זיי האָבען גאָרנישט אויסגעקוקט זאַט און צופֿריעדען. כמעט נאַקעטערהייט, מיט גאַנץ קליינע ווייסע מאַנטלען, בעדעקט מיט פֿליטערלאַך און פֿערפּוצט מיט לאָרבער־קראַנצען, זיינען זיי געשטאַנען און געציטערט פֿון קעלט, ערוואַרטענדיג דעם

בעפֿעהל צו נעהמען לויפֿען פֿערביי אַט דעם פֿינסטערן, ווילדען, גיפֿטיגען און צוויש:טען המון. ענדליך האָט אַן אָפֿיציר אויף אַ פֿערד געגעבען דעם בעפֿעהל, און די האַלב־נאַקעטע געשטאַלטען, מיט זייערע מערק־ווירדיגע אָריענטאַלישע פנים'ער פֿול מיט אומעט, האָבען אָנגעפֿאַנגען זייער ווילדען געלויף אַרונטער דעם „קאָרזאָ", בעגלייט פֿון די מורא'דיגע יובלענדע געשרייען פֿון דעם פעבעל. דער ציעל־אָרט, פֿון וואַנען דער וועט־לויף פֿלעגט זיך אָנפֿאַנגען, איז געווען דער טהורם פֿון דעם הייליגען אַנדזשעלאָ. פֿריהער פֿלעגט זיך דער וועט־לויף ענדיגען מיט דעם „קאָראָסאָ", נאָר שפּעטער האָט מען איהם פֿערלייננגערט, כדי צו בע־פֿרידיגען דעם וואונש פֿון אַ פאַבסט, וועלכער האָט געוואָלט, אַז די לוסטיגע סצענע זאָל זיך ענדיגען אונטער זיינע פֿענסטער, בעת ער פֿלעגט זיצען אין אַ האַלב־פֿערשטעלטען צימער, דעקאָרירט מיט נאַקעטע פֿי־גורען — די מאַלערייען פֿון דזשוליאָ ראָמאַנאָ.

שנעל, שנעל זיינען זיי געפֿלויגען, די וועט־לויפֿער ; וואָרים וואָס שנעלער זיי זיינען צוגעקומען צום ציעל־פונקט, אַלץ גיכער זיינען זיי בעפֿרייט געוואָרען פֿון דעם האָגעל פֿון שפּאָט, אויסגעמישט מיט שווערע שטיינער און בעגלייט פֿון קלעפּ מיט שטעקענס, מיט וואָס די ווילדע צושויער האָבען זיי מכבד געווען. און עפּעס אַזוי ווי זיי וואָלטען ניט געווען שנעל גענוג אין זייער לויפֿען, האָט מען זיי נאָך אונטערגעטריבען : דער אָפֿיציר מיט זיינע סאָלדאַטען, רייטענדיג אויף פֿערד, האָבען גאַ־לאָפּירט הינטער זייערע פֿיס, אַזוי אַז יעדער איינער פֿון די אונגליקליכע לויפֿער איז געווען אין געפֿאַהר איבערגעפֿאָהרען צו ווערן. זיי זיינען אַלזאָ געלאָפֿען און געלאָפֿען אין איין אָטהעם, סאָפּענדיג, שוויצענדיג, אַז דער שלאַג האָט זיי שיער ניט געכאַפּט. אָה, וואָס פֿאַר אַ שפּאַסיגע סצענע ! אָה, וואָס פֿאַר אַ זיסקייט דאָס איז געווען פֿאַר די קאַרנאַוואַל־לייט !

איינער פֿון די וועט־לויפֿער, אַ יונגער מאַן, וואָס האָט זיך געוואָרפֿען אין די אויגען מיט זיין אויסגעמאָגערטען געזיכט און זיין יוגענדליכער דרייסטקייט, איז געלאָפֿען פֿאָראויס. און דער המון האָט איהם בעגלייט מיט ווילדע, שפּאַסהאַפֿטע הורראַהס. שעהנע דאַמען, וואָס זיינען געזעסען אויף די באַלקאָנען — ניט מאַסקירט, אַזוי ווי אין פֿראַנקרייך, נאָר מיט אָפֿענע, אויפֿגערעקטע געזיכטער — האָבען זיך דורכגעוואָרפֿען מיט שטיפֿערישע, לוסטיגע שמייכלען. און פלוצלינג האָט אויסגעבראָכען אַ שטורם פֿון געלעכטער, וועלכער האָט פֿערפֿלייצט די האַלב־נאַקעטע לויפֿער. אַלץ ווייטער און ווייטער האָבען זיי זיך געיאָגט, אָהן אַן אָטהעם,

בלינד, סאָפּענדיג, פֿערוואָרפֿען מיט שמוץ און מיט שטיינער; אלץ ווייטער און ווייטער דורך די טויזענד איילען פֿון דעם אונענדליכען מאַרשרוט; אַלץ ווייטער און ווייטער, קאָכענדיג אין זיך און טריפֿענדיג און פֿאַלענדיג פֿון די פֿיס. זיי זיינען שוין געווען נית ווייט פֿון דעם ציעל־פונקט. זיי זיינען שוין פֿערביינעלאָפֿען דעם „סאַן־מאַרקאָ", דעם אַלטען ציעל־אָרט. דער יונגער איד איז נאָך אַלץ גע־אָפֿען פֿאָראויס, נאָר אַ פֿעטער אַלטער איד איז געווען גאַנץ נאָהענט לעבען איהם. די אויפֿ־רעגונג פֿון דער מאַסע איז געוואָרען אונגעהייער גרויס. אַ טויזענד שפּאָטישע שטימען האָבען אָבגעהילכט אין דער לופֿטען און אויפֿגעמונ־טערט די קאָנקורענטען. אָט זיינען זיי שוין געווען אויף דער בריק. מען האָט שוין געקענט זעהן דעם טהורם פֿון דעם הייליגען אַנדזשעלאָ, וועמעס פֿעסטונגען האָבען געטראָגען די נעמען פֿון די אַפּאָסטעלן. דער פֿעטער אַלטער איד האָט זיך גערוקט אַלץ נעהנטער; איצט, ווען ער איז שוין געקומען אַזוי ווייט, האָט ער געוואָלט קריגען די זעקס און דרייסיג קראָנען, וואָס דער פרייז וואָלט איהם געקענט איינברייננגען. נאָר דער יונגער מאַן האָט דערלאַנגט אַ מעכטיגען שפּרונג. ער איז אַריבער דעם פּאָבסט'ס פֿענסטער, און ס'איז געווען זיין טאָג. די גאַנצע לופֿט האָט אָבגעהילכט פֿון געלעכטער, ווען די איבעריגע קאַנדידאַטען האָבען אין אימפּעט זיך אָנגעשלאָגען אָן איהם. און גלייך נאָכדעם האָט זיך געהערט אַ מורא'־דיגער טויזענדפֿאַכער ליאַרם. דאָס האָבען די צוויושעטע זושויער בעגריסט דעם פֿעטען אַלטען מאַן, וועלכער איז אַנידערגעפֿאַלען אָהן כוחות אין מיטען וועג.

אַ בעאַמטער האָט דעם געווינער איבערגעגעבען דעם פרייז — אַ שטיק רויטע ווענעציאַנער געוואַנד. דער יונגער איד האָט עס גענומען, עס בעטראַכט מיט אַ מאָדנעם, אונערגרינדליכען בליק, נאָר מיט אַמאָל האָט זיך דער ריכטער אָבגערופֿען:

„דער קאַפּיטאַן פֿון די סאָלדאַטען זאָגט מיר, אַז זיי האָבען נית אָנגעפֿאַנגען אַלע גלייך ריכטיג ביים טויער. זיי מוזען מאָרגען לויפֿען נאָך אַמאָל." דאָס איז געווען אַ געוויעהנליכע המצאה, כדי צו פֿערלייג־גערן דעם שפּאַס. נאָר דעם געווינער'ס אויגען האָבען געשאָסען מיט צאָרן.

„ניין, מיר האָבען אָנגעפֿאַנגען אַלע אין איין סעקונדע, אַזוי ווי קוילען, וואָס קומען אַרויס פֿון אַ קאַנאָן," האָט ער געזאָגט.

„שטיל, שטיל, גיב איהם אָב צוריק דעם פרייז," האָט געשעפּטשעט איינער פֿון די וועט־לויפֿער הינטער איהם, ציהענדיג איהם פֿאַר'ן מאַנטעל.

„ווי גיבען עס שטענדיג צוריק צו דעם ערשטען געווינער." נאָר דער יונגער מאַן האָט זיך ניט צוגעהערט צו דער עצה.

„אויב אַזוי, טאָ פאַרוואָס האָט אונז דער קאַפּיטאַן פריהער ניט אָבגעשטעלט?" האָט ער געפרעגט.

„האַלט דיין צונג צווישען דיינע הינטישע צייהן," האָט דער ריכטער געענטפערט. „יעדענפאַלס מוז נאָך אַמאָל איבערגעלאָפען ווערן, ווייל דאָס געזעץ הייסט, עס זאָלען זיין וויינינגסטענס אַכט לויפער."

„מיר זיינען אַכט," האָט דער יונגער איד געזאָגט.

דער ריכטער האָט אָבגעמאָסטען דעם בונטאָוושטשיק מיט די אויגען; דערנאָך האָט ער מיט אַ שטעקען אָנגעקלאַפּט יעדען איינעם פון די וועט־לויפער אָן פלייצע, אָקוראַט ווי זיי וואָלטען געוועזן שטיקער האָלץ, און ער האָט געצעהלט: איינס — צוויי — דריי — פיער — פינף — זעקס — זיבען!"

„אַכט," האָט זיך אָבגערופען דער יונגער מאַן, דערוועהענדיג צום ערשטען מאָל דעם אַלטען אידען, אויף דער ערד הינטער איהם, און זיך איינבויגענדיג איהם אויפצוהויבען.

„אָט די בריאה! אויך מיר אַ מענש! ער רעכענט זיך ניט. ער איז שכור."

„דו פערפלוכטער הונד!" און זיך פלוצלינג אויסגלייכענדיג, האָט דער יונגער איד אַרויסגענומען אַ קרייץ פון אונטער זיין מאַנטעל. „דו ביסט גערעכט!" האָט ער אַ געשריי געטהאָן מיט אַ דונערנדער שטימע. „פאַרהאַן בלויז זיבען אידען, וואָרים איך — איך בין ניט קיין איד. איך בין פראַ דזשוזעפּע!" און דער צלם האָט זיך אַרומגעדרעהט, פערשפרייטענדיג אַ געפיהל פון פחד אַרום איהם.

דער ריכטער האָט אָבגעטראָטען צוריק אין ערשטוינונג און שרעק. די זעלנער זיינען געבליבען זיצען ווי פערשטיינערט אויף זייערע פערד, דער קאָכענדער עולם איז אויף אַ ווייל שטיל געבליבען, זיך צוהערענדיג אויפמערקזאַם צו דעם, וואָס דאָ קומט פאָר. דער גוס־רעגען האָט אויפגעהערט און אַ שטראַהל פון זונען־ליכט האָט געבלישטשעט אויף'ן קרייץ.

„אין קריסטוס'עס נאָמען פערפלוך איך דאָס דאָזיגע טייוועלשע חוזק־מאַכען פון גאָט'ס אויסערוועהלטען פאָלק," האָט דער גלח געדונערט. „טרעט אַלע אָב צוריק! וועט קיינער פון איך ניט ברייגען דעם דאָזיגען אָרעמען אַלטען מאַן אַביסעל קאַלט וואַסער?"

„האָט איהם דער הימעל דען ניט געגעבען גענוג קאַלט וואַסער?"

האָט אַ פֿרעג געטהאָן אַ ליק צווישען עולם. נאָר קיינער האָט זיך ניט־ געריהרט פֿון אָרט.

„טאָ מעגט איהר אַלע ברענען ווי אַ פֿייער,” האָט דער פריסטער געזאָגט. ער האָט זיך ווידער אָנגעבויגען און לאַנגזאַם אויפֿגעהויבען דעם אַלטען מאַן'ס קאָפּ. דאַן איז זיין געזיכט געוואָרען האַרטער און ווייסער. „ער איז טויט,” האָט ער זיך אָבגערופֿען. „זאָל קריסטוס, אין וועמען ער האָט ניט געגלויבט, איהם צונעהמען צו זיך און איהם שיינקען זיין גנאָד.” און לאַנגזאַם האָט ער אַרונטערגעלאָזט צוריק דעם בר־מינן און איהם צוגעמאַכט די גלעזערנע אויגען זיינע. אַ שוידער איז אַריבער די צושויער איבער'ן לייב. דער טויט האָט אַרויסגערופֿען אַ געפֿיהל פֿון אַבטונג זאָגאַר צו דעם אַלטען אידען. ער איז געלעגען דאָרט, געטראָפֿען פֿון אַן אַפּאָפּלעקציע, וועלכע איז געקומען דורך דעם שווערען מאָהלצייט, וואָס מען האָט איהם מיט געוואַלד געגעבען פֿאַר'ן לויפֿען. די פּאַטשער־ קעס האָבען געבלישטשעט אויף זיין ווייסען מאַנטעל, זיינע נאַקעטע פֿיס זיינען געוועזען אַזוי ווי פֿערגליווערט. פֿון ווייטען האָבען זיך געהערט די ווילדע קולות, דער ליאַרם פֿון אַ פֿערריקטען עילם, די ווייטע מוזיק פֿון פֿידלען און פֿיאָלען. דעם קאַפּיטאַן איז אַלע ווייל געוואָרען וואַרים און קאַלט. ס'איז אמת, אַז ער האָט פֿון פֿערגניגען וועגען מיט זיין פֿערד אונטערגעיאָגט דעם פֿעטען לויפֿער, אָבער ער האָט ניט בדעה געהאַט איהם צו ערמאָרדען. אַ געפֿיהל פֿון חרטה איז אַריבער איבער די צושויער. נאָר דער ריכטער איז ענדליך געקומען צו זיך.

„לייג די האַנד אויף אָט דעם פֿאַלשען פריסטער!” האָט ער אַ געשריי געטהאָן. „ער איז אַ פֿעררעטהער. ער האָט זיך אומגעקעהרט צוריק צו זיין פֿאָלק. ער איז געוואָרען צוריק אַ איד — מען מוז איהם אַראָבשינדען די הויט לעבעדיגערהייט.”

„טרעט אָב, אין נאָמען פֿון דער הייליגער קירכע!” האָט פֿראַ־ דזשוזעפע אויסגערופֿען, זיך אומדרעהענדיג פונקט אַנטקעגען דעם קאַפּיטאַן, וועלכער איז פֿונדערסטוועגען געבליבען זיצען ווי צוגעשמידט אויף זיין פֿערד. „איך בין ניט קיין איד. איך בין פונקט אַזאַ גוטער קריסט ווי זיין הייליגקייט דער פאַבסט, וועלכער איז נאָר וואָס געזעסען דאָרט ביי זיך אין פֿענסטער און האָט געקליבען נחת פֿון דעם דאָזיגען היידישען לוסטיגען יום טוב.”

„טאָ פֿאַרוואָס זשע ביסט דו געלאָפֿען אינאיינעם מיט די אידען? ס'איז אַ חלול השם. דו האָסט פֿעראונריינינגט דיין פריסטער־מאַנטעל.”

„גיין, איך האָב ניט געטראָגען מיין מאַנטעל. זעהסט ניט, אַז איך־

בין האַלב נאַקעט? איז דאָס אפשר דער מלבוש, וואָס איך דאַרף רעס־פּעקטירען — אָט די שמאַטע, וואָס אייערע בירגער האָבען געמאַכט פאַר אַ ציעל, צו וואַרפען דערויף אַלערליי פּאַסקודסטוואָ?"

„דו ביסט אַליין שולדיג אין דעם," האָט זיך דער קאַפּיטאַן אָבגעגע־רופען מיט אַ מילדערן טאָן. „נאָך וואָס ביסט דו געלאָפען מיט אָט די פערפעסטעטע לייט?"

דער פּריסטער האָט איינגעבויגען דעם קאָפּ. „דאָס איז מיין תשובה," האָט ער מיט אַ ציטערנדער שטימע געזאָגט. „איך האָב געזינדיגט געגען מיינע ברידער. איך האָב שווערער און ביטערער געמאַכט זייערע יסורים. דער־פאַר האָב איך געוואָלט זיין איינער פון זיי אין דעם מאָמענט פון זייער גרעסטער ערנידערונג, און כדי איך זאָל זיך קענען טהיילען מיט זייער מאַרטירעריי, האָב איך געבעטען ביי איינעם פון די וועט־לויפער, ער זאָל מיר איבערגעבען זיין פלאַץ. אָבער תשובה איז ניט די גאַנצע סבה פון מיין זיין דאָ איצט." און ער האָט אויפגעהויבען די אויגען און זיי האָבען מורא'דיג געבליצט, און זיין קול איז ווידער געוואָרען אַזוי ווי אַ דונער, וואָס האָט זיך געקייקעלט דורך דער מאַסע, און וויט אַריבער דער בריק. „איהר, וואָס איהר קענט מיך, געטרייע זיהן און טעכטער פון דער הייליגער קירכע, איהר, וואָס איהר האָט אַזוי אָפט זיך צוגעהערט צו מיין שטימע, איהר, צו וועמען אין די הייזער איך האָב אַריינגעבראַכט טרייסט און האָפנונג, — שליסט זיך אַצונד אָן אָן מיר, כדי צו מאַכען אַ סוף צו די לאַנגע מאַרטירעריי פון אייערע ברידער די אידען. ניט מיט האַס נאָר מיט ליעבע רעגירט קריסטוס איבער דער וועלט. איך האָב געמיינט, ס'וועט ריהרען אייערע הערצער מיך צו זעהן בעדעקט מיט שמוץ, מיך, וועמען איך וויים, אַז איהר האָט ליעב, און אויף וועמען איהר וואָלט קיינמאָל קיין ברעקעל שטויב ניט אַרויפגעוואָרפען, ווען איהר וויסט, אַז דאָס בין איך דאָס געווען פערשטעלט אין אָט דעם מאָדנעם קאָסטיום. נאָר זעהט, אָט דער אָרעמער אַלטער מאַן, וואָס ליגט דאָ פאַר אייערע אויגען, רעדט אַסך שטאַרקער און ווירקזאַמער פון מיר. זיינע טויטע ליפען צוטרייסלען אייערע זעעלען. געהט אַהיים, אַנטלויפט פון דער דאָזיגער היידישער לוסטיגקייט, און זעצט זיך אַנידער אויף דער ערד אין זעק מיט אַש, און בעט גאָט ער זאָל אייך מאַכען פאַר בעסערע קריסטען."

דער עולם איז געוואָרען אינרוהיג: דער פאַנאַטאַסטישער, פערבלאָ־טיגטער מאַנטעל, בעשפּריינקעלט מיט פליטערלאַך, און די באָרוועסע פיס פון דעם רעדנער, — דאָס האָט בלויז צוגעגעבען מעהר איינדרוק צו זיינע

זווערטער; ער האָט אויסגעזעהן אַקוּראַט ווי אַ מערקווירדיגער פֿערצייטיגער נביא, וואָס איז געקומען פֿון די ווייטע עקען פֿון דער וועלט.

„שוויינ שטיל, דו גאָטעס־לעסטערער," האָט זיך דער ריכטער אָבגע־רופֿען. „די לוסט־שפּיעלען האָבען די צושטימונג פֿון דעם הייליגען פֿאָטער. גאָט אַליין האָט פֿערשאָלטען אָט די פֿער׳עפּוש׳טע כופרים. פּאַה!" ער האָט אַ בריק געטהאָן דעם טויטען אידען מיט זיין פֿוס. דעם פּריסטער׳ס האַרץ האָט שיער ניט געפּלאַצט פֿון פֿערדרוס. זיין קאָפּ האָט געברענט ווי אַ פֿייער.

„ניט גאָט נאָר דער פּאַבסט האָט זיי פֿערשאָלטען," האָט ער מיט אַ פֿייערדיגען טאָן געענטפֿערט. „פֿאַרוואָס טרייבט ער זיי ניט אַרויס פֿון זיין מלוכה? ניין, ער ווייסט גאַנץ גוט, ווי ניצליך זיי זיינען פֿאַר׳ן לאַנד. ווען ער האָט זיי אַרויסגעיאָגט פֿון אַלע שטעדט אַחוץ די דריי „ערי מקלט," און ווען די אידישע סוחרים פֿון די מזרח־פּאָרטען האָבען אַרויפֿגעלייגט אַ חרם אויף אונזער האַפֿען־שטאָדט אַנקאָנאַ, אַזוי אַז מיר האָבען ניט געהאַט גענוג פּראָוויאַנט, מיט וואָס זיך צו ערנעהרען, — וואָס האָט זיין הייליגקייט דער פּאַבסט געטהאָן? האָט ער ניט גלייך אויף׳ן שטעל גערופֿען די אידען צוריק, אַנערקענענדיג זייער ווערטה? אָט דערפֿאַר זאָג איך, אַז מיר מוזען זיך מיט זיי בעגעהן מיט ליעבע, ניט מיט קיין האַס און מיט הונדערטער ערנידעריגענדע אוקאַזען."

„דו וועסט פֿערברענט ווערן לעבעדיגערהייט דערפֿאַר," האָט דער ריכטער געליאַרעמט. „ווער ביסט דו דאָס, וואָס דו שטעלסט זיך אַנטקעגען גאָט׳ס פּריסטער?"

„ער גאָט׳ס פּריסטער? ניין, איך בין ניכער גאָט׳ס פּריסטער. גאָט רעדט דורך מיר."

זיין בלאַס, אויסגעמאָגערט געזיכט איז געוואָרען גלאַנציג און פֿול מיט ענטציקונג; ביי דעם צושראָקענעם פּעבעל אין די אויגען האָט ער איצט אויסגעזעהן אַזוי ווי אַ ריעז.

„דאָס איז פֿעראַטה אין גאָטעס־לעסטערונג. אַרעסטירט איהם!" האָט דער ריכטער געשריען.

דער גלח האָט אַריינגעקוקט די סאָלדאַטען גלייך אין די אויגען אַריין. ער איז געשטאַנען אַזוי נאָהענט צו זיי, אַז בלויז דער קערפּער פֿון דעם אַלטען אידען האָט איהם אָבגעטהיילט פֿון זייערע צווישעטע פֿערד.

„יאָ," האָט ער זיך אָבגערופֿען מיט אַ מילדען טאָן, און אַ זיסער שמייכעל האָט זיך אויסגעמישט מיט די סודות פֿון זיין בליק. „גאָט איז מיט מיר. ער האָט אַוועקגעשטעלט די דאָזיגע פֿעסטונג פֿון טויט צווישען

אייך און מיין לעבען. ניין, איהר וועט ניט קעמפּפען אונטער דער פאָהן פון דעם אַנטי־קריסט."

„טויט דעם פּעררעטהער!" האָט זיך דערהערט אַ הויכע שטימע אין דער מאַסע. „ער רופט דעם פּאַבסט אַנטי־קריסט."

„יאָ, דער, וואָס איז ניט פאַר אונז, איז געגען אונז. וואָס זשע, ער געוועלטיגט אפשר פאַר קריסטוס'ן איבער רוים? זיינען דען די אידען די איינציגע, וועמען ער יאָגט און פּלאָגט? צי האָט דען דער ווילדער דורשט זיינער נאָך מאַכט ניט געבראַכט דעם שונא ביז די טויערן פון רוים? האָבען דען ניט זיינע באַנדעס פון פרעמדע העלפער אויסגעלאַכט און פערשפּאָטעט אונזערע בירגער? איהר ווייסט וויפיעל רוים האָט געליטען דורך די מאַכינאַציעס פון זיין ממזר־זוהן, מיט זיין בעריהמערישער מחנה פון האַלז־שניידער. האָט ער פון קריסטוס'עס וועגען געשאַפען דעם דאָזיגען שרעק אין אונזערע גאַסען?"

"אַרונטער מיט באַטשיאָ וואלאָרי!" האָט זיך דערהערט אַ געוואַלטיגע שטימע, און אַ דוצענד ענטהוזיאַסטישע העלזער האָבען ווידערהאָלט דעם זעלבען געשריי.

„יאָ, אַרונטער מיט באַטשיאָ וואַלאָרי!" האָט אַ געשריי געטהאָן דער דאָמיניקאַנער.

„אַרונטער מיט באַטשיאָ וואַלאָרי!" האָט ווידערהאָלט די בייגזאַמע מאַסע. איהר יום טוב'דיגע שטימונג איז אויף אַן איידעלען אופן איבער־געגאַנגען אין אַן אַנדער פאָרמע פון זאָרגלאָזיגקייט. אַ טהייל, וועלכע האָבען ליעב געהאַט דעם פּריסטער, האָבען זיך איינפאַך איבערגעגעבען צו איהם מיט לייב און לעבען, אַנדערע, אין אַ פעררוקטען צושטאַנד, זיינען געווען גרייט צו וואָס פאַר עס איז צייט־פערטרייב. עטליכע, און די האָבען געשריען העכער פון אַלעמען, זיינען געווען סתם שרייער און בייטעל־שניידער.

„יאָ, אָבער ניט באַטשיאָ וואַלאָרי אַליין!" האָט געדונערט פּראַ דזשוועפּע. „אַרונטער מיט די אַלע ממזרים, וועלכע בליהען אין דער הויפּט־שטאָדט פון קריסטענטהום. אַרונטער מיט דעם גאַנצען העלישען געזינדעל, וואָס איז די אָבלייקענונג פון קריסטוס'ן; אַרונטער מיט דעם פערצייהער, מיט דעם, וואָס איז מכפּר אייערע עונות ופשעים! גאָט איז ניט קיין האַנדעלס־מאַן, וואָס ער זאָל שאַכער'ן מיט דעם פערגעבען פון זינד. בפרט נאָך — אָה, וואָס פאַר אַ גאָטעס־לעסטערונג! — פון זינד, וואָס זיינען קיינמאָל ניט בעגאַנגען געוואָרען. אונזער הייליגע מוטער דאַרף ניט האָבען אייערע וועקסענע ליכט. אַ ווייס האַרץ, אַ פלאַם פון אַ ריינער נשמה — אָט וואָס

די הייליגע יונגפֿרוי פֿערלאַנגט. אַוועק מיט אייערע פּאַטשערקעס און מיט אייערע מאַסקירונגען, מיט אייערע „פּאָטער־אונזער'ס" און אייער פּאַלען אויף די קניע! אַוועק מיט אייערע קאַרנאַוואַלען, אייער גאָטלאָזע ענטזאַגונג פֿון פֿלייש! איהר זייט אַלע צופֿוילט. דאָס איז ניט גאָט'ס שטאָדט, ס'איז די שטאָדט פֿון געדונגענע באַנדיטען און עקעלהאַפֿטער הולטאַיסטוואָ און זולל וסובא'דיגע ימים טובים, און דער בלאַסק פֿון אויג, און דער גענוס פֿון דעם גראָבען חומר. אַרונטער מיט דעם צו־פֿוילטען קאַרדינאַל, וועלכער פּריידיגט ביים אַלטאַר און לייהט געלד ביי די פֿערהאַסטע אידען פֿאַר זיינע געהיימע זינד! אַרונטער מיט דעם מאָנאַך, וועמעס געבעט־בוך איז „באָקאַטשיאָ"! אַרונטער מיט גאָט'ס שטעל־פֿערטרעטער, וועלכער שאַבערט מיט קאַרדינאַלען־היטלען, וועלכער סמייעט ניט צו נעהמען דאָס הייליגע אָוענד־מאָהל אין מויל אַריין, איידער אימיצער פֿערזוכט אַפֿריהער דערפֿון, וועלכער איז אַריינגעטהאָן מיט לייב און לעבען אין אונהייליגע גריכישע שריפֿטען, אין פֿיינע ציערונג, אין פּאָליטישע מאַנעוורעס און היימישע אינטריגעס, וועלכער קומט צו פֿאָהרען אין סאַמעט און אין זייד, רייטענדיג אויף זיין שטאָלצען נעאַפּאָליטאַנער פֿערד, מיט זיינע בלויז־קעפּיגע קאַרדינאַלען און זיינע הונדערטער גלאַנציגע רייטער. ער דער פֿאָרשטעהער פֿון דעם שוואַכען קריסטוס, וועלכער איז געפֿאָהרען אויף אַן עזעל און וועלכער האָט געזאָגט: „פֿערקויף וואָס דו האָסט און גיב עס אַוועק די אָרעמע לייט, און קום מיט מיר"! ניין," און די פֿייערדיגע ליידענשאַפֿט פֿון גערעכטיגקייט האָט געוואונען אַלע צוהערער זיינע, „ניין, כאָטש ער וואוינט אין וואַטיקאַן, כאָטש הונדערטער גרויסאַרטיגע בישאָפֿס ערנידעריגען זיך צו קושען זיינע פֿיס, דאָך זאָג איך דאָ גאַנץ אָפֿען, אַז ער איז אַ ליגען, אַ פּעטליע, אַן אָבגעקאַלכטער קבר, קיין בעשיצער פֿון די אָרעמע, קיין ליעבענדער פֿאָטער פֿון די יתומים, קיין גייסטיגער הערשער, קיין פּריידיגער פֿון קריסטוס'עס לעהרע, נאָר דער אַנטי־קריסט אַליין."

„אַרונטער מיט דעם אנטי־קריסט!" האָבען אויסגעשריען אַ פּאָר קאָרסיקאַנער האַלז־שניידער.

„אַרונטער מיט דעם אַנטי־קריסט!" האָט געליאַרעמט די מאַסע. דער לאַנג־אונטערדריקטער האַס צו דער הערשענדער מאַכט האָט אַצונד געפֿונען זיין וועג אין אַ גרויסער כוואַליע פֿון היסטערישער בעוועגונג.

„קאַפּיטאַן, טהו דיין פֿליכט!" האָט דער ריכטער אַ געשריי געטהאָן.

„ניין, דער גלה זאָגט דעם אמת. נעהם אַוועק דעם אַלטען מאַן, אַלעסאַנדראָ!"

„אָט אַפּנים רוים איז משוגע געוואָרען, צי וואָס? לויף נאָך די שטאָדט־וואַך, דזשאַקאָפּאָ!"

פּראַ דזשוזעפּע האָט שנעל צוגעבונדען דעם „פּריוו־באַנד" צו זיין קרייץ, און אויפהויבענדיג דאָס רויטע שטיק געוואַנד אין דער לופטען, האָט ער אויסגעשריען: „דאָס איז קריסטוס'עס אמת'ע פאָהן! דאָס איז דער סימבאָל פון אונזערע ברידער'ס מאַרטירערריי! זעהט, דאָס איז דער קוליער פון'ם בלוט, וואָס ער האָט פערגאָסען פאַר אונז. ווער ס איז פאַר יעזוס'ן, זאָל געהן מיט מיר!"

„פאַר קריסטוס'ן, פאַר יעזוס'ן! וויוואַ זשעזי!" אַזוי ווי אַ קראַכענדער דונער האָט עס איסגעבראָכען פון דער וויגענדער מאַסע. זיין אייגענער פייער האָט זיך נאָך מעהר פונאַנדערגעפלאַקערט, זעהענדיג זייער ברענענדע בעגייסטערונג.

„קומט מיט מיר! היינטיגען טאָג וועלען מיר ווייזען, אַז מיר זיינען קריסטוס'עס ריכטיגע נאָכפאָלגער, מיר וועלען איינפיהרען זיין מלוכה אין רוים."

ס'איז געוואָרען אַ ווילדע־ געלויף, די זעלנער האָבען אָנגעטריבען זייערע פערד, מענשען זיינען געפאַלען אונטער זייערע פיס און צוטראָטען געוואָרען פון די שווערע פאָדקאָויעס זייערע. ס'איז געווען אַ מאָמענט פון וואַהנזין. דער דאָמיניקאַנער איז געלאָפען פאָראויס, בעוועגענדיג דאָס רויטע שטיק געוואַנד אין דער לופטען, און די צאָהל פון זיינע נאָכפאָלגער איז געוואַקסען און געוואַקסען ביי יעדען זייטען־געסעל, וואָס די פראָצעסיאָן איז פערבייגעגאַנגען. אונגעשטערטערהייט איז ער צוגעקומען צו דעם גרויסען פּלאַץ, וואו אַ נייע סטאַטוע פון דעם פּאַבסט איז געשטאַנען און געבלישטשעט וויים און מאַיעסטעטיש.

„אַרונטער מיט'ן אַנטי־קריסט!" האָט אַ געשריי געטהאָן אַ בייטעל־שניידער.

„אַרונטער מיט'ן אַנטי־קריסט!" האָט אָבגעקלונגען דערזעלבער געשריי פון דעם פעבעל.

דער גלח האָט אַ מאַך געטהאָן מיט דער האַנד און ס'איז געוואָרען שטיל. ער האָט דערזעהן דעם געלען בליאַסק פון אַ אידען'ס קאָפּ אין דער מאַסע און ער האָט איהם געבעטען, ער זאָל איהם געבען זיין היטעל. ס'איז איבערגעוואָרפען געוואָרען פון האַנד צו האַנד ביז וואַנען ס'איז געקומען צום פּריסטער. פּראַ דזשוזעפּע האָט עס אויפגעהויבען אין דער לופטען און געזאָגט: „מענער פון רוים, זיהן פון דער הייליגער קירכע, זעהט וואָס פאַר אַ שענדליכען צייכען מיר זעצען אַרויף אויף

אונזערע מיט־מענשען, כדי יעדער גראָבער יונג זאָל מעגען שפּייען אויף זיי. זעהט דאָס געלע — דער קאָליער פון שאַנדע, דער שאַנד־פלעק פון פרויען, וואָס האַנדלען מיט זייער פרויענשאַפט — מיט וואָס מיר בראַנד־מאַרקען די עהרווירדיגע שטערנס פון רבנים און די קעפּ פון עהרליכע סוחרים. נאַט זעהט! איך טהו עס אָן אויף דעם קאָפּ פון דעם דאָזיגען אַנטי־קריסט, אַ סימבאָל פון אונזער האַס צו אַלעס, וואָס איז נים ליעבע."

און זיך אויפהויבענדיג אויף דעם קאַפּיטאַן׳ס זאָטעל, האָט ער בעקרוינט די סטאַטוע מיט דעם געלען צייכען.

אַ ים פון שפּאָט האָט זיך פונאַנדערגעגאָסען אין דער לופטען. ס׳איז געוועזען אַ פּיעלפאַכיגער טומעל פון ווילדע קולות.

„אַרונטער מיט׳ן אַנטי־קריסט! אַרונטער מיט׳ן פּאַבסט! אַרונטער מיט באָטשיאָ וואַלאָרי! אַרונטער מיט דער פּרינצעסען טערעזאַ!"

נאָר אין אַ ווײַלע אַרום איז אַלצדינג איבערגעקעהרט געוואָרען מיט׳ן קאָפּ אַ־אָב און מיט די פיס אַרויף. אַ מחנה פון דער שטאָדט־וואַך — סאָלדאַטען מיט פיקעס און מיט ביקסען און רייטער מיט שווערדען אין די הענד — זיינען אָנגעקומען אויף׳ן פּלאַץ פון איין גאַס, און דעם פּאַבסט׳ס זעלנער פון אַן אַנדער גאַס. מיט אַ ווילדער רציחה זיינען זיי אָנגעפאַלען אויף דער מאַסע. די סאָלדאַטען פון דעם רעוואָלטירענדען קאַפּיטאַן, וועלכע האָבען אַצונד פון זייער זייט רעוואָלטירט געגען זייער פיהרער, האָבען זיך אויסגעדרעהט און צוריקגעטריבען זייערע נאָכפאָלגער. ס׳איז געוועזען אַ מיש־מאַש פון קרעכצען, קוויטשערייען און מורא׳דיגע געשרייען, ביקסען האָבען אויסגעשאָסען, מעסער געבליצט, שווערדען און פיקעס זיך בעוועגט רעכטס און לינקס; פונקען זיינען געפלויגען אין אַלע זייטען, די לופט איז פול געוועזען מיט רויך, אין דער המון איז געלאָפען און געפאַלען און זיך קוים געראַטעוועט מיט׳ן לעבען, איבערלאָזענדיג די פייכט רויטע ערד, אָנגעוואָרפען מיט טויטע קערפּער.

און לאַנג נאָך איידער די צווייטע ליידענשאַפטען פון דעם נידעריגען פעבעל האָבען זיך געזעטיגט מיט רויב און מאָרד אין די ווייטע, פערוואָרפענע גאַסען, איז יוסף דער טרוימער געלעגען אין דעם פינסטערסטען קעלער פון דעם „נאָנאַ טהורם" אויף אַ שטיק צופּוילטען מאַטראַץ, צונויפגעדרעהט אין זיין צוריסענעם בעשפּריינקעלטען מאַנטעל. דאָס בלוט איז איהם גערונען פון אַ דוצענד וואונדען אין זיין קערפּער און ער איז געוועזען אַזוי שבאַרק אויסגעמוטשעט פון דעם קאַמפּף מיט זיינע תלינים, אַז ער האָט נים געקענט טראַכטען מכח דעם שייטער־הויפען, וועלכער איז צוגעגרייט געוואָרען פאַר איהם.

IX.

ער האָט לאַנג נים געהאַט צו וואַרטען. געבען דעם עולם אין אַזאַ צייט דעם ספעקטאַקעל פֿון אַ הינריכטונג, האָט געהייסען בעקרוינען דעם קאַרנאַוואַל. אָבגע'משפט'ע פֿערברעכער פֿלעגט מען אָפּט האַלטען ביז דעם דינסטאָג פֿאַר די פֿאַסט־טעג, און ווי שטאַרק איז געווען די ענטטוישונג, ווען ס'איז קיין אַנדער זאַך נים געווען צו זעהן נאָר ווי מען שמייסט הויפּלייט, וועלכע מען האָט געכאַפּט מאַסקירטערהייט. דאָס שמייסען פֿון אַ אידען, וועלכען מען האָט געפֿונען אָהן דעם געלען צייכען, איז געווען די נעקסטע בעסטע זאַך בייצוואוינען נאָך דער הינריכטונג פֿון אַ קריסט, מחמת דער שמייסער האָט געקראָגען דאָפּעלט בעצאָהלט (אויף'ן חשבון פֿון דעם שולדיגען, פֿערשטעהט זיך,) און ער האָט געשמיסען מיט דאָפּעלטער קראַפֿט און מיט דאָפּעלטען חשק. נאָר בעסער פֿון אַלצדינג איז געווען צו זעהן די הינריכטונג פֿון אַ אידען. און אַז „ברודער" דזשוזעפע איז געווען אַ איד, האָט גאָר קיין שום ספק נים געקענט זיין. די איינציגע פֿראַגע איז בלויז געווען וואָס ער איז: אַ בעל־חרטה אָדער גאָר אַ שפּיאָן. אין יעדען פֿאַל האָט איהם געקומט דער טויט. און ער האָט דאָך דעם פּאַבסט געמאַכט מיט דער בלאָטע צוגלייך — וואָס דאָס איז פֿאַר זיך אַליין אַן אונפֿערצייהליכע זינד. דער אונבעליעבטער פּאַבסט האָט שכל געהאַט צו שאַנעווען אַלע אַנדערע — בלויז דער איד אַליין האָט געמוזט שטאַרבען.

גאַנץ פֿריה איז שוין די בעפֿעלקערונג געווען אויף די פֿיס. אויף דעם „פּאָלקס־פּלאַץ" — דער מיטעל־פּונקט פֿון דעם קאַרנאַוואַל — וואו מען האָט אויפֿגעשטעלט דעם קאָסטיאָר, האָט זיך אַ גרויסער עולם געשפּאַרט און געראַנגעלט צו פֿערכאַפּען די בעסערע פּלעצער. דאָס איז אַן און פֿאַר זיך אַליין געווען אַ פֿרעהליכער, שפּאַסהאַפֿטער שטרייט. דער גרויסער פֿאָנטאַן האָט אַרויפֿגעשיקט זיינע בליצענדע זילבער־שפּריצען צום בלויען הימעל. אַז דער טויטען־וואָגען איז אָנגעקומען אויף'ן פּלאַץ, האָט דער פּראָסטער עולם מקבל פנים געווען דעם פֿערברעכער מיט אַלערליי שמוציגע ליעדער, און זיינע ווילדע, פֿערצווייפֿעלטע אויגען האָבען בעגעגענט מעהר ווי איין פֿרעהליך און לוסטיג געזיכט פֿון די גופא, וועלכע זיינען ערשט מיט עטליכע שעה צוריק געווען זיינע נאָכפֿאָלגער;

און אויסגעמישט מיט די דאָזיגע געזיכטער, האָט ער אויך געזעהן די פנים'ער פון זיינע ברידער־אידען, וועלכע האָבען געגליהט מיט אַ פינסטערן רשעות'דיגען פייער. קיין שום ברודער גלח האָט ניט געהאַט פאַר איהם קיין איין טרייסט־וואָרט צו זאָגען, האָט ניט געהאַלטען דעם קרייץ פאַר זיינע אויגען. וואָרים איז ער דען ניט געווען אַ פערפלוכטער כופר, אַן אויסגעשטויסענער פוןביידע וועלטען?

דער עלצטער פון די „קאַפּאָריאָני" איז אַרונטערגעקומען צו דער צערעמאָניע. דער שייטער־הויפען איז געווען אַרומגערינגעלט פון סאָלדאַטען, מורא האָבענדיג טאָמער האָט נאָך דער פערריקטער חסידים, וועלכע וועלען פיליכט מאַכען אַ פערזוך איהם צו ראַטעווען. נאָר די אַלע פאָרזיכטיגקייטען זיינען געווען איבעריג. ס'איז קיין איין געזיכט ניט געווען, וואָס זאָל אַרויסצייגען וואָס פאַר עס איז מיטגעפיהל פאַר איהם. די, וועלכע זיינען פריהער געווען בעצויבערט פון איהם און זיינען נאָכגעגאַנגען נאָך זיין קרייץ און זיין רויטען „פרייז־באַנד", האָבען אַצונד מיט אַ כיוון געמאַכט וואָס מעהר חוזק פון איהם, מורא האָבענדיג מען זאָל זיי ניט דערקענען. די אידען, ווידער זיינען געווען מלא שמחה אויף גאָט'ס נקמה, וועלכע האָט געטראָפען דעם משומד.

דער דאָמיניקאַנער איד איז צוגעבונדען געוואָרען צו די הילצערנע באַלקענס, וועלכע זיינען געשטאַנען אין מיטען פלאַץ. זיי האָבען איהם אָנגעטהאָן אין אַ פילץ־מאַנטעל און אַרויפגעזעצט דאָס געלע היטעל אויף זיין אָבגעגאָלטען קאָפּ. אונטער דעם האָט זיין געזיכט אויסגעזעהן רוהיג, נאָר זעהר טרויעריג. ער האָט אָנגעהויבען ריידען.

„פערשטאָפּ איהם דאָס מויל!" האָט אַ געשריי געטהאָן דער ריכטער. „ער וויל שוין ווייטער לעסטערן גאָט."

„ניין, טהוט עס ניט," האָט זיך דערהערט אַ געבעט אין דער מאַסע· „מיר וועלען פערלירען דעם לומפּ'ס געשרייען."

„ניין, האָב קיין מורא ניט. איך וועל קיינעם ניט לעסטערן," האָט זיך יוסף אָבגערופען מיט אַ טרויעריגען שמייכעל. „איך וויל זיך בלויז מתודה זיין אויף מיינע זינד און מקבל באהבה זיין מיין פערדיענטע שטראָף. איך האָב זיך פאָרגענומען צו געהן אין די פוס־טריט פון דעם הערר — צו געווינען מענשען דורך ליעבע, זיך ניט אויפהויבען מיט געוואַלט געגען שלעכטס. און וועה! איך האָב בענוצט געוואַלט געגען מיינע אַלטע ברידער, די אידען, און געוואַלט געגען מיינע נייע ברידער, די קריסטען. איך האָב אויפגערייצט דעם פּאַבסט געגען די אידען, איך האָב אויפגערייצט די קריסטען געגען דעם פּאַבסט. איך האָב געפיהרט

צו בלוט-פֿערגיסונג און צו געוואַלט-טהאַטען. בעסער וואָלט איך גאָרנישט געבוירען געוואָרען! זאָל מיך קריסטוס אויפֿנעהמען צו זיך און מיר שיינקען זיין אונענדליכע גנאָד! זאָל ער מיר פֿערגעבען אַזוי ווי איך פֿערגיב אייך!" ער האָט צונויפֿגעדריקט זיינע צייהן און מעהר קיין וואָרט ניט גערעדט, אַ בילד פֿון אונענדליכער פֿערצווייפֿלונג.

די פֿלאַמען האָבען זיך פֿונאַנדערגעפֿלאַקערט. זיי האָבען אָנגעהויבען צמאַליען זיינע גליעדער, אָבער זיי האָבען קיין שום קלאַנג ניט אַרויס-געריסען פֿון איהם. נאָר אין דער מאַסע האָט זיך דערהערט אַ געוויין. און פלוצלינג האָט זיך פֿון דעם אונבעמערקבאַרען הימעל אַרויסגעריסען אַ בליץ, ס'האָט אָנגעהויבען דונערן און באַלד נאָכדעם איז אַראָב אַ שרעקליכער גוס-רעגען. די פֿלאַמען זיינען פֿערלאָשען געוואָרען. דער שלאַגס-רעגען האָט אפילו ניט אָנגעהאַלטען לאַנג, נאָר דאָס האָלץ האָט שוין מעהר ניט געוואָלט ברענען.

אָבער דער עולם האָט ניט געטאָרט אָבגענאַרט ווערן אויף אַזאַ'ן אופן. אויף דעם ריכטער'ס בעפֿעהל האָט דער תליון אַריינגעשטאָכען אַ שווערד דעם פֿערברענטער אין בויך, דערנאָך האָט ער אָבגעבונדען דעם קערפער און איהם געלאָזט אַרונטערפֿאַלען אויף דער ערד מיט אַ שרעקליכען קראַך. ער האָט זיך איבערגעקעהרט אויף'ן רוקען און איז אַ ווייַלע געבליבען ליגען רוהיג, מיט'ן ווייסען, אויסגעמאָגערטען פנים צום הימעל. דערנאָך האָט דער הענקער גענומען אַ האַק און צוהאַקט דעם טויטען קערפער אויף שטיקער. אַ טהייל האָבען ניט געקענט אויסהאַלטען און האָבען זיך אָבגעקעהרט אָן אַ זייט, נאָר די גרויסע מאַסע איז געבליבען שטעהן און געקוקט מיט אויסגעגלאָצטע אויגען אויף דער שוידערליכער סצענע.

דערנאָך איז אַ פֿראַנציסקאַנער גלח אַרויפֿגעשפרונגען אויף'ן וואָגען, און פֿון דעם בלוטיגען שוידערליכען בוך, וואָס איז געווען אָפֿען פֿאַר אַלע אויגען, האָט ער געהאַלטען אַ פֿייערדיגע דרשה מכח קריסטוס'עס ליעבע און האָט פֿונאַנדערגעלאָזט דעם עולם אין ביטערע טרעהרען.

X.

ביי יוסף'ס פֿאָטער מנשה'ן אין הויז איז געווען ששון ושמחה. קלעזמער האָט מען געבראַכט צו פֿייערן דעם יום טוב פֿון דעם משומד'ס

טויט, ווי דער מנהג האָט געפֿאָדערט, און אַזויפֿיעל וואווילטאָג וויפֿיעל ס'איז נור על פּי דין ערלויבט געווען זיך אָנצוטהאָן, האָט מען דאָרט אין שטוב געקענט זעהן. און זיי האָבען געטאַנצט, מענער מיט מענער און פֿרויען מיט פֿרויען. מנשה האָט מיט אַן ערנסטער מיענע דע־לאַנגט זיינע געסט פֿריכטע און וויין, נור די אַלטע מוטער האָט געטאַנצט אַזוי ווי אַ פֿעררינקטע; אַ גענעצטער שמייכעל איז געלעגען אויף איהר איינגעקאָרטשעטעס געזיכט, און אַלע ווײַלע האָט זי אויסגעבראָכען אין אַ מירא'דיגען וואַהנזיניגען געלעכטער.

מרים איז אַנטלאָפֿען פֿון הויז, כדי ניט צו זעהן דעם דאָזיגען געלעכטער. זי איז אַרויס פֿון דער גהעטאָ און האָט אַרומגעוואַנדערט איבער די גאַסען פֿון רוים, ביז וואַנען זי האָט געפֿונען דאָס שטיק אונגעהייליגטע ערד, וואו די צוהאַקטע שטיקער פֿון יוסף דעם טרוימער זיינען ווי עס איז פֿערשאַרט געוואָרען אָן אַ זייט. דער הויפֿען שטיינער, וואָס פֿרומע אידען האָבען אָנגעוואָרפֿען אויף דעם אָרט, כדי מקיים צו זיין אַ מצוה מן התורה און דן זיין דעם מסית ומדיח מיט סקילה, האָט מרים'ן גלייך גענעבען צו וויסען, אַז דאָס איז זיין קבר. זי איז שיער ניט דערשטיקט געוואָרען פֿון שלוכצען. איהרע אויגען זיינען פֿול געווען מיט טרעהרען, וועלכע האָבען פֿערשטעלט די שעהנקייט פֿון דער וועלט. אין אַ ווײַלע אַרום האָט זי לעבען זיך דערזעהן נאָך אַן אָנגעבויגענע פֿיגור — אַ ערליכע פֿרויען־פֿיגור — און כמעט ניט אַ קוק געבענדיג אויף איהר, האָט זי דערקענט, אַז דאָס איז העלענאַ דע פֿראַנקי.

„אויך איך האָב איהם ליעב געהאַט, סיניאָראַ דע פֿראַנקי," האָט זי זיך אָבגערופֿען איינפֿאַך.

„ביסט דו מרים? ער פֿלעגט ריידען פֿון דיר." און העלענאַ'ם זיל־בערנע שטימע האָט געציטערט.

„יאָ, סיניאָראַ."

העלענאַ'ס טרעהרען האָבען זיך געגאָסען אָהן אַן אויפֿהער. „אַך! אַך! דער טרוימער. ער האָט געזאָלט זיין גליקליך — גליקליך מיט מיר, גליקליך אין דער פֿולקייט פֿון מענשליכער ליעבע, אין דעם ליכט פֿון דער זונן, אין דער שעהנקייט פֿון דער דאָזיגער ערליכער וועלט, אין דער פֿרייד פֿון קונסט, אין דער זיסקייט פֿון מוזיק."

„ניין, סיניאָראַ, ער איז געווען אַ איד. ער האָט געזאָלט זיין גליקליך מיט מיר, אין דעם שיין פֿון דער תורה, אין דעם רוהיגען פֿאַמיליען־לעבען, זיך אָבגעבענדיג מיט געבעט, מיט צדקה און מיט אַלע מעשים טובים. איך וואָלט איהם אָנגעצונדען די שבת־ליכט און אַרויפֿגעזעצט די

קינדערלאַך אונזערע אויף זיינע קניע, ער זאָל זיי בענשען. אַך! אַך! דער טרוימער!"

„ס'איז איהם ניט בעשעהרט געווען ניט דאָס איינע און ניט דאָס אַנדערע שיקזאַל, מרים. קום, גיב מיר אַ קוש, לאָמיר זיך טרייסטען איינע די אַנדערע."

זייערע ליפען האָבען זיך בעגעגענט און די טרעהרען זייערע האָבען זיך צונויפגעמישט.

„פון היינט און ווייטער, מרים, זיינען מיר שוועסטער."

„שוועסטער," האָט מרים געשלוכצט.

זיי האָבען זיך אַרומגענומען איינע די אַנדערע — די נאָבעלע היידנישע זעעלע און דאָס וואַרעמע אידישע האַרץ אין איין אויסגוס פון געפיהלען איבער דעם קריסט'ס קבר.

פלוצלינג האָט זיך דערהערט דער קלאַנג פון גלאָקען אין שטאָדט. מרים האָט אַ ציטער געטהאָן און האָט זיך אַרויסגעמאַכט פון העלענאַ'ס אָרעמס.

„איך מוז געהן," האָט זי אין איילעניש געזאָגט.

„ס'איז בלויז „אווע מאַריאַ", האָט העלענאַ געזאָגט. „דו האָסט דאָך ניט קיין אָבענד-געבעט צו זאָגען."

מרים האָט אָנגעריהרט דעם געלען צייכען אויף איהר קאָפּ. „ניין, אָבער די טויערן פון דער גהעטאָ וועלען זיך פערשליסען, שוועסטער."

„אַך, איך האָב גאָר פערגעסען. איך האָב געמיינט, אַז מיר וועלען פון היינט אָן שטענדיג קענען זיין אינאיינעם. איך וועל דיך בעגלייטען אַזוי ווייט ווי איך מעג, שוועסטער."

און זיי זיינען שנעל אַוועק פון דעם איינזאַמען, אונגליקליכען קבר, זיך האַלטענדיג פאַר די הענד.

די שאָטענס האָבען זיך אַרונטערגעלאָזען. ס'איז שוין כמעט געווען פינסטער, ווען זיי זיינען צוגעקומען צו דער גהעטאָ.

מרים האָט קוים אוספייעט זיך אַריינצוגנב'ענען אינעווייניג, ווען די טויערן האָבען זיך פערמאַכט מיט אַ שטאַרקען קלאַפּ, זיי צושיירענדיג איינע פון דער אנדערער דורך דער לאַנגער, פינסטערער נאַכט.

קאטאלאג
פון דער
ראדיקאל פובלישינג קאמפאני.

עדעלשטאדט'ס שריפטען

די לאנדאנער אויסגאבע פון עדעלשטאדט'ס ריהרענדע סקיצען איז יעצט פיעל שעהנער ווי די פריהערדיגע. אויך איז יעצט צוגעגעבען א נייע סקיצע „מיוזיק". פרייז בלויז 5 פענס, אין אמעריקא 10 סענט.

א פינפפאכער מארד

דער פינפפאכער מארד איז קיין שונד ראמאן נאר א העכסט בעלעהרענדע שילדערונג פון דער ארבייטער בעוועגונג, געשריבען פון א בעוואוסטען ארבייטער פיהרער. פרייז 4 פענס, אין אמעריקא 10 סענט.

באווּשאווער'ס בילדער און געדאנקען

איז יעצט פערגרעסערט געווארען אויף 64 זייטען און איז העכסט ארטיסטיש געדרוקט אויף גוטען פאפיר. עס איז די שעהנסטע ווערק אין דער אידישער ליטעראטור. פרייז 5 פענס, אין אמעריקא 10 סענט.

באווּשאווער'ס ליעדער און געדיכטע

א נייע זאמלונג פון ליעדער, וועלכע זיינען ביז איצט נאך נים געווען געדרוקט אין קיין בוכפארם. פרייז 5 פענס, אין אמעריקא 10 סענט.

באווּשאווער'ס פאעזיע און פראזא

א ביכעל פון 128 זייטען, ענטהאלט צוזאמען די „ליעדער און געדיכטע" און „בילדער און געדאנקען". פרייז 9 פענס, אין אמעריקא 20 סענט.

זאלען זיך קבצנים מעהרען?

פערהייראטהע מענער וואס ווילען נים ליידען קיין צרות דעם גאנצען לעבען, פרויען וואס ווילען נים קראנק זיין דעם גאנצען לעבען, זאלען קויפען דעם ביכעל. עס וועט זיי אויסהיטען פון ארעמקייט, פון קראנקהייט און פון אלעס בייז. פרייז אין ענגלאנד 1 פעני.

די מענשליכע ענטוויקלונג

א זעהר בעלעהרענדע בראשורע איבער רעליגיאן פון דר. מאקס נארדוי, פרייז 1 פעני, אין אמעריקא 3 סענט.

על נהרות בבל

פון אויסגעצייכענטע קריטיק איבער רעליגיאָן פון גראַף דע וואָלניי. איבער-זעצט פון א. טאַנענבוים. ענטהאַלט 82 זייטען.

פרייז 5 פענס, אין אמעריקא 10 סענט.

סימבאָלישע פאסט קארדס

יעדער פריינד פון אויפקלערונג דאַרף פערברייטען דיזע פראַכטפאָלע פאָסט קאַרדס, ווייל זיי זיינען דער בעסטער מיטעל פיר דער פראָפּאַגאַנדאַ. די בעסטע רעדע ווירקט נים אַזוי גוט ווי איינע פון דיזע קאַרטלעך. ביז יעצט זיינען ערשינען פאָלגענדע:

„ויברא אלהים את האדם בצלמו", „הקב"ה מזווג זיווגים", „רוסישע מיראַ-ניי און דער קאַמפף פיר פרייהייט", „ניקאָליי—דער מלאך השלום", „הונ-גער און לוקסוס", חמשה הרוגי מלכות", „די מענשהייט צווישען 2 גנבים", „דער איד אין דעם צוואַנציגסטען יאָהרהונדערט" און „לואי דער 16טער צו ניקאָליי דעם לעצטען".

ווי ויינע פראַכטפאָל געדרוקט און קאָסטען בילינ 1 פעני יעדע.

קאַנאַוואַלאָוו

איינע פון מאַקסים גאָרקי'ס בעסטע ערצעהלונגען. ענטהאַלט 72 זייטען. פרייז 5 פענס. אין אַמעריקאַ 10 סענט.

דער בראַדיאַגאַ

א זעהר אינטערעסאַנטע ערצעהלונג פון בראָדיאַגע לעבען, פון מאַקסים גאָרקי. פרייז 3 פענס, אין אמעריקאַ 6 סענט.

דער מענש און זיין נשמה

א וויסענשאַפטליכע אָבהאַנדלונג איבער דעם וואָס מיר רופען נשמה פון דר. איננגערמאַן. פרייז 3 הייפּענס, אין אַמעריקאַ 3 סענט.

גאָט, רעליגיאָן און מאָראַל

א קריטיק איבער רעליגיאָן פון פיליפ קראַנץ. פרייז 2 פענס, אין אַמעריקאַ 5 סענט.

גלויבען און פערנונפט

פון דושאָהן מעסליע. איינער פון די וואונדערבאַרסטע ביכער, וועלכער ענטהאַלט אַ בריליאַנטענע קריטיק איבער די ווידערשפּריכע און אַבער-גלויבען פון דער רעליגיאָן, געשריבען פון אַ גלח העכער 2 הונדערט יאָהר צוריק. אַזעלכעס, וואָס איז נאָך אין דער אידישער שפּראַך נים געווען.

אַלע בעשטעלונגען צו אדרעסירען

RADICAL PUBLISHING CO., 71, Hanbury St., Spitalfields, LONDON, E.

אוריאל אקאסטא,

III.

אוריאל אקאסטא.

אוריאל אקאסטא.

ערשטער טהייל.

גבריאל דא קאסטא.

I.

גבריאל דאַ קאָסטאַ האָט לאַנגזאַם אַ שטויס געטהאָן זיין פֿערד מיט די שפּאָרען, און אַרונטערגעריטענדיג די לאַנגע ברייטע גאַס, בעזעצט מיט קאָרקען-בוימער, האָט ער זיך געסטאַרעט אַרויסשלאָגען פֿון קאָפּ די מוטשענדע גייסטיגע פּראָבלעמען זיינע, איבערלאָזען די טהעאָלאָגיע הינטער זיך מיט די מאָנאַסטירען און די קירכען פֿון דער שטאָדט פּאָרטאָ. ער האָט געריטען מיט חן און מיט פֿייער, אָט דער שעהנער יונגער מאַן מיט די בליצענדע אויגען און מיט די שוואַרצע האָר, וואָס זיינען איהם אַרונטערגעפֿאַלען איבער'ן זיידען רעקעל; אָט דער רייצענדער יונגער מאַן, וועמען אַ פּאָעט וואָלט גענומען אַלס בילד פֿון דעם ליידענשאַפֿטליכען פֿריהלינג פֿון די דרום-לענדער, נאָר אין וועמעס זעעלע גופא דער וואַרעמער בלויער הימעל פֿון פּאָרטוגאַל, די ווייסע קווייטעלאַך פֿון די מאַנדעל-בוימער, די איידעלע ריחות פֿון די פֿרישע, שפּראָצענדע בליטהען, און דער פֿרעהליכער געזאַנג פֿון די פֿויגעלאַך — אין וועמעס נשמה אָט דאָס אַלעם האָט ערשט אויף צו'ן אמת'ן אַרויסגערופֿען אַ שטורמדיגען ים פֿון רעיונות.

ניין; ס'איז אונמעגליך געווען צו גלויבען, אַז דערמיט וואָס ער איז זיך אָפּט מודה אויף זיינע זינד, ווי די קירכע הייסט, קען ער טאַקי דערגרייכען צו אַ פֿולע פֿערגעבונג. אויב ס'וואָלט מעגליך געווען צו

ראַטעווען די נשמה בלויז דורך געוויסע, בעשטימטע וועגען, טאָ פֿאַרוואָס זשע זאָלען זיין אַזעלכע, וועלכע זיינען זיך גאָר מיאש און האָפֿען גאָר אויף קיין שום רעטונג ניט? און ווער וויים? אפשר איז ער ווירקליך פֿעראורטהיילט צו אייביגער פֿערדאַמונג, טאקי מחמת זיינע צווייפֿלען גופא, ניט קוקענדיג דערויף וואָס ער היט אָב פינקטליך און מעכאַניש זיין גאָטעס-דיענסט! אָה, וואו נעהמט מען אַן ערלייזער — אַן ערלייזער פֿון די פֿראַגען און צווייפֿלען, וועלכע פֿערוואנדלען די הערליכע דונקעלהייט פֿון די קירכען אין אַ פֿינסטערניש פֿאַר דעם געפֿאַנגענעם גייסט! די דאָזיגע פֿערפֿלוכטע יעזואיטען, וועלכע פֿערביטערן דאָס לעבען מיט זייער מורא'דיגען פֿאַנאַטיזם פֿון אַ נייעם אָרדען! זיין בלוט האָט אין איהם געקאָכט, ווען ער האָט געטראַכט מכח זייערע כיטראָסטען, זייערע פֿינ-סטערע מעשים, און אַריינלייגענדיג די האַנד אין זיין לעדערנעם בייטעל, וואו עס זי״נען געהאַנגען צוויי אָבגעזילבערטע פיסטאָלעטען, בעצייכענט מיט זיין נאָמען, האָט ער אַרויסגענומען איינעם פֿון זיי און האָט זיך געצילעוועט אין אַ פֿויגעלע, וואָס איז געשטאַנען אויף אַ צווייג, זיך צו-פֿרידענשטעלענדיג מיט דער נאַרישער פֿאַנטאַזיע, אַז דאָס שיסט ער אויף איגנאַץ לאָיאָלאַ, דעם פֿאָטער פֿון דעם יעזואיטיזם. נאָר כאָטש ער איז געווען אַ גוטער און זיכערער שיסער, האָט ער קיין האַרץ ניט געהאַט צו הרג'ענען אַ לעבעדיגען נפש, און שנעל ווי אַ פֿייל פֿון בויגען, האָט ער אויסגעדרעהט זיין פיסטאָל און אויסגעשאָסען אין דעם צווייג, איהם אַרונטערהאַקענדיג פֿון בוים.

פֿאַרוואָס האָט זיין פֿערשטאָרבענער פֿאָטער איהם אָנגעזאָגט, ער זאָל שטודירען דעם גלויבען? אמת, אַז פֿאַר אַ רייכען יונגען מאַן פֿון דעם העכערען מיטעל-קלאַס איז דאָס געווען דער איינציגער וועג פֿון אויס-צייכנונג, אַ מיטעל ווי אַזוי אָנצושפאַרען אין די הויכע פֿענסטער פֿון דער אַריסטאָקראַטיע—און ווען שולד איז דאָס געווען, אויב ניט זיינע אַליין, וואָס זאָגאַר נאָכדעם ווי ער האָט שוין גענומען צווייפֿלען, האָט ער פֿונ-דעסטוועגען אָנגענומען אַ האַלב-גלח'ישען אַמט, אַלס אויבער-קאַסירער פֿון אַ רעליגיעזען סעמינאַר? אָבער ווי אַזוי האָט ער געקענט פֿאָראויסזעהן, אַז די דאָזיגע יוגענדליכע אונרוהיגקייט וועט ניט נור ניט איינגעשטילט, נאָר נאָך פֿערשטאַרקט ווערן דורך זיין פֿערטיעפֿען זיך אין לערנען און אין געבעט? מערקווירדיג! אַלע אַרום איהם, סיי אין סעמינאַר און סיי אין קירכע, זיינען פֿול מיט גלויבען און פֿריעדען און רוהה; בלויז ביי איהם אין דער נשמה ליגט אַ געהיימע אונרוהיגקייט און אַן איינגעהאַלטענע

געהרונג, וואָס קיין שום זיסע מוזיק פֿון די פֿרישעסטע אינגעל־שטימען קען ניט בערוהיגען.

פלוצלינג האָט ער דערפֿיהלט, ווי זיין פֿערד הויבט אָן געהן לאַנג־זאַמער, און ער האָט אַ היבשע ווײַלע בענוצט זיינע שפּאָרען אומזיסט און אומנישט, ביז וואַנען ער האָט זיך אומגעקוקט, אַז ער איז צוגעקומען צו אַ משופּע׳דיגען ברעג פֿון אַ שמאָלען קאַנאַל און אַז דעם פֿערד׳ס זייטען זיינען פֿערפֿלעקט מיט בלוט. גלייך אויף׳ן שטעל זיינען די אויגען זיינע פֿייכט געוואָרען מיט טרעהרען.

„פּאָברע!״ (אָרעמער!) האָט ער אַ געשריי געטהאָן, אַרונטערשפּרינ־גענדיג פֿון זאָטעל און גלעטענדיג צערטליך דעם פֿערד פֿאַר די נאָזלעכער. „כ׳האָב שטענדיג מורא געהאַט, איך זאָל ניט פֿערשעהמט ווערן פֿאַר מענשען אין די אויגען, נאָר ס׳איז אַסך ערגער פֿערשעהמט צו ווערן פֿאַר זיך אַליין.״

און פֿיהרענדיג זיין פֿערד פֿאַר׳ן צוים, האָט זיך דער יונגער רייטער אומגעקעהרט צוריק אין שטאָדט, דורך געדרעהטע גראָזיגע שטעגען, בעדעקט מיט רויטליכע ווינד־בלומען און אַרומגעצוימט מיט גראָע אָליוון־בוימער. דאָ און דאָרט האָט זיך געזעהן דער לעבעדיגער גלאַנץ פֿון אָראַנזשען, אַרויסקוקענדיג פֿון אַ טיעפֿען ים פֿון גרינע בלעטער, וועלכע האָבען פֿערוואַנדעלט דעם הימעל אין אַ טויזענד בלויע פֿלעקען.

II.

אַז ער איז צוגעקומען צום מאַרק, פֿון וואַנען די שטאָדט האָט אָנ־געהויבען געהן באַרג־אַרויף, האָט ער זיך צוריק אויפֿגעזעצט אויף׳ן פֿערד; נאָר דער וועג איז געווען פֿערשפּאַרט, מחמת ס׳איז געווען אַ מאַרק־טאָג, און דער גרויסער פּלאַץ, אַרומגעצוימט מיט אַ זיילענגאַנג, וואָס האָט געדיענט אַלס באַזאַר, איז געווען געדיכט אָנגעשטעלט מיט טישלאַך, ווענעם ווייסע לייוועמטענע דעכלאַך האָבען אָבגעשלאָגען מיט אַ זיסער קיהלקייט געגען דעם פּאַרענדען בלויען הימעל און די פֿלאַמענדע קאָ־סטיומען פֿון די בויערן, וועלכע זיינען זיך צונויפֿגעקומען פֿון די אַרומיגע דערפֿער. דורך אַ ווינקעל פֿון דעם מאַרק האָט מען געקענט אַרויסזעהן פֿערשיעדענע בוימער און דעם פֿרישען גלאַנץ פֿון דעם טייך. ס׳האָט גערוישט און געקאָכט פֿון די הונדערטער קולות, מיט וועלכע דער מאַרק

איז געווען פול. ביים אריינגאנג פון באזאר, וואו אלטע ווייבער האבען פערקויפט בלומען און אלערליי פרוכט, האט גבריאל איינגעהאלטען זיין פערד.

„ווי גליקליך אט די איינפאכע זעעלען זיינען דאס!" האט ער זיך געטראכט. „ווי זיכער זיי זיינען דאס מיט זייער רעטונג! צעהלען זייערע פאטשערקעס און פרעפלען זייערע תפלות; דאס איז דאך אלץ וואס זיי דארפען. יענער פישער דארט, מיט זיינע גרויסע גאלדענע אוירינגלאך, וועלכער ווארפט זיינע נעצען און לאסטשעט זיין יפה־פיה און שכור'ט מיט זיינע חברים, האט מעהר פאר וואס צו דאנקען די הייליגע איידער איך אומגליקליכער, וואס כאטש איך בין געבענשט מיט רייכטהום, בין איך אבער פערשאלטען זיך צו פיהלען איינזאם, און מיט מיין גאנצער ליעבע צו מיינע מיט־מענשען, ווייס איך אבער, אז זיי זיינען בלויז א סטאדע פון שאף. גאט'ס שעפסען, וואס זיינען נאריש און טויב צו דעם געשריי פון זייער אמת'ן פאסטוך, און וועלכע ווערן פערפיהרט פון גלח'ישע וועלף."

און ארעמער קאליקע האט איהם איבערגעשלאגען די רעיונות בעטענדיג ביי איהם א נדבה. ער איז געווען אזוי אבגעריסען און זיין קול אזוי וויינענדיג, אז גבריאל'ן איז פאר רחמנות אריבער א שוידער איבער'ן לייב, און דערלאנגענדיג דעם בעטלער א זילבערנע מטבע האט ער זיך ווידער אמאל פערטיעפט אין א נייעם ים פון געדאנקען מכח דעם סוד פון ליידען.

„דיינע קרייטיכער זיינען אויך אויספערקויפט!" האט זיך דערהערט דער מורמעל פון א פרעהליכער גוט־בעקאנטער שטימע, און אומדרעהענדיג דעם קאפ, האט גבריאל געזעהן, אז דער דיקער אלטער מאן, וואס איז געזעסען אויף א מויל־עזעל און גערעדט צו דער איינגעקארטשעטער מארק־פרוי, איז ווירקליך געווען ד א ס ד י ע ג א ד ע ב א ל ט ה א ס א ר, געוועזענער פראפעסאר פון לאגיק אין דער אוניווערזיטעט פון קאימבראַ, וועלכער האט זיך ניט לאנג צוריק בעזעצט אין פארטא אלס דאקטאר.

„יא, נאך פארמיטאג!" האט די אלטע פרוי געענטפערט מיט א ברומענדען טאן. „גאנץ פארטא איז היינט עפעס אזוי ווי אויסגעהונגערט נאך ביטערע קרייטיכער. אבער דאס איז כמעט אלע יאהר אזוי ארום פסח־צייט, כאטש איך אליין בין גארניט פערליעבט אין דעם סארט סאלאד."

„נאטירליך. די קרייטיכער זיינען גוט צום בלוט," האט דאס דיעגא

געלאַכט, בעמערקענדיג בעת מעשה גבריאל'ן. „און דו האָסט קיין בלוט ניט, גוטע פרוי."

ס'האָט כמעט אויסגעזעהן אַזוי ווי דער פּראָפעסאָר וואָלט אַ וואונק געטהאָן מיט'ן אויג, און דער יונגער רייטער האָט געענטפערט מיט אַ ליעבליכען שמייכעל אויף דעם דאָקטאָר'ס וויץ.

„זיינען די, וואָס עסען די קרייטיכער, הייסט עס, געשייט," האָט ער זיך אָבגערופען.

„נאָך ווי! די איינציגע געשייטע מענשען אין פּאָרטוגאַל," האָט גע־ענטפערט דאָס דיעגאָ, איבערבייטענדיג זיין שפּראַך אויף לאַטיין, נאָר אימער מיט דעם זעלבען שמייכעל. „און דאָס איינציגע גוטע בלוט, דאַ קאָסטאַ," האָט ער צוגעלייגט, איצט שוין מיט אַ זיכערן וואונק. נאָר דאָס מאָל האָט גבריאל ניט פערשטאַנען וואָס ער מיינט.

„דאָס איינציגע גוטע בלוט?" האָט ער ווידערהאָלט. „דו האַלסט אַלזאָ מיט די טראַפּיסטען, אַז פלייש איז אַן איבעל?"

אַ מאָדנער בליק איז דורך אזוי ווי אַ בליץ פערביי דעם דאָקטאָר'ס געזיכט, וואָס האָט זיך מיט אַמאָל געביטען אין קאָליער, און כאָטש זיין שמייכעל האָט זיך תיכף אויף'ן שטעל אומגעקעהרט צוריק, האָט עס אָבער אויסגעזעהן אַזוי ווי דאָס וואָלט געשעהן מיט געוואַלד.

„אין אַ געוויסער מאָס יאָ," האָט ער געענטפערט. „צופיעל פלייש רופט אַרויס קאַפּריזען און צורייצט די בלוטען. מחמת דעם האָט די הייליגע קירכע געמאַכט די פאַסט־טעג. זי איז אונז, דאָקטוירים, גאָר קיין פריינד ניט. אַדיע!" און ער האָט זיך אַוועקגעיאָגט אויף זיין מויל־עזעל, צוואוואַרפענדיג דעם יונגען רייטער אַ לאַכענדען זיי־געזונד.

נאָר גבריאל איז אַרומגעפאָהרען דעם מאַרק און דערנאָך האָט ער זיך אַריינגעלאָזט אין שטאָדט אַריין, פערטיעפט אין זיינע מחשבות. ער האָט געפיהלט, אַז דאָ מוז עפּעס זיין אַ געהיימניס, און דאָס דאָזיגע געפיהל האָט איהם שטאַרק געמאַטערט; און שפּעטער, ריידענדיג מיט אַ גלח פון דעם סעמינאַר, האָט ער איהם דערצעהלט דעם גאַנצען גע־שפּרעך, וואָס ער האָט געהאַט מיט'ן דאָקטאָר.

III.

אין אַ וואָך אַרום האָט ער געהערט אין שטאָדט, אַז דאָס דיעגאָ דע באַלטהאַסאַר איז אַרעסטירט געוואָרען דורך דער אינקוויזיציע אויף דעם חשד, אַז ער איז אַ איד. די נייעס האָט איהם דורכגענומען אַסך מעהר איידער יענער געפֿיהל פֿון שרעק, וואָס פֿלעגט דורכדרינגען די ברוסט פֿון זיינע מיט־בירגער, בעת זיי האָבען געהערט מכח די עקשנות פֿון אַ שמוּ־ציגען אַפּיקורוס. ער האָט זיך אַצוּנד דערמאָנט, אַז די בלוט־הינד פֿון דער היילִיגער אינקוויזיציע האָבען געהאַט פֿיער און דרייסיג וועגען, ווי אַזוי צו דערשמעקען דעם פֿערבאָרגענעם אידען, און אַז איינע פֿון די דאָזיגע שפּוּרען איז געווען: „אויב ער פּראַוועט דעם ס ד ר, עסענדיג ביטערע קרייטיכער און גרינעם סאַלאַד”. נאָר דער שוידער, וואָס דער געדאַנק וועגען דעם אידען פֿלעגט אַמאָל אַרויסרופֿען אין איהם, איז איצט, צוּ זיין אייגענער איבעררַאשוּנג, פֿערביטען געוואָרען אויף אַ געפֿיהל פֿון געהיימער סימפּאַטהיע. אין זיין לאַנגזאַם צייטיג געוואָרענעם, זעלבסט־ענטוויקעלטען סקעפּטיציזם, האָט ער גאָר פֿערגעסען, אַז אַ גאַנצע ראַסע איז געבליבען פ ר אָ ט ע ס ט אַ נ ט י ש פֿון דער ערשטער מינוּט, פֿערוואַר־פֿענדיג אוּם יעדען פּרייז דעם גרונד־שטיין פֿון דער קריסטליכער אמונה. און אָט די ראַסע — האָט ער זיך פּלוּצלינג דערמאָנט, און ס'האָט איהם בעת מעשה אַ צוּפּ געטהאָן ביים האַרצען און דאָס בלוּט האָט אין איהם אָנגעהויבען מאָדנע צוּ קאָכען — די דאָזיגע ראַסע איז אַמאָל געווען זיין אייגענע! אָט די טהאַטזאַך, וועלכע האָט געלויערט אין דעם הינטער־גרונד פֿון זיין בעוואוּסטזיין, אָקוּראַט ווי אַ פֿעריאָגטער אָנדיינקען פֿון אַן אַלטער שאַנדע, איז אַצוּנד אַרויסגעשפּרונגען, שטאַרק און זיכער ביי זיך. די ווייטע, גאַנץ ווייטע שאָטענדיגע פֿיגוּרען פֿון יענע נידעריג־געבאָרענע אוּר־זיידעס זיינע, וועלכע האָבען געדאַווענט אין די אַלטע שוּהלען אין יענע צייטען, פֿאַר דעם ג ר ו י ס ע ן ג י ר ו ש, האָבען אַראָבגעטרייסעלט פֿון זיך דעם שטויב פֿון אַ הונדערט יאָהרען און זיינען געשטאַנען פֿאַר איהם פֿעסט, העלדיש, פֿאָדערנדיג זייער רעכט.

און דאַן, זיך דערמאָנענדיג אָן דעם יקרות אויף ביטערע קרייטיכער אין מאַרק, וואָס האָט זיך גענוּמען, ווי ער האָט אַצוּנד פֿערשטאַנען, דערפֿון וואָס עס איז געווען ערב פּסח, — איז איהם מיט אַמאָל קלאָהר

געוואָרען, אַז עס איז פֿאַרהאַן אַ גרויסע געהיימע אידישע קהילה, וועלכע לעבט און ווירקט אונטער דעם גאַנצען אויסערליכען לעבען פֿון קירכע און שטאַט; אַ געזעלשאַפֿט, דורכדרונגען מיט יודענטהום, וואָס האַלט זיך אויף פֿעסט און אייביג, ניט קוקענדיג אויף די מורא'דיגע רדיפות, וואָס זי האָט אויסצושטעהן; אַ געזעלשאַפֿט, ניט אין צוואָרפֿענע יחידים, אַזוי ווי די אינקוויזיציע שפּיאָנירט אויס, נאָר אין געמיינדען, וועלכע קענען ניט אויסגעוואָרצעלט ווערן. איצט איז איהם קלאָהר געוואָרען, אַז דער אונגפֿאָרזיכטיגער דאָקטאָר האָט דערפֿאַר געוואַגט איהם צו אונ־טערהאַלטען מיט זיינע דורכזיכטיגע וויצען, מחמת ער האָט אַ טעות געהאַט און געמיינט, אַז אויך ער איז אַ מיטגליעד פֿון דער אידישער קהילה. „גרויסער גאָט!" האָט זיך דאַ קאָסטאַ געטראַכט, און ס'איז איהם איינפֿאַך שפּל געוואָרען אויף'ן האַרצען, ווען ער האָט זיך דערמאָנט אָן דעם „אויטאָ־דאַ־פֿע", וואָס ער האָט געזעהן אינגעלוויז אין דער שטאָדט ליסאַבאָן, ווען דער אידיש־פֿראַנציסקאַנער מאָנאַך דע לאַ אַסונטשאָאָ, אָנגעטהאָן אין זיין גלח'ישען מאַנטעל, איז פֿערברענט געוואָרען לעבעדי־גערהייט אין די אויגען פֿון דעם קעניג און דער קעניגין, די הויפֿלייט און דעם ווילדען המון. „צי האָט ניט אַקאָרשט מיין געשיכטע, וואָס איך האָב דערצעהלט דעם „ברודער" ושאָזע, געפֿיהרט צו דאָס דיעגאָ'ס אַרעסט? אָבער ניין, דאָס וואָלט דאָך אָהן צווייפֿעל געווען אַ קליינער בעוויז, און יעדענפֿאַלס צווײדײטיג און צווייפֿעלהאַפֿט." און ער האָט פֿערטריבען פֿון זיך דעם שמערצליכען חשד און איז געלאָפֿען אַהיים, וואו ער האָט זיך פֿערשפּאַרט אין זיין צימער, נאָכדעם ווי ער האָט אַרונטערגעשיקט מיט פּעדראָ'ן, דעם שוואַרצען משרת זייערן, עפּעס אַ תירוץ צו זיין מוטער און זיין ברודער, פֿאַרוואָס ער קען ניט פֿערברייגגען מיט זיי אינאיינעם.

גבריאל'ס שטודיר־צימער איז געווען איינער פֿון די שעהנסטע חדרים אין דעם הערליכען הויז דאָרט אויף'ן שפּיץ באַרג, וואָס דער זיידע זיינער האָט אויסגעבויט און וואָס איז געווען פֿערציערט מיט פֿיינע שייבעלאַך און פֿיעל־פֿאַרביגע שטיקלאַך האָלץ, וועלכע זיינען אַריבערגעבראַכט געוואָרען פֿון בראַזיליען. די פּאָדלאָגע און די ווענד פֿון'ם צימער זיינען געמאַכט געווען פֿון הערליכע, קאָליערטע ציגעל, די אויסגעבויגענע סטעליע איז געווען בעשלאָגען מיט פֿיין־פּאָלירטע האָלץ און האָט אויסגעזעהן אַזוי ווי אַן אויסגעשײלטער האַלבער אָראַנזש. טהייערע פֿאָרהאַנגען האָבען פֿערהאַלטען דעם גערויש פֿון דרויסען, ער זאָל ניט אַריינקומען אינעווייניג, און גרויסע לאָדענס האָבען, ווען ס'איז נייטיג געווען, פֿערשטעלט דעם בלענדענדען שיין פֿון דער זונן. בלויז די שטראַהלען פֿון דער פֿערנונפֿט

האָבען ניט געקענט אויסגעשלאָסען ווערן, און גראָד אין דעם דאָזיגען רוהיגען און פֿריעדליכען אָרט האָט דער יונגער קאַטהאָליק דורכגעמאַכט זיינע ביטערסטע שטונדען פֿון אונרוהיגקייט. און דאָ האָט ער זיך אַצונד מיט חשק גענומען צום אַלטען טעסטאַמענט, צום תנ"ך, וועלכען ער האָט ביז דאַן, אַזוי ווי די קירכע, פֿערנאַכלעסיגט.

„דאָס דאָזיגע בוך, ווייניגסטענס, מוז דאָך זיין וואַהר," איז איהם דורכגעלאָפֿען אַ געדאַנק אין מוח. „וואָרים פֿון אָט דעם אַלטען טעסטאַמענט האַלטען דאָך ביידע אמונות, וועלכע רייסען זיך אַרום מכח דעם נייעס." ער האָט געהאַט אַ לאַטייניש ען תנ"ך, און ראשית האָט ער אויפֿגעמישט דאָס דריי און פֿופֿציגסטע קאַפּיטעל פֿון ישעיה, און לייענענדיג עס מיט אַ קריטישען בליק, האָט ער מיט אַמאָל דערזעהן, אַז אָט די אַלע פּסוקים, וועלכע ער האָט פֿריהער אָנגענומען אַלס אָנדייטונגען וועגען אַ משיח, קענען פֿאָראויסזאָגען גאַנץ אַנדערע און אַסך פֿערניגפֿ־טיגערע זאַכען. און ביז שפּעט נאָך האַלבע נאַכט האָט ער געלייענט די נביאים, מיט פֿלאַמענדע באַקען און בליצענדע אויגען, אַזוי ווי איינער, וואָס איז שכור פֿון נייעם וויין. וואָס פֿאַר הערליכע וואַהרהייטען, וואָס פֿאַר שטרעבונגען נאָך פֿריעדען און גערעכטיגקייט, וואָס פֿאַר אַ טרומ־פּייטען־רוף אין קאַמפּף פֿאַר רעכט!

ער האָט אַ ציטער נעטהאָן ביי דעם געשריי פֿון עמוס: „נעהם אַוועק פֿון מיר דעם רויש פֿון דיינע ליעדער, וואָרים איך וויל ניט הערען די מוזיק פֿון דיינע פֿיאָלען. און זאָלען לויפֿען ווי פֿליסענדעס וואַסער די ווערטער פֿון משפּט, און די צדקה ווי אַ מעכטיגער שטראָם." און ביי דער פֿראַגע פֿון מיכה: „וואָס בעט דען דער האַר אין הימעל מעהר ביי דיר ווי נאָר דו זאָלסט האַנדלען גערעכט און ליעב האָבען מיטלייד און זיין בעשיידען מיט דיין גאָט?" יאָ, גערעכטיגקייט און מיטלייד און בעשיידענהייט — ניט קיין „פּאָטער־אונזער'ס" און תשובות. ער איז אַזש צוגאַנגען אין טרעהרען, אין הימעל האָט ער זיך אויפֿגעהויבען פֿון בעגייסטערונג.

ער האָט געמישט צוריק און זיך אומגעקעהרט צו תורת משה, צו די מילדע בעפֿעהלען פֿאַר דעם אָרימאַן, דעם גר, די חיה. „ואהבת לרעך כמוך — ליעב דיין מיטמענשען ווי דיך זעלבסט." „דו זאָלסט מיר זיין אַ הייליג פֿאָלק."

פֿאַרוואָס האָבען זיך זיינע אור־עלטערן אָבגעריסען פֿון דעם דאָזיגען גרויסען פֿאָלק, וועמעס אמונה איז אַמאָל געווען אַזוי ערהאַבען און אַזוי איינפֿאַך? ער האָט געהערט וואָס עס איז מכח די מורא'דיגע טראַגעדיעס

פֿון דעם גרויסען גירוש, ווען די דאָזיגע איינגע'עקשן'טע אידען האָבען קיין אַנדער ברירה ניט געהאַט נאָר אָננעהמען דאָס קריסטענטהום אָדער אַרויסגעטריבען ווערן פֿון לאַנד; נאָר איצט האָט ער מיט חשק געזוכט אין זיין ביכער־שאַפֿע, פֿיליכט וועט ער געפֿינען עפּעס אַ געשיכטע פֿון יענע פֿינסטערע טעג פֿון טאָרקוועמאַדאַ'ס הערשאַפֿט. די היסטאָריקער פֿון פּאָרטוגאַל האָבען ווינציג וואָס געבראַכט מכח דעם, נאָר דאָס ווינציגע האָט פֿונדעסטוועגען אָנגעפֿילט זיין מוח מיט שרעקליכע בילדער פֿון יענעם גירוש — הונגער, די מגפה, רויבעריי, אויסשלאַכטונג, די פֿערגוואַלטיגונג פֿון יונגע מיידלאַך.

און דאָס אַלעס צוליעב די האַרטנעקיגע אַמביציע פֿון אַ פּאָרטוגעזישען קעניג, וועלכער האָט זיך פֿאָרגענומען צו געוועלטיגען איבער שפּאַניען, זיך פֿעראייניגענדיג מיט אַ שפּאַנישער פּרינצעסין — אַן אַמביציע וועלכע איז פּונקט מיט אַזאַ האַרטנעקיגקייט פֿערניכטעט געוואָרען דורך דער איראָניע פֿון דער געשיכטע. ניין, זיי זיינען ניט געווען אונפֿערצייהליך, יענע אור־זיידעס זיינע, וועלכע זיינען געבליבען הינטערשטעליג אין די אָרעמס פֿון דער קירכע. צי האָבען זיי אָבער געקענט זיין אמת'ע קאַטהאָליקען, יענע מאַראַנען אָדער נייע קריסטען? האָט ער זיך געפֿרעגט. מילא, וואָס זיינע אור זיידעס זאָלען ניט האָבען געפֿיהלט, נאָר זיין פֿאָטער'ס גלויבען איז געווען אויפֿריכטיג און ערנסט געגוג — אין דעם האָט ער ניט געקענט צווייפֿלען. ער האָט זיך דערמאָנט אָן די לאַנגע יאָהרען פֿון רעליגיעזע צערעמאָניעס; די קינדערשע זכרונות וועגען דער פֿרומקייט פֿון די עלטערן. ניין, די פֿאַמיליע דאַ קאָסטאַ האָט זיך ניט געצעהלט צווישען די מיטגליעדער פֿון דער געהיימער קהילה. און איהם האָט זיך געוואָלט גלויבען, אַז אפילו די אור־עלטערן זיינע זיינען אויך ניט געווען קיין צבוע'יאַקעס; וואָרים אַזוי וויט ווי איהם איז געווען בעקאַנט, זיינען זיי אַריבער צו דער קאַטוילישער קירכע נאָך פֿאַר'ן גירוש; על כל פנים איז ער צופֿריעדען געווען וואָס ער האָט ניט אָבגעשטאַמט פֿון מענשען אָהן מוטה און איבערצייגונג. געלויבט איז גאָט, די דאַ קאָסטאַס זיינען ניט געווען קיין פֿייגלינגע! און ער—ער איז אויך ניט קיין פֿייגלינג, האָט ער זיך געטראַכט ביי זיך.

IV.

אויף מאָרגען אין דער פֿריה, כאָטש ס'זיינען אַריבער ניט מעהר ווי עטליכע שטונדען פֿון שלאָפֿען, דאָך איז דער ענטהוזיאַזמוס פֿון דער נאַכט אַביסעל אָבגעקיהלט געוואָרען. „פֿון וואַנען האָט זיך גענומען משה'ס בעגייסטערונג?" איז איהם דורכגעפֿלויגען אין מוח כמעט אַזוי גיך ווי ער האָט נור אויפֿגעעפֿענט די אויגען און אַ קוק געטהאָן אויף דער ליכטיגער, מיט זונען־שטראַהלען בעגאָסענער וועלט. ער האָט געעפֿענט דאָס פֿענסטער פֿון זיין שלאָפֿצימער, אַ שטראָם פֿון פֿרישע, געשמאַקע לופֿט איז אַריין אינעווייניג, און ער האָט פֿערטראַכטערהייט אַרויסגעקוקט אויף דער ווייסער שטאָדט, וועלכע האָט זיך געצויגען אַראָב ביז צום בלישטשענדען טייך. האָט זיך גאָט ווירקליך אַנטפלעקט אויף'ן באַרג סיני? נאָר דער דאָזיגער פֿרישער צווייפֿעל איז פֿערטריבען געוואָרען דורך דעם בענייטען פֿערדאַכט וועגען דאָס דיעגאָ'ס אַרעסט. יאָ, דאָס האָט ער מיט זיין פלאַפלען אונגליקליך געמאַכט דעם געניאַלען אַלטען דאָקטאָר.

נאָך עטליכע אונרוהיגע טעג, ווען ער האָט ניט געקענט קיין זאַך אַרויסקריגען פֿון דעם פריסטער, מיט וועמען ער האָט גערעדט, איז ער אַוועק זיך זעהן מיט דעם סעקרעטאַר פֿון דער אינקוויזיציע ביי איהם אין ביוראָ ערגעץ וואו אין אַ מאָנאַסטיר פֿון די דאָמיניקאַנער. דער סעקרעטאַר האָט זיך געריבען די הענד, בעת ער האָט דערזעהן גבריאל'ס אויפֿריכטיג געזיכט. „אַהאַ! וואָס פֿאַר נייע פֿיקס האָסט דו שוין דערשמעקט?" האָט ער איהם אַ פֿרעג געטהאָן. די דאָזיגע ווערטער האָבען געשטאָכען ווי שפּיזען.

„קיינע ניט," האָט ער געענטפֿערט מיט אַ ציטער אין זיין שטימע און אין זיין גאַנצען לייב. „כ'וואָלט בלויז געוואָלט וויסען, צי דאַרף איך געטאַדעלט ווערן פֿאַר דאָס דיעגאָ'ס אַרעסט?"

„געטאַדעלט ווערן?" און דער סעקרעטאַר האָט איהם דורכגענומען מיט זיינע פֿאָרשענדע אויגען. „זאָג בעסער, געלויבט ווערן."

„ניין, געטאַדעלט ווערן," האָט גבריאל מיט אַ פֿעסטען טאָן ווידער־האָלט. „ס'קען דאָך געמאָלט זיין, אַז איך האָב איהם ניט פֿערשטאַנען אָדער איך האָב שלעכט איבערגעגעבען זיין געשפּרעך. ס'איז אַ צו

מאָגערער בעוויזט צו פֿערשפּאַרען אַ מענשען דערפֿאַר. איך האָף, איהר האָט אויסגעפֿונען מעהר."

„יאָ, דו האָסט בלויז אַרויפֿגעפֿיהרט „ברודער" זשאָזע'ן אויף'ן וועג. מיר האָבען דיך אפילו ניט געוואָלט מטריח זיין אַלס עדות פֿאַר די ריכטער."

„און ער איז טאַקי באמת אַ איד!"

„אַ איד פֿון אידען־לאַנד, דורך זיין האַרטנעגקיקייט. אָבער ס'איז ניט פֿאָלשטענדיג בעוויזען געוואָרען; דער פֿוקס איז אַ כיטרע חיה. ער איז שוין דורכגעגאַנגען די דריי „ערשטע פֿערהערען", נאָר ער וויל זיך באין אופן ניט מודה זיין און ווערן אַ בעל־תשובה. היינט פֿאָרמיטאָג װעלען מיר פּרואוון אַנדערע מיטלען."

„פּייניגונג?" האָט זיך אָבגערופֿען גבריאל, און ער איז בעת מעשה בלייך געוואָרען. דער סעקרעטאַר האָט אַ שאָקעל געטהאָן מיט'ן קאָפּ.

„אָבער טאָמער איז ער אונשולדיג?"

„ניטאָ וואָס מורא צו האָבען דערפֿאַר; ער וועט זיך מודה זיין ביי דעם ערשטען ווייטאָג, וואָס ער וועט דערפֿיהלען. קום, העד אויף צו קנייטשען דעם שטערן. ווילסט זיין זיכער, אַז דו האָסט געדיענט גאָט? דו זאָלסט מיט דיינע אייגענע אויערן הערען ווי ער וועט זיך מודה זיין — אַלס בעלוינונג פֿאַר דיין פֿרומקייט."

„ער וועט מיינען, אַז איך בין געקומען קלייבען נחת פֿון זיינע יסורים."

„אָט האָסט דו אַ מאַסקע."

ניט ווילענדיג האָט גבריאל גענומען די מאַסקע. תחילת האָט איהם דער פּלאַן אָבגעשטויסען, נאָר וואָס ווייטער איז ער אַלץ מעהר צוגעצויגען געוואָרען דערצו, און נאָכדעם ווי ער האָט אין אַ פֿיעבערישען צושטאַנד אָבגעוואַרט אַ האַלבע שעה צייט, האָט ער זיך געפֿונען אינאיינעם מיט דעם סעקרעטאַר, מיט דעם ריכטער פֿון דער אינקוויזיציע, מיט דעם דאָקטאָר און מיט נאָך אַ מאַסקירטען מאַן אין אַ קעלער, שוואַך בעלויכטען דורך הייננ־לאָמפּען. אין איין זייט זינען געווען די מאַסיווע, אַלטע, פֿערזשאַווערטע טהירען פֿון פֿערשטיקטע קעמערלאַך; אויף דער אַנטקעגענדיגער וואַנד, בעדעקט מיט שפּינוועבס, וואו ס'איז געשטאַנען אָנגעשפּאַרט אַן אייזערנער לייטער, זיינען געווען אָנגעשלאָגען פֿערשיעדענע אייזערנע רינגען. אַ שרויף, וועלכען מען פֿלעגט בענוצען צונויפֿצודריקען דעם גראָבען פֿינגער פֿון דעם אָפּפֿער, איז געשטאַנען אין אַ ווינקעל, און אין

מיטען הייהל איז געווען אַ קליינער שרייב־טיש, ביי וועלכען דער ריכטער אַליין איז געזעסען.

דער סעקרעטאַר האָט אויפֿגעשלאָסען איינע פֿון די טהירען, און דורך די לעבער פֿון זיין מאַסקע האָט גבריאל דערזעהן די דערשלאָגענע פֿיגור פֿון דעם געלערנטען דאָקטאָר, איינגעבויגען אין דרייען אין אַ קעמערל, וואָס איז געווען אַזוי שמאָל, אַז מען האָט זיך דאָרט כמעט ניט געקענט אויסדרעהען.

„קום צו נעהנטער, דאָם אברהם דע באַלטהאַסאַר!" האָט זיך אָבגערופֿען דער ריכטער, קוקענדיג מיט אַ בעריהמערישען בליק אין אַ פּאַפּיר.

דער דאָקטאָר האָט אַ פּינטעל געטהאָן מיט די אויגען, וועלכע זיינען איהם פֿערבלענדעט געוואָרען פֿון דעם פּלעצליכען ליכט, נאָר ער האָט זיך ניט גערירהט פֿון אָרט.

„מיין נאָמען איז דאָם דיעגאָ," האָט ער געזאָגט.

„דיין טויף־נאָמען מאַכט אונז ווינציג וואָס אוים, אָקוראַט ווי דיר אַליין. כ'וואָלט אפשר גאָר געדאַרפֿט זאָגען דאָם יצחק. קום צו נעהנטער!"

דער דאָקטאָר האָט אויסגעגלייכט דעם איינגעבויגענעם רוקען, קוקענדיג מיט אַ פֿינסטערן בליק אויף'ן ריכטער. „אַ שעהנעם כבוד גיט מען עם אָב אַ געטרייען זוהן פֿון דער הייליגער קירכע, וועלכער האָט געדיענט זיין זעהר פֿרומען און קאַטוילישען הערשער אין דער אוניווערזיטעט," האָט ער געמורמעלט. „ווער בעשולדיגט דאָם מיך, אַז איך בין אַ איד? לאָמיך איהם זעהן, דעם לומפּ!"

„ס'איז נעגען אונזער געזעץ," האָט דער סעקרעטאַר געזאָגט.

„לאָמיך הערען די פּרטים, פֿאַר וועלכע איך ווער אָנגעקלאָגט. לייען מיר פֿאָר די פּונקטען."

„אין דעם פֿערהער־צימער. שפּעטער אַ ווײלע."

„זיי זיך מודה! זיי זיך מודה!" האָט דער ריכטער מיט אַ בייזען טאָן געזאָגט.

„כדי זיך מודה צו זיין, מוז מען האָבען בעגאַנגען אַ זינד. איך האָב קיין שום זינד ניט בעגאַנגען, אַחוץ די, וואָס איך האָב דערצעהלט דעם גלח. נאָר איך וויים, ווער ס'האָט מיך בעשולדיגט — דאָם איז גבריאל דאַ קאָסטאַ, אַ ניכטערער און פֿלייסיגער יונגער הערר, וואָס האָט ניט קיין אויער פֿאַר אַ וויץ און וועלכער האָט ניט פֿערשטאַנען, אַז איך האָב דאָם געשפּאַסט מיט דער מאַרק־פֿרוי מכח דעם ווי אַזוי די דאָזיגע עפּוש'דיגע

כופרים האָבען דאָס אַביסעל ביי איהר־ אויסגעקויפֿט איהר גאַנצע ביסעל סחורה. איך בין ניט מעהר איד אייז ער דאַ קאָסטאַ אַליין." נאָר אפילו איצט, ווען ער האָט אַזוי גערעדט, האָט גבריאל געוואוסט, אַז זיי זיינען ברידער־אידען — ער און דער פּראָטעסטאַנט.

„דו צבוע'יאַק!" האָט ער ניט ווילענדיג אַ געשריי געטהאָן.

„האַ!" האָט זיך דער סעקרעטאַר אָבגערופֿען, און זיינע אויגען האָבען געבליצט פֿון נצחון.

„דאָס דאָזיגע עקשנות'דיגע לייקענען וועט דיר גאָרנישט נוצען," האָט דער ריכטער געזאָגט, „ס'וועט דיר בלויז ברייגגען פּייניגונג."

„פּייניגען אַן אונשולדיגען מענשען! ס'איז שרעקליך!" האָט דער דאָקטאָר פּראָטעסטירט. „אַ חדר־אינגעל, וואָס הויבט אָן לערנען לאָגיק, וועט דיר זאָגען, אז ניט דער אָנגעקלאָגטער נאָר דער אַנקלאָגער דאַרף ברייגגען בעווייזע."

„נו! נו! דאָ איז ניט קיין אוניווערזיטעט. תליון, טהו דיין אַרבייט."

דער אַנדער מאַסקירטער מאַן האָט אַ נעהם געטהאָן דעם אַלטען דאָקטאָר און איהם איינגעצויגען אין שטריק ביז די הויט זיינע.

„זיי זיך מודה!" האָט דער ריכטער געוואָרענט.

„אַז איך זאָל זיך מודה זיין, אַז איך בין אַ איד, וואָלט איך אויף אַ דאָפּעלטען אופן געוועןאַ שלעכטער קריסט, אַחוץ דעם וואָס איך וואָלט געזאָגט אַ ליגען."

„האַלט דיינע פּלפּולים פֿאַר זיך. אַז דו וועסט שטאַרבען אונטער די ענוים (זאָל דער סעקרעטאַר עס פֿערשרייבען), וועט דיין טויט ניט פֿאַלען אויף דער הייליגער קירכע'ס קאָפּ, נאָר אויף דיין אייגענע האַרט־נעקיגקייט."

„קריסטוס וועט זיך נוקם זיין פֿאַר זיינע מאַרטירער," האָט זיך דאָס דיעגאָ אָבגערופֿען מיט אַזאַ מין ערנסטער מיענע, אַז גבריאל האָט זיך געמוזט פֿרעגען, צי האָט איהם דער אינסטינקט, נאָך אַלעם דעם, פֿאָרט ניט אָבגענאַרט.

דער ריכטער האָט אונגעדולדיג אַ מאַך געטהאָן מיט דער האַנד און דער מאַסקירטער מאַן האָט צונויפֿגעבונדען דעם דאָקטאָר'ס הענד און פֿיס מיט אַ גראָבען שטריק. אַרומדרעהענדיג דעם דאָזיגען שטריק אַרום זיין ברוסט, האָט ער אַוועקגעשטעלט די איינגעהויקערטע, נאַקעטע פֿיגור אויף אַ ביינקעל. דערנאָך האָט ער דורכגענומען די עקען פֿון דעם

שטריק דורך צוויי פֿון די אייזערנע רינגען, וועלכע זיינען געווען אָנגע־שלאָגען אָן וואַנד, און אַוועקשטויסענדיג דעם שטוהל מיט'ן פֿוס, האָט ער געלאָזט היינגען דעם אָפּפֿער אין דער לופֿטען אויף די שטריק, וועלכע האָבען זיך איינגעשניטען אין זיין פֿלייש.

„זיי זיך מודה!" האָט געזאָגט דער ריכטער.

נאָר דאָס דיענאָ האָט פֿערביסען מיט די צייהן. דער תליון האָט צונויפֿגעצויגען די שטריק אַלץ פֿעסטער און פֿעסטער, ביז וואַנען דאָס בלוט האָט אַרויסגעשאָסען פֿון אונטער דעם אונגליקליכען'ס נעגעל, און פֿון צייט צו צייט האָט ער אַ וואָרף געטהאָן דעם שאַרפֿען אייזערנעם לייטער אָן זיינע נאַקעטע פֿיס.

„אָה הייליגע מאַריאַ!" האָט דער דאָקטאָר ענדליך אַרויסגעקרעכצט.

„דאָס איז בלויז דער אָנפֿאַנג פֿון דיינע ענוים, און דו ביסט זיך נאָך אַלץ ניט מודה?" האָט דער ריכטער געזאָגט. „ציה פֿעסטער."

„ניין," האָט איבערגעשלאָגען דער אינקוויזיציאָנס־דאָקטאָר. „נאָך אַ ציה און ער קען אויסגעהן."

נאָך אַ ציה, און גבריאל דאַ קאָסטאַ וואָלט געפֿאַלען אין אונמאַכט. ער האָט געפֿיהלט אַ ניט־גוטקייט און געציטערט מיט'ן גאַנצען קערפּער, זיין געזיכט איז געווען בלאַס ווי דער טויט אונטער דער מאַסקע. איהם האָט זיך אָבגעדוכט, אָקוראַט ווי די שטריק וואָלטען זיך איינגעשניטען אין זיין אייגען לייב. זיין האַרץ איז געווען צוקאָכט אי געגען די ענוים, אי געגען דעם געפּייניגטען, און ער האָט בעוואונדערט דעם דאָקטאָר'ס מוטה זאָגאַר דאַן, ווען ער האָט פֿעראַכטעט זיין פֿייגהייט. און אין דער צייט, וואָס דער אינקוויזיציאָנס־דאָקטאָר איז געווען פֿערנומען אָבצומינטערן דעם אָפּפֿער, כדי ער זאָל קענען פֿערטראָגען נייע ענוים, האָט גבריאל דאַ קאָסטאַ געהאַט אַ שוידערליכען בעגריף מכח דער טראַגעדיע פֿון דעם אידישען פֿאָלק — ערהאַבען און געמיין אין איין און דערזעלבער צייט.

V.

פונקט מיט אַזעלכע פֿערשיעדענע געפֿיהלען, פֿערמישט מיט ער־שטוינונג, האָט ער זיך אין אַן ערך אַ וואָך אַרום דערוואוסט, אַז דאָס

דיעגאָ איז ערקלעהרט געוואָרען אונשולדיג און מען האָט איהם אַרויסגעלאָזט פריי. איהם האָט זיך זעהר שטאַרק געוואָלט זעהן און ריידען מיט דעם ליידענדען. ער איז אַריבער דעם טייך צו דעם דאָקטאָר'ס הויז, נאָר ס'איז איהם אָנגעקומען מיט שווערער מיה ביז וואַנען מען האָט איהם אַרויפגעלאָזט אין דעם אויבערשטען צימער, וואו דער אַלטער מאַן איז געלעגען צו בעט, אַרומגערינגעלט מיט גרויסע ביכער, וועלכע זיינען געלעגען אויף'ן קישען און אויף דער געשטעפּטער קאָלדרע, און אַריבער־געהאַנגען מיט אַ בילד פון קריסטוס'ן.

„פערצייה מיר, וואָס איך האָב ניט געוואָלט אַוועקגעהן, איידער איך האָב אַ קוק געטהאָן אויף דיר," האָט גבריאל געזאָגט. „מיר האָט זיך זעהר געוואָלט זעהן ווי דו געהסט אָן נאָך די שווידערליכע ענוים, וואָס די העל־הינט האָבען דיר אָנגעטהאָן."

דאָס דיעגאָ האָט אַ וואָרף געטהאָן אויף איהם אַ בליק פון איבער־ראַשונג און חשד.

„די הינט מעגען צייטענווייז נאָכלויפען אַ פאַלשען שפור; אָבער זיי זיינען פון הימעל, ניט פון העל," האָט ער געענטפערט מיט אַ טאָן פון פאָרוואורף. „אויב איך האָב געליטען אומזיסט און אומגישט, איז דאָס קריסטליך צו ליידען, און קריסטליך צו פערגעבען."

„דאַן פערגיב מיר," האָט זיך אָבגערופען גבריאל, צוטומעלט פון דער דאָזיגער איינגע'עקשן'טער פרומאַסקירטהייט, „מחמת איך האָב דאָס דיר אומזיסט און אומגישט פערשאַפט די יסורים דיינע. איך וואָלט זיך ליעבערשט אויסגעריסען די צונג איידער צו שעדיגען אַ ברודער־אידען."

„איך בין ניט קיין איד," האָט דער דאָקטאָר מיט אַ ווילדען קול אַ געשריי געטהאָן.

„אָבער נאָך וואָס טויג דיר דאָס לייקענען, אַז איך זאָג דיר, איך בין אַ איד?"

„„אומזיסט ליגט דער נעץ אויסגעשפּרייט דעם פויגעל פאַר די אויגען,"" האָט דאָס דיעגאָ מיט אַ בייזען טאָן איבערגעזאָגט דאָס שפּריך־וואָרט. „דו ביסט פונקט אַזאַ גוטער קריסט ווי איך, — און אַן ערגערער פויגעל־כאַפּער. אַ שעהנער איד, כ'לעבען, וואָס ווייסט ניט וואָס די ביטערע קרייטיכער בעדייטען! ניין, דער פויגעל־קליי איז אָנגעשמירט צו דיק, און ס'איז ניטאָ קיין שטריק צווישען די לעבער פון דעם נעץ."

„אמת, איך בין ניט קיין איד און ניט קיין קריסט," האָט דער יונגער מאַן מיט אַ טרויעריגען טאָן געזאָגט. „איך בין אויפגעבראַכט געוואָרען אַלס קריסט, נאָר מיין זעעלע ווערט צוריסען פון פראַגען און

פֿון צווייפֿלען. נאַ זעה, איך גיב זיך אין גאַנצען איבער צו דיר אין די הענד."

נאָר דאָס דיענאָ איז נאָך אַ היבשע ווײלע געבליבען פֿערהאַרטעּ־ וועט, אפילו דאַן, ווען גבריאל האָט זיך מודה געווען פֿאַר איהם, אַז דאָס איז ער דאָס געווען דער מאַסקירטער מאַן, וועלכער האָט אונטען אין דער מאַרטער־הייהל אַ געשריי געטהאָן אויף איהם „צבוע'יאַק!" ערשט דאַן, ווען ער איז אַרונטערגעשפּרונגען פֿון בעט און האָט זיך איבערצייגט, אַז דער יונגער מאַן האָט ניט אַוועקגעשטעלט אויף דרויסען קיין עדות, וועלכע זאָלען זיך צוהערען וואָס זיי ריידען, האָט ער זיך ענדליך אָבגערופֿען: „נו, איצט קומט מיין וואָרט געגען דיינס. ס'קען זיין, איך פֿערשטעל זיך בלויז, כדי דיך צו ציהען ביי דער צונג." דאַן האָט ער אַרונטערגענומען קריסטוס'עס בילד פֿון וואַנד און עס אַריינגעוואָרפֿען אין אַ שופֿלאָד, און אָנגיסענדיג צוויי ווײן־גלעזער פֿון אַ פֿלאַש, וואָס איז געשטאַנען לעבען בעט, האָט ער מיט פֿרייד אַ געשריי געטהאָן: „קום! אַ צומישענעש אויף דער הייליגער אינקוויזיציע!"

דער יונגער מאַן האָט זיך געפֿיהלט, אָקוראַט ווי אַ שווערער שטיין וואָלט איהם אַראָב פֿון האַרצען. ער האָט געשמייכעלט, זופּענדיג דעם גוטען, רייכען ווײן.

„מיר דוכט, דו האָסט שוין געבראַכט אַ צומישענעש אויף דער הייליגער אינקוויזיציע."

„האַ! האַ!" האָט דער דאָקטאָר געלאַכט, שוין צוהיצט אַביסעל פֿון דעם ווײן. „יאָ, דער פֿוקס איז ניצול געוואָרען פֿון דער פּאַסטקע, וועלכע מען האָט איהם אונטערגעלייגט, נאָר ניט מיט קיין גאַנצער פֿעל."

„ניין, אַך! וואָס מאַכען דיינע וואונדען?"

„כ'האָב ניט געמיינט מיין קערפּערליכע פֿעל," האָט דער דאָקטאָר געזאָגט, כאָטש ס'איז איהם פֿונדעסטוועגען אַריבער אַ שוידער בעת ער האָט זיך דערמאָנט אָן די ענוים זיינע. „איך האָב געמיינט די פֿעל, פֿון וואָס מיין בייטעל איז געמאַכט. כדי צו דערוויזען מיין איבערגעבענהייט צו דער הייליגער קירכע, האָב איך איהר אָנגעבאָטען אַ העלפֿט פֿון מיין פֿערמעגען, און די פּראָבע איז אָנגענומען געוואָרען. דאָס האָט מיר דער דאָקטאָר פֿון דער אינקוויזיציע געגעבען די עצה אין דער שטיל. ער איז איינער פֿון אונז!"

„וואָס! אַ איד!" האָט גבריאל אַ געשריי געטהאָן, אַזוי ווי געטראָפֿען פֿון אַ דונער.

„שטיל! שטיל! אַניט וועלען מיר נאָך האָבען אַ שונא אויף זיין

אָרט. דאָס האָט זיין מיט־געפֿיהל צו מיר, אי אַלס ברודער אי אַלס דאָקטאָר, איהם געטריבען מיר צו געבען די דאָזיגע עצה אין דער לעצטער מינוט, ווען דער טויט איז מיר געשטאַנען פֿאַר די אויגען. איבעריגענס, האָב איך אַליין געוואוסט ווי אַזוי איינצוהאַלטען אין זיך מיין אָטהעם, בעת דער לץ האָט מיך געבונדען מיט די שטריק, אַניט וואָלט איך געווען צו שטאַרק איינגעצויגען צו קענען אָטהעמען. אָבער דו מוזט דאָך האָבען אַ קוכען צום ווייַן — יאַנטהע!"

אַ שעהן קליין מיידעלע איז אַריינגעקומען פֿון אַ צווייטען צימער. איהרע שוואַרצע אויגען האָבען זיך אַרונטערגעלאָזען; זי האָט זיך פֿער־שעהמט, דערזעהענדיג דעם פֿרעמדען ביי זיי אין הויז.

„דו זעהסט, כ'האָב אַן עדות געגען דיר," האָט דער דאָקטאָר גע־לאַכט; „און וואָס איז שייך צו דעם בעוויז געגען מיר, וואָס די נאַראָנים האָבען ניט געקענט געפֿינען, דאָס וועלען מיר אַצונד אויפֿעסען. די איבעריגע מ צ ו ת, טאָכטערל!" און אַרויסנעהמענדיג אַ שליסעל פֿון אונטער זיין קישען, האָט ער עס איהר דערלאַנגט. „אַצונד, שטילינקערהייט, מיין קליינינטשקע, און בעהאַלט זיי גוט."

אַז דאָס קינד איז אַרויס פֿון צימער, האָט זיך דער פֿאָטער בעקלאָגט, וואָס ער איז געצוואונגען איהר צו ערציהען צו פֿיהרען אַ צווייענדיגען לעבען. „אָבער דאָס שאַרפֿט דעם שכל," האָט ער געזאָגט. „יאַנטהע זאָל אויסוואַקסען אַזוי כיטרע, ווי די געהיימע שאַפֿע אין אַ שאַפֿע, וואָס זי עפֿענט אַצונד אויף דאָרט. נאָר אַ פֿרוי דאַרף זעלטען האָבען, מען זאָל איהר ערציהען דערצו; זי ווערט עס פֿון זיך אַליין." ער האָט נאָך גע־האַלטען אין לאַכען איבער זיין אייגענעם וויץ, ווען יאַנטהע איז אַריינ־געקומען צוריק און האָט פֿון אונטער אַ טיכעל אַרויסגענומען עטליכע גרויסע, דיקע קוכענס, וועלכע זיינען געווען מאָדנע אויסגערעדעלט. גבריאל האָט געקוקט אויף זיי מיט נייגיעריגע אויגען.

„וואָס זשע, דו ווייסט ניט וואָס מצות זיינען?" האָט דאָס דיעגאָ געפֿרעגט.

גבריאל האָט געשאָקעלט מיט'ן קאָפּ.

„דו האָסט, הייסט עס, קיינמאָל ניט געגעסען קיין ניט־געזייערט ברויט?"

„ניט־געזייערט ברויט! אַה, כ'האָב ערשט נעכטען געלייענט מכח דעם אין דער ביבעל. שטעה, איז דאָס ניט איינע פֿון דער אינקוויזיציע'ס פּראָבעס? אָבער איך האָב זיך עס גאָרניט פֿאָרגעשטעלט אַזוי."

„דאָס איז דער מוסטער פֿון גאַנץ אַלטע צייטען, און עס ווע־ט

אַריינגעשמוגעלט אַהער פֿון אַמסטערדאַם," האָט דער דאָקטאָר שטילערהייט געזאָגט. „פֿערזוך! ס'איז געשמאַקער איידער דאָס הייליגע קריסטוס-ברויט."

„אַמסטערדאַם איז, הייסט עס, אַ אידישע שטאָדט?"

„אַ פֿראַגע אַביסעל, ס'איז דאָס ירושלים פֿון מערב-אייראָפּאַ. זינט דאָס קליינע האָלאַנד האָט אַראָבגעטרייסעלט פֿון זיך דעם פּאַפּסטענטהום, האָט עס ניט קיין פֿערפֿאָלגונגס-פּאָליטיק, ווי די אַנדערע נאַציאָנען. און גאַנץ נאַטירליך, וואָרים ס'איז גיכער אַ שיף, איידער אַ לאַנד. אַ העלפֿט פֿון מיינע אַלטע פֿריינד זיינען אַוועק אַהין — ס'איז אַ טרויעריגער קאַנאַל פֿאַר אונזער אַלטער פּאָרטוגעזישער קהילה."

גבריאל'ס האַרץ האָט געקלאַפּט ווי מיט האַמערס. „טאָ פֿאַרוואָס זשע זאָלען מיר זיך אויך ניט אָנשליסען אָן זיי?"

דער אַלטער דאָקטאָר האָט געשאָקעלט מיט'ן קאָפּ. „ניין, איך האָב ליעב מיין פּאָרטוגאַל. דאָ בין איך געבוירען געוואָרען, און דאָ וועל איך שטאַרבען. כ'האָב זי ליעב — איהרע בערג, איהרע טייכען, איהרע טהאָלען, איהרע מעדיצינישע קוואַלען — האָב תמיד ליעב פּאָרטוגאַל, יאַנטהע ——"

„יאָ, פֿאָטער," האָט דאָס קליין מיידעל מיט אַן ערנסטען טאָן געענטפֿערט.

„און, אָה, איהרע פּאָעטען — איהר ריביירא, איהר פֿאַלקאַאָ, איהר קאַמאָענס — מיין איינענער זיידע איז געוועזן פֿערערבענט פֿאַר אַ בעריהמטען פּאָעט; און אויך איך האָב געמאַכט אַ פּאָרטוגעזישע פּאָעמע וועגען היפּאָקראַט'ס ערשטען אַפֿאָריזם, כאָטש ס'איז נאָך ניט אָבגעדרוקט."

„נאָר אַז דו סמייעסט ניט צו האַלטען עפֿענטליך דיין גלויבען," האָט זיך גבריאל אָבגערופֿען, „דאָס איז מעהר איידער אַלעס אַנדערע. צו לעבען טאָג-טעגליך אין ליגען און בעטרוג — אונערטרעגליך!"

„נאַ, אָט האָסט דו דיר! דו ביסט יונג און איינגעשפּאַרט. די קאַטוילישע רעליגיאָן! ס'איז ניט מעהר ווי פֿיינע מאַניערען; ווי מיר זאָגען אין העברעאיש, „דרך ארץ", דער מנהג פֿון לאַנד. פֿאַרוואָס טראָג איך הויזען און אַ שפּיציגען הוט — ווען איך בין אין גאַס, הייכט עס? פֿאַרוואָס טראָגט די קליינע יאַנטהע אַן אונטערקליידעל?"

„ווייל איך בין אַ מיידעל," האָט זיך יאַנטהע אָבגערופֿען.

דאָס ריעגאָ האָט זיך צולאַכט. „פֿאַרהאַן אַ פֿראַגע אַזוי זיך בדרך מליצה, הייסט עס, און פֿאַרהאַן אַ פֿראַגע, אויף וועלכער מען ערוואַרטעט

אַן ענטפֿער, מיין קליינינטשקע. יעדענפֿאלס, מיר וועלען דיר ניט פֿער־דרעהען קיין מוח מיט רהעטאָריק. געה צו דיין פֿידעל. און אַזוי איז דאָס, סענהאָר דאַ קאָסטאַ. כ'האָב ליעב מיין יודענטהום בעסער איירער מיין פּאָרטוגאַל; נאָר אַז איך קען אויסהאַלטען מיינעביידע געליעבטע מיט אַביסעל שלויקייט———"

„אָבער די געפֿאהר פֿערברענט צו ווערן לעבעדיגערהייט!"

„דאָס איז אַזוי ווי דער גיהנום פֿאַר דעם קריסטליכען זינדער — טומאַנגע און זעה־ ווייט."

„כ'מיין, דו ביסט שוין פֿערסמאַליעט."

„אַזוי ווי אַן אויסגעריסענער בוים. דער בליץ וועט צוויי מאָל ניט טרעפֿען. נעהם נאָך אַ גלאָז וויין. אחוץ דעם, מיין מאָגען איז ניט צוגעוועהנט צום ים. גאָט האָט אונז געמאַכט צו לעבען אויף דער יבשה."

נאָר גבריאל האָט בשום אופן ניט געקענט אָננעהמען דעם דאָקטאָר'ס מיינונגען, און די פּערזאָן גופא האָט איהם נור טהיילווייז צוגעצויגען צו זיך. דאָך איז דאָס ניט געווען זיין לעצטער בעזוך, וואָרים דאָס ריעגאָ איז געווען דער איינציגער איד, וועמען ער האָט געקענט, און ער איז דערום געוואָרען אַ בן בית ביי איהם. ער האָט ביי איהם אַנטליהען אַ העברעאישע ביבעל און אַ גראַמאַטיק, און האָט אין געהיים אָנגעהויבען לערנען לשון קודש, בריינגענדיג דער קליינער יאַנטהע שפּיעל־צייג און בלומען, אין איינמאָל אויך אַ בעסערן פֿידעל איידער איהרען, — דאָס אַלעס פֿאַר דער הילף, וואָס דער פֿאָטער איה־רער האָט איהם געגעבען אין זיינע נייע שטודיען. ער האָט אויך געליהען אַ טהייל פֿון דאָס דיעגאָ'ס אייגענע ווערק, וועלכע זיינען געדרוקט געוואָרען אונטער אַ פֿערשטעלטען נאָמען אין אַמסטערדאַם; און פֿון די דאָזיגע ביכער, וועלכע האָבען זיך אָבגעגעבען מיט טהעאָלאָגישע פֿראַגען, האָט דער יונגער ענטהוזיאַסט געשעפּט מאַטעריאַל צו פֿערשטאַרקען זיינע צווייפֿלען. אין פּאָרטוגאַל גופא האָט מען געקענט בלויז איין ווערק פֿון דעם אַלטען דאָס דיעגאָ און וואָס איז ערשיענען אויף זיין נאָמען. דאָס איז געווען אַ טיכטיגע אָבהאַנדלונג וועגען די ברוסט־קראַנקהייט.

אָבער גבריאל האָט בשום אופן ניט געקענט נאָכמאַכען דאָס דאָזיגע בקוועמע צופּאַסען־זיך צו די אומשטענדען. ער האָט געפֿיהלט, אַז דאָס איז בלויז אַ האַלבער שטרייט פֿאַר'ן אמת, און ער האָט אויפֿגעהערט זיך אָבגעבען מיט דעם האַלב־שרעקעדיגען דאָקטאָר. וואָרים אַזוי ווי ער האָט וואָס ווייטער אַלץ מעהר און מעהר ליעב געקראָגען דעם תנ"ך מיט זיין

איינפֿאַכער לעהרע וועגען אַן אויסערוועהלטען און געהייליגטען פֿאָלק, אַזוי איז אויך געוואַקסען זיין געפֿיהל מכח אַ ווייטען, ווייטען שיקזאַל, מכח אַ פֿעראייניגטע, צונויפֿגעקייטעלטע ראַסע, וועלכע איז אַרויסגעקומען פֿון דעם געהיימניספֿאָלען מזרח, פֿון דעם וויגעלע פֿון דער געשיכטע; אַ ראַסע, וואָס שרעקט זיך ניט אָב פֿאַר פֿערניכטונג און לעבט איבער אַלערליי רדיפות און ראַנגעלט זיך מיט'ן טויט פֿאַר איהר גלויבען און איהר אונגלויבען. און זיין פֿאַנטאַזיע האָט זיך אַ קעהר געטהאָן מיט אַ טיעפֿער בייגקעניש צו אַמסטערדאַם, צו יענער שטאָדט פֿון די הייליגע, די היים פֿון דעם אמת'ן גלויבען, פֿון דער ברידערשאַפֿט פֿון די מענשען און דער פֿאָטערשאַפֿט פֿון גאָט.

VI.

„מוטער," האָט זיך גבריאל אָבגערופֿען, „איך האָב דיר עפּעס צו זאָגען."

זיי זיינען געווען אין גבריאל'ס שטודיר-צימער, און זי איז בלויז אַריינגעקומען זאָגען גוטע נאַכט דעם איינזאַמען לערנער, נאָר די ווערטער זיינען האָבען איהר פֿערהאַלטען ביי דער טהיר. זי האָט זיך אַנידערגעזעצט און מיט ליעבע געקוקט אויף איהר בכור, וועלכער האָט אויסגעזעהן פונקט ווי איהר פֿערשטאָרבענער מאַן אין זיינע יונגע יאָהרען. „ס'מוז אודאי זיין וועגען איזאַבעלאַ'ן," האָט זי זיך געטראַכט, און איהר האַרץ איז געווען פֿול מיט פֿרייד ביי דעם געדאַנק, אַז די פֿערשטעלטע אויגען פֿון איהר געלערנטען זוהן האָבען זיך ענדליך געעפֿענט און דערזעהן די שעהנקייט און די גוטסקייט פֿון דער הויכ-געבוירענער יורש'טע, וועלכע האָט איהם געליעבט.

„מוטער, איך האָב געפֿאַסט אַ וויכטיגען בעשלוס, און ס'איז צייט עס דיר צו זאָגען."

איהרע אויגען זיינען געוואָרען ליכטיגער.

„מיין טהייערער גבריאל!"

„ניין, כ'האָב מורא, דו וועסט מיך פֿיינט האָבען."

„דיך פֿיינט האָבען!"

„ווייל איך מוז דיך פֿערלאָזען."

„ס'איז דער נאַטירליכער גורל פֿון יעדער מוטער פֿערלאָזען צו ווערן, מיין גבריאל."

„אַה, אָבער דאָס איז גראָד זעהר אוננאַטירליך. אָה, גאָט מיינער! פֿאַרוואָס בין איך אַזוי געשטראָפֿט?"

„וואָס מיינסט דו? וואָס האָט געטראָפֿען?" די אַלטע פֿרוי איז אויפֿגעשטאַנען.

„איך מוז פֿערלאָזען פּאָרטוגאַל."

„נאָך וואָס? אין גאָט'ס נאָמען! פֿערלאָזען פּאָרטוגאַל!"

„שטיל, אַניט וועלען נאָך די דיענער דערהערען. איך וויל ווערן," האָט ער שטילערהייט אַרויסגעשעפּטשעט, „איך וויל ווערן אַ איד!"

דאָנאַ דאַ קאָסטאַ האָט אָבגעטראָטען צוריק און געקוקט אויף איהם מיט אַ מאָדנעם בלישטש, וועלכען ער האָט ניט ערוואַרטעט.

„ס'איז דער פֿינגער פֿון גאָט!" האָט זי מיט אַ דערשראָקענער שטימע געשעפּטשעט.

„מוטער!" אַ ווילדער פֿערדאַכט האָט איהם דורכגענומען.

„יאָ, מיין פֿאָטער איז געווען אַ איד. איך בין אויפֿגעבראַכט געוואָרען אַלס יודין."

„שטיל! שטיל!" האָט ער איהר ווידער געוואָרענט, און צוגעהענדיג צו דער טהיר, האָט ער אַרויסגעקוקט אין דער פֿינסטער. „אָבער מ י י ן פֿאָטער?" האָט ער געפֿרעגט, צומאַכענדיג פֿאָרזיכטיג די טהיר.

זי האָט אַ שאָקעל געטהאָן מיט'ן קאָפּ.

„זיין פֿאַמיליע, כאָטש אויך מאַראַנען, זיינען פֿונדעסטוועגען געווען אמת'ע גלויביגע. דאָס איז געווען דער טיעפֿסטער ווייטאָג פֿון מיין לעבען, אָבער איך האָב עס איהם קיינמאָל ניט געסמייעט צו זאָגען. אָפֿטמאָל, זינט ער איז געשטאָרבען, זיינען מיר אַרויפֿגעשוואומען זכרונות פֿון מיינע טיידעלשע יאָהרען, עראינערונגען, וועלכע האָבען מיך געצווינגען און גענאָגט ביים הארצען. נאָר איך האָב ניט געטאָרט ווירקען אויף מיינע קינדער'ס גלויבען—ס'וואָלט זיי געקענט אַריינברייננגען אין אַ שרעקליכער, טויטליכער געפֿאַהר. און איצט -- אָה גאָט! — פֿילייכט פיינינונג — דער שייטער-הויפֿען — — !"

„ניין, מוטער, איך וועל אנטלויפֿען אַהין, וואו דער גלויבען איז פֿריי."

„דאַן וועל איך דיך סיי ווי סיי פֿערלירען. אָה גאָט פֿון ישראל, דיין נקמה האָט מיך ענדליך דאָך געפֿונען!" און זי איז אַנידערגעפֿאַלען אויף דער זאָפֿאַ, שלוכצענדיג, אָהן כוחות. ער איז געשטאַנען לעבען איהר, הילפֿלאָז, זיך סטאַרענדיג בלויז איהר איינצושטילען.

„ווי אַזוי איז דאָס געקומען צו דיר?" האָט זי שלוכצענדיג געפרעגט.

אין קורצען האָט ער איהר דערצעהלט וועגען זיינע אינערליכע קעמפפע, מכח דער געשיכטע מיט דאָס דיעגאָ'ן, וועגען זיין איבערציינונג, אַז דער אַלטער טעסטאַמענט איז דער וואַהרער און געניגענדער פיהרער צום לעבען.

„אָבער נאָך וואָס אַנטלויפען?" האָט זי געפרעגט. „לאָמיר זיך אַלע אומקעהרען צום יודענטהום; דיין ברודער ווידאַל איז יונג און מען קען נאָך מיט איהם מאַכען וואָס מען וויל, ער וועט געהן אין אונזער וועג. מיר וועלען זיין געהיים; פון מיין יוגענד אָן ווייס איך ווי אַזוי אויסצומיידען וואָס פאַר ס'איז פערדאַכט. מיר וועלען איינציגווייז איבערבייטען אַלע דיענער אַחוץ פעדראָ'ן און אָננעהמען בלויז שוואַרצע, פאַרוואָס זאָלסט דו פערלאָזען די דאָזיגע שעהנע היים דיינע, דיינע פריינד, דיין גוטען נאָמען אין דער געזעלשאַפט, דיינע שאַנסען פאַר אַ גרויסאַרטיגען שידוך?"

„מוטער, דו טהוסט מיר וועה מיט דיינע רייד. וואָס איז אַלעס אַנדערע אַחוץ אונזער פליכט צו דעם אמת, צו דער פערנונפט, צו גאָט? איך מוז דיענען דאָס אַלעס פריי, אונטער דעם אָפענעם פרייען הימעל."

„מיין בראַווער יונג! זיי מיר מוחל!" און זי איז אויפגעשפרונגען פון איהר פלאַץ איהם צו אומאַרמען. „מיר וועלען געהן מיט דיר; מיר וועלען גרינדען אַ נייע היים אין אַמסטערדאַם."

„ניין, ניט אין דיינע יאָהרען, מוטער." און ער האָט געגלעטט איהרע זילבערנע האָר.

„יאָ; אויך איך האָב געלערנט דעם אַלטען טעסטאַמענט." און איהרע אויגען האָבען געשמייכעלט דורך די טרעהרען, וואָס זיינען געשטאַנען אין זיי. „וואו דו וועסט געהן, וועל איך אויך געהן. דיין לאַנד וועט זיין מיין לאַנד, און דיין גאָט — מיין גאָט."

ער האָט איהר אַ קוש געטהאָן אין איהר נאַסער באַק.

זיי זיינען אַזוי דורכגעזעסען די גאַנצע נאַכט, און בעגינען צו טאָג, איידער זיי האָבען זיך צושיידט, האָבען זיי שוין געהאַט אויסגעאַרבייט דעם גאַנצען פלאַן, ווי אַזוי צו פערקויפען זייער הויז און גוט מיט אַזוי וויניג היזק און אַזוי אונבעמערקבאַר ווי נאָר מעגליך, און ווי אַזוי אָבצורייזען גאַנץ געהיים קיין האָלאַנד. די מינדעסטע אונפאָרזיכטיגקייט האָט זיי געקענט פעררעטהען צו דער הייליגער אינקוויזיציע, און מחמת דעם איז ביי זיי געבליבען, אַז מיט ווידאַל'ן זאָל מען ערשטריידען דאַן, ווען אַלעס וועט שוין זיין פיקס און פאַרטיג.

דער אָרעמער יונג איז געבליבען שטעהן דערשראָקען און בלייך.

„וואָס, דו ווילסט מיך טרייבען אין גיהנום אַריין?" האָט ער געפרעגט.

„ניין, דאָס יודענטהום האָט ניט קיין גיהנום." דערנאָך, וועהענדיג אַז דאָס איז עפּעס ניט קיין ריכטיגע טרייסט פאַר דעם ברודער זיינעם, און כדי מיט אַמאָל צו בערוהיגען דעם, וואָס ער האָט אַזוי שטאַרק ליעב געהאַט, האָט גבריאל מיט אַ גאַנץ זיכערן טאָן געזאָגט: „ס'איז נ י ט אָ קיין גיהנום."

ווידאַל האָט אויסגעזעהן נאָך אַסך דערשראָקענער ווי פריהער. „אָבער די קירכע זאָגט — — " האָט ער אָנגעהויבען.

„די קירכע זאָגט, דער גיהנום איז אונטער דער ערד; נאָר אַזוי ווי די וועלט איז קיילעכדיג, איז ניטאָ קיין אונטען, און ווער ווייס? ס'קען זיין, אַז אויף דער אַנדער זייט ערד, פונקט אַנטקעגען אונזערע פיס, וואוינען אַזעלכע מענשען ווי מיר אַליין. און די קירכע האַלט מיט אַ ר י ס ט אָ ט ע ל'ן, אַז מען קען גאָר צו די הימלען ניט צוקומען, און זי פערראַכטעט ק אָ פּ ע ר נ י ק'ן מיט זיין טהעאָריע; דאָך האָב איך געהערט פון דאָס דיעגאָ דע באַלטהאַסאַר, וועלכער איז אַ געלעהרטער פון דער אוניווערזיטעט, אַז אַ יונגער איטאַליענער, מיט'ן נאָמען ג אַ ל י ל ע אָ ג אַ ל י ל ע י, האָט אָקאָרשט געמאַכט אַ וואונדערליכען אינסטרומענט, וואָס ציינט יעדע זאַך צוויי און דרייסיג מאָל אַזוי גרויס ווי עס איז, און אַז ער האָט דערמיט ענטדעקט אַ נייעם שטערן. אויך ערקלעהרט ער, אַז די „מילך־גאַס" בעשטעהט בלויז פון קליינע שטערנדלאַך; פאַר וואָס די הייליגע קירכע איז שטאַרק ברוגז אויף איהם, זאָגט מען."

„אָבער וואָס האָב איך צו טהאָן מיט דער מילך־גאַס?" האָט ווידאַל געפרעגט, און זיין אייגען געזיכט איז געוואָרען וויים ווי מילך.

גבריאל איז אַביסעל געבליבען הינטערשטעליג. „ס'איז דעם פּאַבסט'ס אונפעהלבאַרקייט, וואָס ווערט דורך דעם צוטרייסעלט," האָט ער ערקלעהרט. „אָבער אַחוץ דעם איז טאַקי די קריסטליכע אמונה גופא אַסך אָבשטוי־סענדער פאַר דער פערנונפט, איידער דער אידישער גלויבען. די זאַכען, וואָס זי לערנט מכח גאָט, האָבען אין זיך מעהר שוויריגקייטען."

„וואָסערע שוויריגקייטען?" האָט זיך ווידאַל אָבגערופען. „איך זעה ניט קיין שום שוויריגקייטען."

נאָר סוף כל סוף איז דער יונגער ברודער, וועלכער איז אין גאַנצען געשטאַנען אונטער גבריאל'ס איינפלוס און האָט אַליין ניט געהאַט קיין שום קראַפט צו שטעהן אויף זיינע אייגענע פיס, מרוצה געוואָרען זיך אָנצושליסען אָן די אויסוואַנדערער.

אין משך פון די ראָזיגע בעהאַלטענע הכנות צו אַנטלויפען, האָט גבריאל דערוויל געמוזט אָנגעהן מיט זיינע האַלב־גלח'ישע פליכטען און נעהמען אַנטהייל אין די קירכליכע צערעמאָניעס ווי פריהער. דאָס האָט

איהם אַזוי דערצאָרענט, אַז ער האָט צייטענווייז געהאַט ברעה זיך אויס־צוגעבען פֿאַר אַ אידען; נאָר כאָטש ער האָט זיך ניט אָבגעשראָקען ביי דעם גערַאַנק מכה דעם שייטערהייפֿען, האָט ער זיך אָבער געשראָקען פֿאַר דער טורמע, פֿאַר דער עפֿענטליכער ערנידעריגונג, זעהענדיג פֿאָר־אויס דעם ביטערן האַס און די פֿעראַכטונג צו איהם ביי אַלע בעקאַנטע אין די אויגען. און צייטענווייז, ניט קוקענדיג אויף דער פֿערנונפֿט און אויף דער נייער רעליגיאָן זיינער, איז איהם טאַקי אַרויפֿגעקומען אויף'ן זינען, ווי טהייער אָט די פֿריינד פֿון זיין יוגענד זיינען איהם; ווי האַר־מאָניש און ווי האַרץ־דערקוויקענד איז געווען דער שמייכעל אין זייערע אויגען, זייער פּאַטשען מיט די הענד, די אַלע לוסטיגע מאָמענטען אין סעמינאַר און מאָנאַסטיר, אויף'ן מאַרק און אין דער רייט־שולע! ווי גוט ס'איז געווען, דאָס דאָזיגע געמיינשאַפטליכע לעבען, ווי זיס זיך אַריינצואַ־וואַרפֿען אין דעם אַלגעמיינעם שטראָם און פֿערטראָגען ווערן וויים, העט וויים! אפילו ווען ער איז געפֿאַלען אויף די קניע, בעוואוסט, אַז ער איז אַ היפּאָקרים, האָט איהם די בעגייסטערונג פֿון אָט די אַלע גאָט־בעטער צייטענווייז צוגעצויגען אַזוי ווי מיט אַ מאַגנעט, און די מחנות פֿון פֿרעהליכע לייט אין די גאַסען, אָנגעטהאָן יום טוב'דיג, האָבען אין איהם דערוועקט אַ געפֿיהל פֿון בייגקעניש. און איצט, ווען ער האָט זיך געדאַרפֿט אָב־רייסען פֿון דעם אַלעמען, ווי טהייער איז איהם געווען יעדער בעקאַנטער אָרט—די וועלדלאַך און די טייכלאַך, די אַנגענעהמע בערגלאַך, פֿערשפּריים מיט די פֿאַשענדע בהמות! ווי צערטליך און לאַסטשענדיג האָט זיך דער בלויער הימעל אריבערגעבויגען איבער איהם, זיך בעטענדיג ביי איהם צו בלייבען! און די שטאָדט גופא, ווי ער האָט דאָס ליעב געהאַט איהרע משופּע'דיגע גאַסען, די מאַסיווע מורישע טויערן, די פּאַלאַצען, די קלויסטערס, די אָבגעקאַלכטע הייזער, די אַלט־מאָדישע, נעט און אָהן פֿענסטער, און די נייע מיט די באַלקאָנען — יאָ, און טאַקי דעם ריח פֿון קנאָבעל און ציבעלע, וואָס האָט דורכגעדרונגען אַלצדינג! ווי אָפֿט פֿלעגט ער אַרומגעהן אין דער „רואַ דאַס פּלאָרעס", זיך צוקוקענדיג צו די גאָלד־אַרבייטער! און אַז ער פֿלעגט איצט אַרומגעהן לעבען דאָס אַלטע פֿאַמיליען־הויז, האָט ער דערפֿיהלט אַ ניי געפֿיהל, עפּעס אַזוי ווי עס וואָלט איהם געצויגען, גערופֿען פֿון אינעווייניג. יעדער שעהנער שטיין און ציגעל, יעדער חן'עוודיגער קאַרב פֿון דער גרויסער שטיגע, יעדע סטאַטוע האָט געהאַט אַ פּלאַץ ביי איהם אין האַרצען, און האָט איהם גערופֿען צו זיך.

אָבער גרעסער און שטאַרקער איידער דאָס אַלעס איז געווען די שטימע פֿון דער פֿערנונפֿט, וועלכע האָט איהם געהייסען פֿאַהרען.

צווייטער טהייל.

אוריאל אקאסטא.

VII.

מיט וואָס פֿאַר אַ בעגייסטערונג, — אַזוי ווי אַ וואַנדערענדער גאָט־בעטער, בעת ער קומט אָן קיין פּאַלעסטינאַ — האָט זיך גבריאל ענדליך געפֿונען אין דער שטאָדט, וואו אַ שוהל איז געשטאַנען פֿריי און אָפֿען אַנטקעגען דעם ליכטיגען שיין פֿון טאָג! די דאָזיגע וואַרימקייט אין זיין האַרצען האָט פֿערטריבען פֿון דאָרט די קעלט, וואָס האָט זיך אַריינגע׳־גנב׳עט אַהין ביי דעם אָנבליק פֿון די גראָע אַמסטערדאַמער גאַסען, נאָך דעם פֿאַרב און דעם גלאַנץ פֿון פּאָרטאָ. די ערשטע זאַך, וועגען וואָס ער האָט געטראַכט, אַזוי גיך ווי ער האָט זיך נור בעזעצט אין דעם גרויסען הויז, וואָס זיין מוטער׳ס אַלטע פֿריינד און קרובים אין אַמסטערדאַם האָבען פֿאַר איהם געקויפֿט, איז געוועזן צו געהן שבת מיט זיין מוטער און זיין ברודער אין דער פּאָרטוגעזישער שוהל. כאָטש ער איז געוועזן אַזוי אונוויסענד מכח די פּרטים פֿון זיין נייער אמונה, אַז ער האָט אַרונ־טערגענומען דאָס היטעל ביים אַריינגעהן אין שוהל, האָט ניט אָנגעהויבען וויסען, ווי אַזוי מען טהוט אָן דעם טלית, וואָס דער שמש האָט איהם אַנטליהען, און איז געוועזן אין אַ פֿערלעגענהייט וואָס זיין מוטער קען ניט זיצען לעבען איהם, נאָר זי מוז אַרויפֿגעהן אויבען אין אַ בעזונדער אָב־געצאַמטען אָרט פֿאַר די ווייבער, — דאָך איז ער געוועזן צו אויפֿגערעגט און האָט כמעט ניט געפֿיהלט וואָס ער טהוט. דער ס י ד ו ר האָט איהם שטאַרק אינטערעסירט, און כאָטש ער האָט זיך געסטאַרעט צו דאַוונען גלייך מיט אַלעמען, האָט ער אָבער מיט זיין ידיעה אין לשון קודש בשום אופן ניט געקענט נאָכהאַלטען דעם עולם, און ער האָט זיך צייטענווייז שטאַרק פֿערשעהמט, ווען ער האָט פֿערפֿעהלט זיך אויפֿצוהויבען אָדער

זיך אָנבויגען ביים דאַוונען. וויראַל, וועלכער האָט נאָך גאָר קיין העברעאיש ניט געקענט, האָט זיך פֿעראינטערעסירט אין דעם עולם, וואָס איז געווען אין שוהל, געפֿינענדיג אַלע ווייִלע אַן אַנדער אַלטען בירגער פֿון פּאָרטאָ און איבערגעבענדיג זיינע ענטדעקונגען דעם ברודער זיינעם הויך אויף'ן קול. דאָס האָט אַרויסגערופֿען אַ חשק ביי גבריאל'ס צווייטען שכן, וואָס איז געזעסען לעבען איהם, אויסצורעכענען אַסך מיטגליעדער פֿון דער אַמסטערדאַמער קהילה, וועלכע זיינען אין שפּאַניען געווען גאַנצע זיילען פֿון דער הייליגער קירכע, בישאָפֿס און זאָגאַר אַרצבישאָפֿס. דאָס איז געווען אַ מאָדנע פֿיגור, דער דאָזיגער רויט-בערדיגער, גראָב-בייכיגער שכן זיינער, וועלכער האָט זיך געשאָקעלט אין זיין טלית אויטאָמאַטיש אַהין און אַהער, נאָר וועלכער האָט, ווייזט אויס, געהאַט מעהר חשק צו שמועסען איידער צו דאַוונען.

גלחים און נאָנען כמעט פֿון יעדען מאָנאַסטיר, האָט ער גבריאל'ן דערציזהלט, האָבען זיך דאָ פֿערזאַמעלט און זיינען געוואָרען צוריק אידען. ער אַליין, יצחק פעריירא, וועלכער איז זיך דאָ געזעסען רוהיג און בעקוועם, איז געווען אַ יעזואיט אין שפּאַניען.

„די פֿרומע צבוע'יאַטסטוואָ איז מיר נמאס ומאוס געוואָרען און איך האָב זיך געריסען צו אַנטלויפֿען אַהער. נאָר די נאַראָנים האָבען מיך געלאָזט אויסקויפֿען מענשען פֿון זייערע זינד, זיי פֿערקויפֿען אָבלאָז-צעטלען פֿאַר גוט געלד, און איך האָב נאָך געהאַט אַ היבש ביסעל סחורה ביי מיר, און דער האַנדעל איז דאַן—דאָ האָט ער זיך אַליין איבערגעשלאָגען די רייד מיט אַ הייסען „אמן", וואָס ער האָט געענטפֿערט צום דאַוונען — גראָד געשטאַנען שלעכט אין שפּאַניען. ס'האָט דאָך קיין זינן ניט זיי אַריבערצונעהמען מיט מיר קיין האָלאַנד, האָב איך זיך געטראַכט; זיי זיינען צו געשייט דאָרט. איך מוז פטור ווערן פֿון דער סחורה ערגעץ־וואו אין אַ לאַנד, וואָס איז פֿריי פֿאַר אידען און האָט דאָך פֿרומע קאַטאָליקען ביי זיך. מילא, וואָס זשע טהו איך? כאַפּ איך זיך בגנבה אַריבער פֿון מ אַ ל אַ ג אַ קיין ב אַ ר ב אַ ר י, וואו איך האָב פֿערקויפֿט דעם רעשט פֿון מיין וואַארע צו קאַטאָליקען, וועלכע לעבען דאָרט צווישען די אַראַבער. און קוים האָב איך נור געהאַט דאָס געלד—„אמן!" — אין קעשענע, האָב איך זיי ערקלעהרט, אַז איך בין אַ איד. גאָט פֿון אברהם! וואָס פֿאַר פנים'ער די דאָזיגע גוים האָבען דאָס געמאַכט, ווען זיי האָבען אויסגעפֿונען וואָס פֿאַר אַ שלעכטען מסחר זיי האָבען געמאַכט מיט גאָט! זיי האָבען זיך געקלאָגט פֿאַר'ן קאַדי געגען דעם, וואָס זיי האָבען גערופֿען שווינדעל. נאָר" — און דאָ האָט זיך זיין געלעכטער

אויסגעמישט מיט דעם געדויש פֿון דער בעטענדער מאַסע — „איך האָב גע'טענה'ט, אַז עס איז אַ פֿרייער פּאָרט און איך האָב אַ רעכט צו פֿערקויפֿען וואָס פֿאַר אַ סאָרט וואַארע איך וויל, און דער קאַדי האָט געמוזט אַרויסגעבען זיין אורטהייל לויט'ן געזעץ."

אין דעם פֿרעהליכען געמיטהס-צושטאַנד, אין וועלכען ער האָט זיך דאַן געפֿונען, האָבען די דאָזיגע ווערטער געקלונגען גאַנץ אַנגענעהם פֿאַר גבריאל'ן. דאָס איז געווען אַ ריכטיגער ענטפֿער די נאַראָנים אויף זייער נאַרישקייט. אָבער ס'האָט ניט גענומען לאַנג און אָט די געשיכטע איז איהם אַרויפֿגעקומען אויף'ן זינען, עפּעס אַזוי ווי אַ צוגאָב צו זיין איבערדריסיגקייט און זיין ענטטוישונג אין זיינע נייע ברידער און זיין נייעם גלויבען. וואָרים נאָכדעם ווי ער און זיין ברודער האָבען זיך געלאָזט מל זיין, נאָכדעם ווי ער האָט איבערגעביטען זיין טויף-נאָמען אויף דעם עכט-העברעאישען נאָמען אוריאל און ווידאַל'ס נאָמען אויף יוסף, איבערמאַכענדיג אין דערזעלבער צייט דעם פֿאַמיליען-נאָמען אויף אַקאָסטאַ, האָט ער ערשט דערזעהן, וואָס פֿאַר אַ ים פֿון קליינליכע געבאָטען עס שטעהט איהם פֿאָר אָבצוהיטען, אַסך ביטערער איידער די געבאָטען פֿון דער קירכע. עסען, טרינקען, שלאָפֿען, זיך אָנטהאָן, זיך וואַשען, אַרבייטען! קיין שום מינדעסטע זאַך קען ניט געטהאָן ווערן אָהן דעם בעפֿעהל אָדער דעם פֿערבאָט פֿון דער דאָזיגער רעליגיאָן.

פֿון ערשטוינונג איז ער אַריבער צו שרעק, און פֿון שרעק צו פֿער־אַכטונג און האַס, ווען ער האָט דערזעהן, אין וואָס פֿאַר אַ נעץ פֿון צערעמאָניעס ער האָט זיך אַליין איינגעפּלאָנטערט. די תורה גופא מיט איהרע תרי"ג מצוות איז דאָך ניט מעהר געווען ווי אַ בלויזער סקעלעט פֿאַר אַ פּאַראַזיטישען וואוקס, וועלכער האָט זיך פֿונאַנדערגעשפּריים אין דער לייננג און אין דער ברייט און איז אַריינגעקראָכען אין די סאַמע אינטימסטע קעמערלאַך פֿון דעם מענשליכען לעבען.

וואָס! אָט אויף דער דאָזיגער רבנים'שער פֿאַבריקאַציע האָט ער דאָס אויסגעביטען די העררליכע צערעמאָניעס פֿון דעם קאַטאָליציזם? האָט ער דערפֿאַר אַרונטערגעוואָרפֿען פֿון זיך די גייסטיגע קייטען, כדי אָנשטאָט זיי געשלאָסען צו ווערן אין אַנדערע, אין קערפּערליכע קייטען?

איז דאָס די גאָלדענע צייט, אויף וועלכער ער האָט אויסגעקוקט — משה'ס איינפֿאַכע גאָטעס-לעהרע פֿון פֿערנונפֿט און גערעכטיגקייט?

און די אידען גופא, זיינען זיי דאָס אויסערוועהלטע פֿאָלק, וועגען וועמען ער האָט אַזוי פֿיעל פֿאַנטאַזירט? — פֿעטע בירגער, וועלכע ליגען און קוואָקטשען בעקוועם אונטער די פֿליגלען פֿון דעם פּראָטעסטאַנטישען

שטאַאט; רייכע קויפֿלייט, וועלכע ענטוויקלען דעם האָלענדישען האַנדעל אין אינדיען און וועלכע ווערען בלויז דורך זייערע צערעמאָניעם און זייער גלויבען אָבגעטהיילט פֿון די קריסטליכע האָלענדער, וועמען זיי זוכען נאָכצומאַכען אַזוי ווי אַפֿען; אָדער יענע אָבגעריסענע, האַלב-בלינדע אביונים, דער צווייטער טהייל פֿון דער דאָזיגער פֿאַלשער קהילה, די וואָס שלעפּען אַרום זייערע וועגעלאַך מיט אָבגעניצעוועטע סחורות, אָדער זיי בילדען אַ שמוציגע גהעטאָ פֿון דיאַמאַנטען-שניידער און ציגארען-מאַכער אין איינגע געסלאַך אָדער אויף די מיט מיסט-אָנגעלאָרענע ברעגען פֿון די קאַנאַלען. אָה, ער איז בעשווינדעלט, אַריינגעצויגען און פֿעראַטהען געוואָרען!

זיין צאָרן איז געוואַקסען פֿון טאָג צו טאָג און ער האָט זיך אויס-געדריקט אין ביטערע, פֿיינדליכע רייד. אויב דאָס איז געוואָרען פֿון משה'ס תורה און פֿון דעם אויסערוועהלטען פֿאָלק. דאַן איז וואָס גיכער אַ אידיש קינד פּראָטעסטירט געגען דעם, אַלץ בעסער איז פֿאַר זיין ראַסע. איז דאָס ניט געווען מן השמים, אַ וואונק פֿון הימעל, וואָס ער האָט זיך אַ נאָמען געגעבען אוריאל — „גאָט'ס פֿייער"? און אַז זיינע פּריוואַטע געשפּרעכען זיינען געגאַנגען אַזוי ווייט, אַז מען האָט איהם געשיקט רופֿען צום בית דין, איז ער אַהין געגאַנגען מיט דעם זעלביגען מוטה און מיט דערזעלביגער ענטשלאָסענקייט; דער פּאָרטוגעזישער רב און זיינע דיינים אין זייערע עהרווירדיגע מאַנטלען האָבען איהם לחלוטין ניט איבערגעשראָקען.

„פֿאַריסעער! היפּאָקריטען!" האָט ער געשריען; און ניט קוקענדיג אויף זיין פֿערלאָרענעם קריסטענטהום, דאָך איז אין דעם וואָרט געלעגען די גאַנצע פֿעראַכטונג פֿון זיין קינדליכער ערציהונג.

„אַפּיקורוס!" האָבען זיי געענטפֿערט, נאָך מיט אַ בייזענדערע פֿעראַכטונג.

„ניין, אפּיקורוס'עס ווערק האָב איך קיינמאָל ניט געלייענט, און וואָס איך האָב געהערט מכח זיין לעהרע, ברייננגט מיך אַרויס פֿון די כליבּ איך בין פֿאַר גאָט און פֿערנונפֿט, און פֿאַר אַ ריינעם יודענטהום."

„פּונקט אַזוי האָט גערעדט אלישע בן אבויה אין דעם אַמאָליגען פּאַלעסטינאַ," האָט זיך דער דין שני אָבגערופֿען אַביסעל מילדער. „ער מיט זיין גריכישער קולטור, וועלכער איז אַריבערגעגאַנגען פֿון הר סיני צום באַרג אָלימפּוס און איז סוף כל סוף געוואָרען אַן אַטהעאיסט."

„איך ווייס גאָרניט וועגען אלישע'ן, נאָר ס'איז פֿאַר מיר קיין וואונדער ניט וואָס אייער לעהרע האָט איהם געטריבען צום אַטהעאיזם.“

„האָב איך ניט געזאָגט, אַז דאָס וואָס דו רעדסט איז אַטהעאיזם, ניט יודענטהום? און קיין אַטהעאיסט קענען מיר ניט אויפֿהאַלטען אין אונזערע רייהען: אונזער קהילה איז נאָך גאָר יונג אין אַמסטערדאַם. זי ווערט נאָך דערוייל בלויז געדולדעט, און די דאָזיגע האָלענדער קען מען גרינג טרייבען צו געוואַלט־טהאַטען. מיר האָבען געוואונען אונזער באָדען דורך אַרבייט. פֿעררעטהער! ווילסט דו איינוואַ־פֿען די וואַנד, וואָס האַלט אויף דאָס וואַסער?“

„אַ פֿעררעטהער ביסט דו!“ האָט געענטפֿערט אוריאל. „אַ פֿעררע־טהער צו גאָט און זיין הייליגער תורה.“

„זיי שטיל!“ האָט דער רב געדונערט, „אַניט וועט מען דיך אַריינלייגען אין חרם.“

„שטיל זיין!“ האָט אוריאל געענטפֿערט מיט שפּאָט. „ניין, איך האָב פֿערלאָזען מיין היימאַטה צו זיין פֿריי; איך וועל ניט זיין שטיל צוליעב דעם חרם.“

און ער איז ווירקליך ניט געוועזן שטיל. אין דער היים און אין גאַס האָט ער גערעדט; ער איז פֿערמאַטערט געוואָרען ריידענדיג.

„זיי שטיל, אוריאל,“ האָט זיך געבעטען זיין אַלטע מוטער, מורא האָבענדיג עס זאָל ניט צוריסען ווערען איהר גליק, די צופֿריעדענהייט פֿון איהר נשמה, וואָס זי האָט ענדליך צוריקגעפֿונען אין דער אידישער רעליגיאָן. „דאָס דאָזיגע יודענטהום, פֿון וואָס דו מאַכסט חוזק, איז דאָס אמת'ע, דאָס ריינע יודענטהום, ווי מען האָט עס מיך געלערנט מיידעלווייז. לאָמיך שטאַרבען אין פֿריעדען.“

„זיי שטיל, אוריאל,“ האָט זיך געבעטען זיין ברודער יוסף. „אַז דו וועסט זיך ניט אונטערגעבען, וועט דער אַלטער מנשה און זיינע פֿריינד מיך אויסשליסען פֿון יענע איינטרעגליכע שפּעקולאַציעס אין די אינדיענס, וואו איך לייג אַריין אויך דיין געלד פֿאַר דיר. זיי האָבען שוין אַ פֿופֿציג פריוואַטע קריגס־שיפֿען, און די האָלענדישע רעגירונג קוקט אויס אויף סיי וואָס פֿאַר אַן אונטערנעהמונג, אַבי זי זאָל נור מאַכען אַ תל פֿון שפּאַניען; אויף אַזאַ'ן אופן, אַז מיר זאָלען קענען כאַפּען איהר זילבער פֿלאָט, אָדער פֿערנעהמען פּאָרטוגעזישע קאָלאָניעס אין זיעד־אַמעריקאַ, וועלען מיר האָבען ביידע זאַכען, אי אַ נקמה אין אונזערע שונאים, אי גרויסע פּראָצענטען. און ער האָט אַ פֿיינע טאָכטער, האָט מנשה, און מיר דוכט, זי האָט מיך גאָרנישט פֿיינט. גיב זיך אַלזאָ אונטער, איך בעט

דיך! די דאָזיגע רעליגיאָן געפֿעלט מיר זעהר — ניטאָ קיין מתודה זיין זיך איוף די זינד, ניטאָ קיין פֿערדאַמונג, און ס'איז די אמונה פֿון אונזערע פֿאָטערס."

„ניטאָ קיין פֿערדאַמונג — יאָ, נאָר קיין רעטונג, קיין ערלייזונג אויך ניט. זיי לערנען גאָרנישט מכח דער אונשטערבליכקייט; זייער גלויבען איז ערדיש און ער האָט בלויז צו טהאָן מיט דער וועלט."

„טאָ פֿאַרוואָס זשע האָסט דו מיך אַוועקגעשלעפּט פֿון פּאָרטוגאַל?" האָט יוסף געפֿרעגט מיט כעס.

נאָר אוריאל — גאָט'ס פֿייער — האָט ניט געקענט פֿערלאָשען ווערן; און אַזוי, נאָך פֿערשיעדענע אָפֿטע וואָרנונגען, איז אויף איהם געפֿאַלען דער פֿייער פֿון די מענשען. אין שוהל, פֿאַר אַן עדה אידען מיט פֿערלאָשענע שוואַרצע ליכט אין די הענד, איז אוריאל אַקאָסטאַ אַריינגעלייגט געוואָרען אין חרם, און פֿון דאַן אָן האָט קיין מאַן, פֿרוי אָדער קינד ניט געסמייעט אַרומגעהן אָדער ריידען מיט איהם. די בעטלער אפילו האָבען זיך אָבגעזאָגט צו נעהמען פֿון איהם אַ נדבה, די גאַסען־הענדלער האָבען אויסגעשפּיגען, בעת ער פֿלעגט פֿערבייגעהן פֿערביי זיי. זיין אייגענע מוטער און זיין ברודער, וועלכע זיינען איצט אין גאַנצען געווען אונטער דעם איינפֿלוס פֿון זייער נייעם אידישען קרייז, האָבען זיך ניט געוואָלט געפֿינען אין זיינע ד' אמות. זיי זיינען אַוועק און האָבען איהם איבערגעלאָזט אַליין אין דעם גרויסען הויז מיט דעם שוואַרצען משרת. און דאָס דאָזיגע הויז איז אויסגעוויכט געוואָרען, אָקוראַט ווי עס וואָלט געטראָגען אויף זיך דעם צייכען פֿון דער פּעסט, דעם צלם. די דרייסטערע אידישע אינגלאַך פֿלעגען וואַרפֿען שטיינער אין די פֿענסטער אָדער קלאַפּען אין די טהירען, נאָר אַנדערע זיינען נאָך דרייסטער געווען און זיי פֿלעגען נאָכלויפֿען אוריאל'ן אַליין, ווען ער פֿלעגט זיך אַמאָל ווייזען אין די גאַסען, און אָקוראַט ווי זייערע עלטערן פֿלעגען זיי אויס־שפּייען ווי זיי האָבען איהם נור דערזעהן, איהם פֿערוואַרפֿען מיט בלאָטע און איהם נאָכשרייען „אַפּיקורוס!" „ממזר!" „עוכר ישראל!"

VIII

נאָר כאָטש דורך דער דאָזיגער אָבזונדערונג האָבען די רבנים פּשוט אויסגעשניטען דעם אַפּיקורוס די צונג — מחמת ער האָט ניט געקענט קיין האָלענדיש, און ער האָט זיך אין דער גאַנצער צייט אפילו ניט

אויסגעלערנט ריידען מיט זיינע קריסטליכע שכנים — איז אָבער געבליבען זיין פֿעדער. זיי האָבען געציטערט פֿאַר איהר אַזוי ווי פֿאַר זיין וואָרט; און אַזוי ווי ס'איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז ער זיצט דאָרט הינטער די פֿער־מאַכטע פֿענסטער פֿון זיין גרויסען איינזאַמען הויז און גרייט צו אַ שריפֿטליכע אַטאַקע אויף זיי, האָבען זיי אָנגעשטעלט אויף איהם אַ געוויסען שמואל דאַ סילוואַ, אַ דאָקטאָר, וועלכער איז געוועזען פונקט אַזוי געשיקט מיט זיין פען אַזוי ווי מיט זיין אָפּעראַציאָנס־מעסער. ער האָט עס אוריאל'ן פֿערכאַפּט אַפֿריהער מיט אַ געגען־קלאַפּ, מיט אַן אויסרעכנונג אַרונטערצומאַכען דעם אָנגרייפֿער. ער לייקענט אָב די אונשטערבליכקייט, האָט דאַ סילוואַ אָנגעדייטעט אין זיין עלעגאַנטער פּאָרטוגעזישער אָבהאַנדלונג „טראַקטאַט פֿון דער אונשטערבליכקייט". זיינע ידיעות איבער אוריאל'ס „טהעירישע און שעדליכע אידעען" האָט ער אַפּנים גענומען פֿון די אונדייטליכע בעריכטען, וואָס דעם אפיקורוס' ברודער האָט אָבגעגעבען, נאָר ער האָט זיך פֿונדעסטוועגען געהיט אין זיין בוך ניט צו דערמאָנען חלילה זיין טרייפֿענעם נאָמען.

„פֿאַלשע בלבולים!" האָט אוריאל געענטפֿערט אין זיין בוך, וועלכען ער האָט געענדיגט נאָכדעם ווי דאַ סילוואַ'ס אָבהאַנדלונג איז אַרויס אויף דער וועלט. נאָר אָנשטאָט זיך צו פֿערענטפֿערן, האָט ער נאָך דערמיט פֿעסטער געמאַכט די מיינונג פֿון דעם גרויסען עולם מכח זיינע מאַטע־ריאַליסטישע טעות'ן, מחמת פֿון זיין ווערק האָט מען געקענט זעהן, אַז מכח עולם הבא איז ער אַליין ניט קלאָהר ביי זיך. זיין געדאַנק איז פֿאַר דער צייט אַוועק פֿאָראויס: פֿריהער האָט ער זיך געהאַט בעקלאָגט פֿאַר יוסף'ן, אַז די רבנים לייגען קיין געוויכט ניט אויף דער אונשטערב־ליכקייט פֿון דער נשמה, אָבער אַז ער האָט טיעפֿער און גרינדליכער דורכגעשטודירט די תורה, האָט ער געזעהן, אַז משה אַליין האָט גאָר אין גאַנצען ניט דערמאָנט דעם דאָזיגען בעגריף, אַז ער האָט ניט געזוכט אויפֿצוהאַלטען די מאָראַל פֿון הייַנט דורך דעם שרעק פֿון אַ „יענער וועלט" נאָך'ן טויט.

אַזוי איז אוריאל געשטאַנען אַ פֿער'משפּט'ער פֿון זיך אַליין, און די רבנים האָבען געקוואָלען פֿון נצחון, פֿאַלשטענדיג גערעכטפֿערטיגט אין די אויגען פֿון זייער סטאַדע געגען דעם דאָזיגען גאָטעס־לעסטערנדען מאַטעריאַליסט. נאָך מעהר, אוריאל האָט געמוזט אַריינפֿאַלען אין דעם גרוב, וואָס ער האָט אַליין אויסגעגראָבען. די פֿאָרשטעהער פֿון דער קהילה האָבען זיך געווענדעט צו די ריכטער; מיט אַ בייזען אָטהעם האָבען זיי איבערזועצט גאַנצע שטיקער פֿון זיין בוך „די טראַדיציאָנעלע

פֿאַריסעער, פֿערגליכען מיט דער תורה שבכתב". אוריאל איז געשטעלט געוואָרען צום געריכט. מען האָט איהם פֿעראורטהיילט צו בעצאָהלען דריי הונדערט גולדען און זיצען אַכט טאָג אין טורמע. דאָס בוך איז פֿערברענט געוואָרען.

ניט קיין קלענערער פֿייער האָט געברענט ביי איריאל'ן אין האַרצען, ווען ער האָט בעטראַכט זיין לאַגע. ליגענדיג אויף זיין געפֿענגניס-בעטעל, זיך בייסענדיג די ליפען און איינגראָבענדיג די נעגעל אין זיינע הענד פֿאַר פֿערדרוס, האָט ער פֿערפֿלוכט די דאָזיגע רשעות'דיגע פֿערדאַרבער פֿון דעם ריינעם יודענטהום, וועלכע האָבען איהם זאָגאַר פֿערשעהמט פֿאַר די האָלענדער אין די אויגען. ער, דער שטאָלצער און מוטהיגער מאַן פֿון פּאָרטוגאל, איז געבראַנדמאַרקט געוואָרען אַלס פֿערברעכער פֿון די דאָזיגע קאַלטבלוטיגע האָלענדער. ער וועט שוין מעהר קיינמאָל ניט האָבען צו טהאָן מיט זיינע מיטמענשען — קיינמאָל, קיינמאָל ניט! אַליין מיט גאָט און מיט זיינע געדאַנקען וועט ער לעבען און שטאַרבען.

און אַזוי איז אַוועק אַ יאָהר נאָך אַ יאָהר. כאָטש ער האָט זיך אויפֿגעהאַלטען אין דער שטאָדט, וואו זיינע ליעבע און טהייערע זיינען געווען, האָט ער אָבער געלעבט פֿאַר זיך אין זיין קאַלטען, מאַרמאָרנעם הויז, ניט אויסריידענדיג קיין וואָרט מיט קיין מאַן און מיט קיין פֿרוי אַחוץ זיין שוואַרצען דיענער. אויך פֿלעגט ער זעלטען ווען אַרויסגעהן אין גאַס, אי דאָס אין די שטונדען, ווען די קינדער, וועלכע פֿלעגען איהם נאָכלויפֿען, זיינען געשלאָפֿען. נאָר שפעט ביינאַכט פֿלעגט מען איהם צייטענווייז בעגעגנען, אַרומוואַנדערנדיג ביי די קאַנאַלען, פֿערזונקען אין זיינע געדאַנקען, מיט מיעה אין זיך איינגעגראָבענע אויגען, וואָס האָבען עפּעס אַזוי ווי גאָרניט צוגעקוקט זיך צו דער שעהנקייט פֿון די פֿונקעלענדע וואַסערן, בעלויכטען פֿון די שטערן, אָדער צו דער צערטליכער פֿאַרב פֿון דעם לייכטען טומאַן, וואָס איז געלעגען איבער זיי. פֿול מיט מרה-שחורה זיינען די אויגען זיינע געווען, און צייטענווייז פֿלעגען זיי פֿינקט ווערן, זיך פֿערביינקענדיג נאָך דער זונן און די אָראַנזשען-בוימער און די וואַרמקייט פֿון פֿריינדליכע געזיכטער. און אָפּטמאָל, בעגינען צו טאָג, האָבען איהם די מאַרק-לייט בעגעגנט רייטענדיג ווילד איבער דער שטאָדט, אָנגעטהאָן מיט אַ העמדעל פֿון אַ פּאָרטוגעזישען מאַנטאַט, מיט אַ שווערד ביי דער זייט, און אין דער האַנד האָט ער געהאַלטען אַ פּיסטויל, בעצויגען מיט זילבער, מיט וועלכען ער האָט אַרונטערגעשאָסען די צווייגען פֿון די בוימער, בעת ער איז פֿערביי געפֿלויגען פֿערביי זיי.

און אַז זיין ליעבער ברודער האָט חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער

פֿון מנשה דעם מיליאָנער און דעם פּרעזידענט פֿון דער „אינדיאַ געזעלשאַפּט" — וועלכע האָט אין יענעם וואונדערבאַרען יאָהר אויסגעצאָהלט איהרע אַקציאָנערן אַ דיווידענד פֿון פֿינף און זיבעציג פּראָצענט — האָבען אַ טהייל פֿון די געסט פֿערזיכערט, אַז זיי האָבען בעמערקט אוריאל'ס פער'חושך'ט און דערשלאָגען געזיכט צווישען דעם עולם, וואָס האָט זיך פֿערקליבען אַרום שוהל זעהען דעם חתן יוסף אַקאָסטאַ און זיין שעהנע כלה; און עס זיינען געוועזען אַנדערע, וועלכע האָבען געזאָגט, אַז אוריאל'ס הענד האָבען זיך אויפֿגעהויבען אין דער הויך, אָקוראַט ווי ער וואָלט זיי געבענשט. און איינמאָל אין אַ פֿינסטערער נאַכט, ווען די אַלטע דאָנאַ אקאָסטאַ איז געשטאָרבען, האָט דער קברות־מאַן פֿון דעם אידישען בית עלמין דערהערט עפּעס אַ פֿערדעכטיגען גערויש, און אַרויסגעהענדיג פֿון זיין שטיבעל, האָט ער אָנגעשטעלט זיין לאַמטערנע — ניט אויף איינעם, וואָס איז געקומען גנב'ענען אַ טויטען קערפּער, נאָר — אָה, אַסך אַ גרעסערער חלול השם! — אויף דער שלובצענדער פֿיגור פֿון אוריאל אַקאָסטאַ, וועלכער איז געלעגען איבער אַ פֿריש־געגראָבענעם קבר, פֿעראונרייניגענדיג די הייליגע ערד פֿון דעם בית־חיים!

IX.

און אַזוי זיינען פֿערגאַנגען די מאָנאַטען און די יאָהרען, און אַלץ דיקער און פֿעסטער איז געוואָרען די אייז־וואַנד, וועלכע האָט אַרומגענומען דעם איינזאַמען דיינקער'ס האַרץ, אַזוי פֿעסט, אַז עס איז שוין כמעט ניט מעגליך געווען, עס זאָל ווען עס איז צוגעהן. קרוב צו פֿופֿצעהן לאַנגע ווינטער־יאָהרען זיינען אַריבער אין איינזאַמקייט, און אוריאל, וועלכער איז שוין כמעט געווען אַ פֿערגעסענער, איז פֿאַר דער צייט אַוועק גאַנץ ווייט און זאָנאַר משה'ס רעליגיאָן האָט איהם שוין ניט בעפֿרידיגט. נור דאָס האַרץ אַליין האָט צו זאָגען איבער דער רעליגיאָן, האָט ער זיך געטראַכט; מחמת דעם קען קיין זאָגענאַנטע געטליכע ענטפּלעקונג, וועלכע איז אין ווידערשפּרוך מיט דער נאַטור, ניט זיין וואַהר. די אמת'ע רעליגיאָן מוז זיין אין אָנקלאַנג מיט דער אמת'ער פֿערנונפֿט נאָר קיין רעליגיאָן איז ניט פֿערנינפֿטיג, ווען זי קען אויפֿהויבען אַ ברודער געגען אַ ברודער. אלע צערעמאָניעס זיינען געגען דער פֿערנונפֿט. גוטסקייט איז די איינציגע אמת'ע רעליגיאָן. אַזעלכע מוטהיגע שליסע פֿלעגען

איהם צייטענווייז אַליין איבערשרעקען, ניט האָבענדיג קיין אַנדערן אויף דער וועלט, זיך צו טהיילען מיט די דאָזיגע געדאַנקען זיינע. „אַלע צרות,“ האָט ער פערצייכענט ביי זיך אין ביכעל אין זיין עלעגאַנטען לאַטיין, „נעהמען זיך דערפון וואָס מען געהט ניט נאָך דעם שכל הישר און דעם געזעץ פון דער נאַטור.“

און דיינקענדיג אַזעלכע געדאַנקען אין דער טויטער שפראַך, וועלכע האָט זיך געפּאַסט פאַר איינעם וואָס איז אָבגעשניטען פון לעבען, ביי וועמען האָלענדיש איז קיין אַנדער זאַך ניט געווען נאָר אַ מיש-מאַש, אַ זשאַרגאָן פון אַן אונפעהיגער ראַסע, איז ער איינמאָל אין אַ קאַלטען אָווענד אַרויס פון זיין הויז. מיט אַמאָל האָט ער דערפיהלט, ווי אימיצער גיט איהם אַ קלאַפּ איבער'ן שולטער, און זיך אומדרעהענדיג מיט ער־שטוינונג, איז ער נאָך מעהר ערשטוינט געוואָרען, ווען ער האָט צום ערשטען מאָל זייט פופצעהן יאָהר דערזעהן פאַר זיך אַ מיטמענשען, וואָס האָט פאַר איהם אַ פריינדליכען שמייכעל און שטרעקט איהם אויס אַ פריינדליכע האַנד. אינסטינקטיוו האָט ער אָבגעטראָטען צוריק, ניט דערקענענדיג אפילו דעם אַלטען, ווייס־בערדיגען און דאָך יונגען מאַן.

„וואָס זשע, סענהאָר דאַ קאָסטאַ! דו האָסט שוין פערגעסען דיין אָפּפער?“

אַ מאָדנער שוידער איז איהם אַריבער איבער'ן לייב, אָבער אין דער רגע האָט ער דערפיהלט עפּעס אַזוי ווי די אונענדליכע יאָהרען, וואָס ער האָט פערבראַכט אין אַמסטערדאַם, וואָלטען מיט אַמאָל פערשוואונדען פון זיין זכרון, ווען ער האָט דערקענט די פרעהליכע שטימע פון דעם אַלטען דאָקטאָר; און כאָטש דאָס האָט צוריקגעפיהרט זיין געדאַנק צו דער תפיסה פון דער הייליגער אינקוויזיציע, האָט ער אָבער ניט געפיהלט די פינסטערניש פון דעם אונטעראירדישען קעלער, נאָר זונענשיין און בלויע הימלען און פריהלינג און יוגענד. דורך דעם זאַנפטען שלייער פון זיסע טרעהרען האָט ער געקוקט אויף דעם פריינדליכען געזיכט פון דעם גרייז־גראָען דאָקטאָר, און ער האָט געדריקט זיין גרויסע וואַרימע האַנד, איהר האַלטענדיג פעסט און זיך גאָר פערגעסענדיג זי אָבצולאָזען, אָקוראַט ווי זי וואָלט איהם געצויגען צוריק צו לעבען און ליעבע און פריינדשאַפט.

די ערשטע עטליכע ווערטער האָבען קלאָהר און דייטליך געוויזען, אַז דאָס דיעגאָ האָט ניט געהערט מכח אוריאל'ס חרם. ער איז נאָר וואָס אָנגעקומען קיין אַמסטערדאַם, געטריבען אהער אין די סאַמע לעצטע טעג פון זיין לעבען דורך די פרישע טהעטיגקייט פון דער הייליגער אינקווי־

זיציע. „איך האָב געגאַרט צו שטאַרבען אין פּאָרטוגאַל", האָט ער געזאָגט מיט זיין פּולען געלעכטער; „אָבער ניט ביי דער אינקוויזיציע אין די הענד."

אוריאל האָט דערשטיקט אין זיך די ווילדע לוסט צו פֿערדאַמען די נאָך גרויזאַמערע אינקוויזיציע פֿון דער אידישער קהילה, זיך פּלוצלונג דערמאָנענדיג, אַז דאָס דיעגאָ קען נאָך גלייך צונעהמען ביי איהם די געבענשטע פּריווילעגיע פֿון דער מענשליכער שפּראַך.

„האָסט געהאַט אַ גוטע רייזע?" האָט ער אָנשטאָט דעם געפֿרעגט.

„ניין, די כוואַליעס זיינען געווען שטאַרק קאַטויליש," האָט דער אַלטער מאַן געענטפֿערט, מאַכענדיג דערביי אַ קרומע מיענע. „על כל פנים, ער דרעמעלט ניט און שלאָפֿט ניט, דער גאָט פֿון ישראל, און איך בין אַזוי צופֿרידען וואָס איך האָב דיך דאָ געטראָפֿען, וועל איך וויניג־סטענס האָבען מיט וועמען צוריקצוגעהן צו מיר אין דער וואוינונג דאָ אין מיטען פֿון דעם דאָזיגען וואַסער־פּלאָנטער."

אויף'ן וועג האָט אוריאל געענטפֿערט אַזוי ווייט ווי ער האָט נאָר געקענט אויף דעם אַלטען מאַן'ס פֿראַגען. זיין מוטער איז טויט; זיין ברודער ווידאַל האָט חתונה געהאַט, כאָטש זי איז אין עטליכע יאָהר אַרום געשטאָרבען איבערלאָזענדיג איהם אַ אינגעל, וועלכער ווערט שעהנער פֿון טאָג צו טאָג. יאָ, ער האָט אויך גרויס הצלחה אין וועלטליכע עסקים, נאָר ער האָט זיי שוין פֿון לאַנג אָן איבערגעגעבען צו יוסף'ן — דאָס הייסט, צו ווידאַל'ן — אין די הענד, וועלכער האָט אַריינגעלייגט דאָס גאַנצע פֿערמעגען פֿון דער פֿאַמיליע אין אַ האָלענדישער אונטערנעהמונג מיט דעם נאָמען „די מערב אינדיען געזעלשאַפֿט", — אַ קאָמפּאַניע, וואָס האָט אַן אייגענעם פֿלאָט מיט דעם צוועק אָנצופֿאַלען אויף די שפּאַנישע קריעג־שיפֿען. ער האָט ניט דערצעהלט, אַז די פּראָצענטען זיינע קריגט ער אויסגעצאָהלט דורך אַ געוויסע באַנק, וועלכע שיקט איהם אַריין דאָס געלד אין הויז, און אַז ער געהט אַרום און ציטערט, זיין פֿערפֿרעמדטער און פֿרומער ברודער, וועלכער איז איצט אַ גאַנצער מנהיג פֿון דער קהילה, זאָל ניט אַמאָל, דורך ווער ווייסט וואָס פֿאַר אַ טייפֿלישען רעליגיעזען אָדער שטאַאַטליכען אויסרייד, גאָר אין גאַנצען ווערן דער בעל הבית איבער דעם אפּיקורס' פֿערמעגען און איהם לאָזען שטאַרבען פֿאַר הונגער. נאָר אויף'ן גאַנצען וועג, בעגלייטענדיג דעם אַלטען דאָקטאָר, האָט ער זיך ניט אויפֿגעהערט וואונדערן פֿאַרוואָס דאָס דיעגאָ, וועלכער איז געשטאַנען אין שטענדיגער שריפֿטליכער פֿערבינדונג מיט אַמסטערדאַם, האָט קיינמאָל גאָרנישט געהערט מכח זיין חרם, און זיין ביטערער פֿעדרוס האָט זיך

ערשט ריכטיג דערוועקט. ווען ער האָט זיך דערמאָנט, אַז לויט'ן חרם האָט מען אפילו זיין נאָמען ניט געטאָרט דערמאָנען, אַז ער איז טויט, בעגראָבען, פֿערזונקען אין פֿערגעסענהייט. און נאָך איידער דער דאָקטאָר האָט איהם איינגעלאַדען צו זיך אַהיים, האָט ער בעשלאָסען ביי זיך, אויסצוניצען די דאָזיגע שטילקייט פֿאַר זיין אייגענעם נוצען: ער, וועלכער האָט שטאָלצירט דערמיט, וואָס ער איז תמיד געווען אויפֿריכטיג און עהרענהאַפֿט, האָט אָבגעמאַכט ביי זיך צו לייגען שווייגענדיגערהייט. איז דאָס ניט געווען בעצאָהלט מדה כנגד מדה, צו בעקעמפֿפֿען די לומפען מיט זייער אייגענער וואַפֿע? ער איז פֿערשוואונדען פֿון דעם מענשליכען זכרון — זאָל זיין אַזוי. יואָס זשע, האָט ער מאַקי אין דער אמת'ן געזאָלט צושטערען אָט די פֿלעצליכע פֿרייד פֿון אַ פֿריינדליכער בעגעגעניש מיט איינעם פֿון זיין אייגען בלוט, פֿון זיין ראַסע, ער. וועמעס נשמה איז אויסגעגאַנגען אין דורשט און בייגקעניש, כאָטש ביז אין דער רגע איז ער געווען צו שטאָלץ עס צוצוגעבען?

נאָר אַז ער איז אַריין צו דאָס דיעגאָ'ן אויף'ן קוואַרטיר און האָט דערזעהן די אומגעריכטע, פֿערגעסענע יאַנטהע — יאַנטהע, וועלכע איז אויסגעוואַקסען פֿון יענעם זיסען קינד צו אַן אונפֿע־גלייכליכער רייצענדער יונגפֿרוי; יאַנטהע מיט איהרע דונקעלע, שמייכלענדע אויגען און איהר לאַסטשענדער שטימע און איהרע איידעלע בעוועגונגען — דאַן איז דיזער אָבמאַך פֿון אַ פּאַסיווען שטילשווייגען פֿערוואַנדעלט געוואָרען ביי איהם אין האַרצען אין אַ פֿעסטען בעשלוס צו שטרייטען מיט אַלע כחות, אַז זיי זאָלען ניט אויסגעפֿינען וואָס מיט איהם איז געשעהן. אין דעם פֿייער פֿון זיין נשמה, אין דעם אויפֿברויזען פֿון יוגענד און פֿריהלינג אין זיינע אָדערן, אין זיין ענטציקונג, איז דער דאָזיגער ערשטער אָנבליק פֿון אַ שעהן מיידעל'ס געזיכט געגאַנגען געווען אָנצוצינדען ביי איהם אין האַרצען אַ פֿייער פֿון נייע, זיסע, שטורמדיגע און הייליגע געפֿיהלען. אַה, וואָס פֿאַר אַ פֿרעהליכע וועטשערע דאָס איז געווען! יעדער מאכל איז געווען אויסגעמישט מיט דעם זאַפֿט פֿון די פֿרעהליכסטע, זיסעסטע זכרונות. מיט וואָס פֿאַר אַ פֿרעהליכען געמיטה ער האָט דערמאָנט יאַנטהע'ן אָן איהרע קינדערשע שטיקלאַך און אָן איהרע קינדערשע ווערטלאַך! פֿער־שטעהט זיך, אַז זי געדיינקט איהם נאָך, האָט זי געזאָגט, און די שפּיעלצייג און די בלומען, וואָס ער פֿלעגט איהר ברייגגען; און ווי קאָמיש ער האָט עס דאַן אויסגעזעהן, ווען ער פֿלעגט פֿערקנייטשען דעם שטערן, בעת ער פֿלעגט זיך מתוכח זיין מיט איהר פֿאָטער! יאָ, נאָך איצט האָט ער אין זיך די דאָזיגע קאָמישע ציגע, און ריידענדיג מיט איהם מכח דעם, האָט

זי איהם אָנגעריהרט דעם שטערן מיט איהרע דינע פֿינגער, עפּעס אַזוי ווי זי וואָלט איהם וועלען בעסער ערקלעהרען וואָס זי מיינט, און ער האָט בעת מעשה אַ ציטער געטהאָן פֿון שמערצליכער ענטציקונג. און זי האָט אויך אויף איהר פֿידעל געשפּיעלט, אויף דער פֿידעל, וואָס ער האָט איהר אַמאָל מיט יאָהרען צוריק געגעבען, און די פּאָזע איהרע, בעת זי האָט געשפּיעלט, איז נאָך בעצויבערנדער געווען, איידער די צויבערנדע מוזיק, וואָס איהרע איידעלע פֿינגער האָבען אַרויסגעבראַכט. וואָס פֿאַר אַ שעהנער גלאַנץ פֿון ווייסע שולטערן און פֿיינע שפּיצען עס האָבען זיך אַרויסגעזעהן איבער איהר גלייך-געשניטענעם שוואַרצען קאָרסעט!

פֿער׳שכור׳ט, אויסער זיך פֿאַר בעגייסטערונג, איז ער אַרויס פֿון דאָם דיעגאָ׳ס הויז, און בעת די קאַלטע נאַכט-לופֿט האָט איהם געגלעט איבער׳ן שטערן, וועלכען זי האָט מיט אַ ווייכע צוריק אָנגעריהרט, איז ער דורכגענומען געוואָרען מיט אַ פֿייערדיגער ענערגיע. אַ דאַנק גאָט, ער איז נאָך יונג, כאָטש פּלוצעהן יאָהר זיינען אויפֿגעגעסען געוואָרען פֿון זיין לעבען, און ער האָט געמיינט, ער איז שוין אַזוי אַלט און אַזוי גראָה ווי די זומפּען. יאָ, ער איז נאָך יונג, האָט ער צו זיך אַליין גערעדט מיט אַ פֿייערדיגען טאָן. אין דערהיים איז זיין נאָטיץ-בוך געלעגען אָפֿען, ווי געוועהנליך, ביי איהם אויף׳ן שרייב-טיש, אַזוי ווי אַ פֿריינד, וועלכער וואַרט צו הערען וואָס פֿאַר נייע געדאַנקען זיינען איהם אַרויפֿגעקומען אויף׳ן זינען אין דער צייט, וואָס ער האָט אַרומגעשפּאַצירט אַליין פֿאַר זיך. ווי דערווייטערט און פֿרעמד האָט דער דאָזיגער קאַלטער פֿריינד זיינער איצט אויסגעוויזען ביי איהם אין די אויגען, ווי אונפּאַסענד! און דאָך, אַז זיין אויג האָט אויף אַ נייגיריגען אופֿן אַ בליק געטהאָן אויף זיין לעצט-פֿערצייכענטען זאַץ — ווי פּאַסענד האָט דאָס איהם געקלונגען!

„אַלע צרות נעהמען זיך דערפֿון וואָס מען פֿאָלגט ניט די פֿערנונפֿט און דעם געזעץ פֿון דער נאַטור.“ ווי אמת! ווי אמת דאָס איז! ער האָט ניט געפֿאָלגט ניט די פֿערנונפֿט און ניט דאָס געזעץ פֿון דער נאַטור.

X.

אויף מאָרגען אין דער פֿריה, ווען דאָס קאַלטע, אומ׳ברחמנות׳דיגע אויג פֿון דעם דיינקער האָט דורכגעדרונגען די סאָפֿיזמען פֿון זיין פֿערלאַנג אַזוי דייטליך און אַזוי קלאָהר ווי זיין קערפּערליכע אויג האָט געזעהן די

גראָהקייט פון זיינע האָר און די פריה־צייטיגע אַלטקייט אויף זיין פנים, — דאַן האָט ער זיך אַרומגעקוקט, ווי אונמעגליך עס איז צו פערהוילען זיין לאַגע פון דאָם דיעגאָ׳ן. זיין עהרע האָט עס איהם פערוועהרט, כאָטש דאָם וואָלט אפשר ניט אַזוי שטאַרק אויסגעמאַכט, ווען ער וואָלט ניט זיכער געווען, אַז דאָם געהיימנים קען יעדע מינוט ענטדעקט ווערן. אַז ער זאָל ווערן אַן אָפּטער איינגעהער ביים דאָקטאָר אויף דער קוואַרטיר, וועט ער זיך מוזען דאָרט צונויפטרעפען מיט ברידער־אידען. ביי אַ טהייל אפשר, פון דעם יונגען דור, וואָלט זיין פערגעסענער נאָמען ניט אַרויס־גערופען אַזאַ שרעק; נאָר דאָם דיעגאָ׳ס אינטימע פריינד מוזען דאָך אודאי זיין פון די עלטערע בעלי בתים פון דער אידישער קהילה. ניין; ער מוז אַליין וואָרענען דאָם דיעגאָ׳ן, אַז ער איז א מצורע — אַן אויס־געשטויסענער. אָבער ניט אָהן אַ זיי־געזונד וויינינגסטענס. ער האָט דערום אַריבערגעשיקט פעדראָ׳ן צום דאָקטאָר מיט אַ בריעף, איהם בעטענדיג, ער זאָל איהם אָנטהאָן דעם כבוד און איהם אָבצאָהלען דעם בעזוך טאַקי דעם זעלבען אָוועגד. און אַזוי ווי דער דאָקטאָר האָט צוגעזאָגט צו קומען מיט זיין טאָכטער, האָט מען געשיקט נאָך אַ וואַש־פרוי, דאָם גרויסע הויז, בעדעקט מיט שפין־וועבס, איז אויסגערייניגט געוואָרען, די אַלטע זילבערנע כלים זיינען אַרויסגענומען געוואָרען פון די פערזשאַווערטע שאַפעס; מען האָט אָבגעשטויבט די גרויסע, שווערע בילדער, און אין עסס־שטוב, אויף אַ מאַרמאָרנעם זייל, האָט מען אויפגעהאַנגען אַ פרעהלאַך קאַנאַריקעל אין אַ העל שטייגעל. און בלומען האָט מען געבראַכט, און ביינאַכט, אין דעם זאַנפטען שיין פון די וועקסענע ליכט, האָט דאָם גאַנצע הויז אויסגעזעהן אַזוי יום־טוב׳דיג און פרעהלאַך, אַז דעם שוואַרצען משרת׳ רויטע הויזען און זיין גאָלד־געשטריקטער ראָק און זיין בלויער טורבאַן, וואָס זיינען ביז אַהער געווען אַזוי ניט צוגעפאַסט צו דער אַלגע־מיינער גראָהקייט וואָס האָט געהערשט אין הויז, האָבען איצט אויסגעזעהן עפּעס אַזוי ווי אַ טהייל פון דעם נאָרמאַלען, גאַנץ געוועהנליכען קאָליער. און אוריאַל, וועלכער איז אויך יונג געוואָרען אינאיינעם מיט׳ן הויז, האָט אויסגעזעהן שעהן, בעת ער איז געזעסען ביים טיש און האָט פרעהלאַך געשמועסט מיט דעם דאָקטאָר און מיט יאַנטהע׳ן.

נאָך דער מאָהלצייט און דעם גוטען, אַלטען וויין, איז דאָם דיעגאָ אַנדרעמעלט געוואָרען, און דער געשפּרעך צווישען אוריאַל׳ן און יאַנטהע׳ן האָט אָנגענומען אַ זאַנפטערן טאָן, מורא האָבענדיג זיי זאָלען ניט אויפ־וועקען דעם אַלטען. גאָר גיך האָבען זיך אויך זייערע הענד געשלאָסען איינע אין די אַנדערע. און פּלוצלינג, ווערענדיג ליידענשאַפטליך דורך

איהר וואַרעמער בעריהרונג און איהר אָטהמענדער אָנוועזענהייט, ציטערנדיג, אַז דאָס זאָל ניט זיין דאָס לעצטע מאָל וואָס ער זעהט איהר, האָט ער איהר געזאָגט, אַז צום ערשטען מאָל אין זיין לעבען האָט ער זיך איצט דערוואוסט וואָס ליעבע בעדייטעט.

„אָה, ווען דו וואָלסט כאָטש געענטפֿערט אויף מיין ליעבע!" האָט ער געזאָגט מיט אַ הייזעריגען טאָן. „אָבער ניין! דאָס וואָלט געווען צו־פֿיעל צו האָפֿען פֿאַר אַ מאַן אין מיינע יאָהרען. נאָר לאָמיך הערען אַ וואָרט פֿון דיר, זאָג מיר וויינינגסטענס, אַז איך בין דיר ניט אָבשטויסענד."

זי האָט געהאַט בדעה צו ענטפֿערן, נאָר מיט אַמאָל האָט ער אָב־געלאָזט איהר האַנד און איז געבליבען זיצען אַנטקעגען איהר מיט אַ מאָדנער מיענע, אַזוי אויסגעריכט ווי זיין מודה זיין זיך.

„ניין, ענטפֿער מיר ניט. ניט ביז וואַנען איך וועל דיר דערצעהלען דאָס, וואָס מיין עהרע דערלאָזט מיך ניט צו בעהאַלטען פֿון דיר."

און ער האָט איהר דערצעהלט די געשיכטע פֿון זיין חרם און זיין לאַנגער איינזאַמקייט, און איהר געזיכט איז בעת מעשה געוואָרען אַלערליי קאָליערען, דורכגענומען פֿון שרעק און מיטלייד.

„ענטפֿער מיר אַצונד," האָט ער געזאָגט, כמעט מיט אַ בעפֿעהלענדען טאָן. „וואָלסט דו געקענט ליעבען אַזאַ מאַן, וואָס איז אויסגעשטויסען פֿון זיין ראַסע, צו שאַנד און צו שפּאָט ביי אַלעמען אין די אויגען, מיט וועמען ס'איז אַ זינד צו ריידען אפילו?"

„זיי וועלען אונז אודאי ניט וועלען חתונה מאַכען," האָט זי אַרויסגע־שעפּטשעט מיט אַ פֿערצווייפֿעלטען טאָן.

„אָבער וואָלסט דו מיך געקענט ליעבען?"

איהרע אויגען האָבען זיך אַרונטערגעלאָזען, ווען זי האָט אַרויסגערעדט די ווערטער: „איצט נאָך מעהר, פֿאַר דיינע יסורים."

נאָר זאָגאַר אין דעם עקסטאַז פֿון דער דאָזיגער ערקלעהרונג איהרער האָט איהם עפּעס אַזוי ווי דאָס האַרץ געזאָגט, אַז זי פֿערשטעהט ניט אויף ריכטיג וואָס דאָ טהוט זיך; אַז אַזוי ווי זי האָט קיינמאָל ניט געלעבט אין אַ ניט־פֿערפֿאָלגטער אידישער קהילה, האָט זי ניט קיין ריכטיגען בעגריעף פֿון איהר אייגענער פֿערפֿאָלגונגס־מאַבט. נאָר ס'איז דאָך ניט דוקא נייטיג געווען צו בלייבען אין אמסטערדאַם: זיי וואָלטען דאָך געקענט לעבען צוזאַמען ערגעץ אין אַן איינזאַמען אָרט, אין דער רעליגיאָן פֿון פֿ ע ר נ ו נ פֿ ט, וואָס ער וואָלט איהר געלערנט. אזוי האָבען זיך זייערע הענד צוריק בעהעפֿט, און איינמאָל האָבען זיך זייערע ליפּען זאָגאַר בעגעגענט איינע מיט די אַנדערע. נאָר קודם כל מוז מען דאָך דערצעהלען

דעם פֿאָטער מכח זייער פּלוצלינג־געבוירענער, פּלוצלינג אויסגעוואַקסענער ליעבע, און דאָס האָט אוריאל אין פֿייערדיגע ווערטער געטהאָן אַזוי גיך ווי דער אַלטער דאָקטאָר האָט זיך אויפֿגעכאַפּט.

„גאָט מיינער!“ האָט זיך דאָס דיגאָ אָבגערופֿען. „וואָס זשע! איך חלום נאָך?“

אָבער זיין טרוים־געפֿיהל איז נאָך שטאַרקער געוואָרען, ווען אוריאל האָט ווידערהאָלט די געשיכטע וועגען זיין חרם.

„און דער חרם—איז ער נאָך אין קראַפֿט?“ האָט ער איהם איבער־געשלאָגען די רייד.

„ער איז ניט אַרונטערגענומען געוואָרען,“ האָט אוריאל געענטפֿערט מיט אַ טרויעריגען טאָן.

דער דיקער מאַן מיט דער גראָער באָרד איז אויפֿגעשפּרונגען פֿון זיין אָרט. „און מיט אַזאַ מין בראַנד־מאַרק אויף דיין שטערן האָסט דו געסמייעט ריידען מיט מיין טאָכטער!“

„פֿאָטער!“ האָט יאַנטהע אַ געשריי געטהאָן.

„וואָס מיר פֿאָטער! ער האָט אונז פֿערנאַרט אַהער מיט פֿאַלשע אויסריידען. ער האָט געמאַכט מיר זאָלען אַריבערטרעטען דעם הייליגען געבאָט פֿון דער שוהל. ער איז אין חרם — ער און זיין הויז און זיין עסען — דו רשע! וואָס פֿאַר אַ פֿלייש האָסט דו אונז געגעבען צו עסען? האָסט עס געכשר׳ט?“

„דו, אַ געבילדעטער, אַ קולטור־מענש, דו קוקסט אויף אַזעלכע קינדערשע זאַכען?“

„קינדערשע זאַכען? נאָך וואָס זשע האָב איך אַוועקגעוואָרפֿען מיין פּאָרטוגאַל?“

„אַלע צערעמאָניעס זיינען געגען דער ריינער פֿערנונפֿט,“ האָט אוריאל געזאָגט מיט אַ נידעריגען טאָן און זיין געזיכט איז בעת מעשה געוואָרען טויט־בלאַס.

„איצט זעה איך, אַז דו האָסט קיינמאָל ניט פֿערשטאַנען אונזער הייליגע און שעהנע רעליגיאָן. געבילדעטע, קולטור־מענשען, גאָט מיינער! — איז דען אונזער אַמסטערדאַמער קהילה ניט פֿול מיט קולטור־מענער — גראַמאַטיקער, פּאָעטען, פֿילאָזאָפֿען, יוריסטען, נאָר פֿלייש און בלוט, פֿערשטעהסט דו מיך, ניט קיין טויטע געאָמעטרישע צייכנונגען? פֿון וואַנען קומט די צוזאַמענהאַלטונג פֿון אונזער ראַסע? צערעמאָניע! וואָס האַלט אויף און פֿעראייניגט איהרע צוזייטע און צושפּרייטע אַטאָמען איבער דער גאַנצער וועלט? צערעמאָניע! און וואָס איז אַזוינס

צערעמאָניע? פּאָעזיע! ס'איז די טראַדיציע, וואָס איז איבערגעגעבען געוואָרען פון די אַלטע, אַלטע דורות; ס'איז די פאַרב פון לעבען."

„ס'איז אַ מיזעראַבלע קנעכמשאַפט," האָט זיך אוריאל מיט אַ שוואַכען טאָן אָבגערופען.

„אַ מיזעראַבלע! אַ גליקליכע גאָטעס־דיענסט. אָט אפנים דו האָסט קיינמאָל ניט געטאַנצט שמחת תורה אין שוהל? ווער איז אַזוי פרעהלאַך ווי אונזערע ברידער? וואו האָסט דו נאָך אַזאַ לוסטיגע אמונה? די צרה מיט דיר איז וואָס דו האָסט ניט קיין קינדערשע פערבינדונגען מיט אונזער הערליכער רעליגיאָן, דו האָסט זי אָנגענומען ווען דו ביסט שוין געווען אַ דערוואַקסענער מאַן, מיט קיין אַנדער זאַך ניט אין זיך נאָר דאָס קאַלטע אויג פון פערנונפט."

„אָבער דו נעהמסט דאָך ניט אָן אַלעס וואָס די רבנים האָבען אויסגעקלעהרט. דאָס איז דאָך קיין צווייפעל ניט, אַז אין פּאָרטאָ האָסט דו ניט געהאַלטען אַלעס פון דער אידישער רעליגיאָן."

„איך האָב געהאַלטען וואָס איך האָב נאָר געקענט. איך גלויב וואָס איך קען גלויבען. אויב איך האָב מיר מיינע אייגענע, פריוואַטע צווייפלען, נאָך וואָס זאָל איך זיי אויסשרייען אויפצורייצען געגען מיר די גאַנצע קהילה. פאַרהאַן דאָ אַ פריינד מיינער טאַקי אין דער דאָזיגער שטאָדט — איך וויל ניט פורש בשמו זיין — נאָר ער איז אַ גרעסערער אפיקורוס, מיין איך, ווי דו אפילו. אָבער שטערט ער דען די רוה פון דעם פּראָסטען עולם? ניין, ניט ער: ער האָט אַ הויבען־אָן אין שוהל, איז אַ גדול בישראל, און זיינע צווייפלען פערטרויט ער מיר אָן אין בריוולאַך, געשריבען אין אַן עלעגאַנטען לאַטיין. ניין, ניין, סענהאָר דאַ קאָסטא, די וועלט האָט נישט ליעב קיין עקשנים, וואָס ווילען איינברעכען מויערן מיט זייערע קעפּ."

און בעת דער אַלטער דאָקטאָר האָט גערעדט, האָט אוריאל אָנגעהויבען קלעהרען, אַז ער האָט שלעכט בעגריפען דאָס מענשליכע לעבען, אַז ער האָט עס גענומען צו ערנסט, און אין האַרצען האָט ער מיט אַמאָל דערפיהלט אַ שמערצליך געפיהל פון נוצלאָזער אויפאָפּפערונג. און אַחוץ דעם האָט זיך אויך דערוועקט אין איהם אַ חשד, אַז ער האָט אַ טעות געהאַט אין דעם יודענטהום, אַז ער האָט ניט איינגעזעהן די פּאָעזיע און די מענשליכקייט וואָס ליגט הינטער די צערעמאָניעס; און כאַפּענדיג פון דער זייט אַ קוק אויף יאַנטהע'ס פערפינסטערט געזיכט, האָט ער דער־פיהלט, ווי דאָס אַלטע ראָמאַנטישע געפיהל פון ברודערשאַפט וואַקסט פון דאָס ניי אויף אין איהם. ווי וואונדערבאַר, ווי גרויסאַרטיג דאָס וועט

זיין, זיך אַריינצוואואַרפֿען צוריק אין זיין ראַסע, צונויפֿגיסען זיך מיט יאַנטהע'ן!

אָבער די ריינע פֿערנונפֿט איז אַלע ווײלע צוריקגעקומען, און ער האָט געוואוסט, אַז זיין געדאַנק וועט שוין קיינמאָל ניט קענען אַנדערש ווערן, אַז ער וועט שוין קיינמאָל ניט קענען גלויבען אין קיין שום ענטפּלעקונג.

„איך וועל זיין אַן אַף צווישען אַפֿען,” האָט ער מיט אַ ביטערן געפֿיהל געטראַכט.

XI.

און וואָס ווייטער ער האָט זיך פֿערטיעפֿט אין דעם ראָזיגען בעשלוס זיינעם, נאָכדעם ווי ראָס ריעגאָ האָט זיך מיט פֿעראַכטונג אָבגעזאָגט אַריבערצוטרעטען מעהר זיין שוועל, אַלץ פֿעסטער איז דער געדאַנק אין איהם געוואָרען. אָבצונאַרען די אידישע קהילה וואָלט געווען די ביטערסטע נקמה זיינע, כלומר'שט ווערן אַ טרייער, איבערגעבענער מיטגליעד איהרער און אין האַרצען זיך אויסלאַכען פֿון איהר. און אויף אַזאַ'ן אופן וואָלט ער אויך געקענט פֿערהיטען די געפֿאַהר, זיי זאָלען ניט לייגען די האַנד אויף זיין פֿערמעגען. דאָס איז שווינדעל? נו יאָ, אָבער דאָס איז דאָך זייער שולד; זיי האָבען איהם דערצו געטריבען, איבערלאָזענדיג איהם בלויז א לעבען פֿון אַ מצורע, פֿון אַ פֿערשטויסענעם. אין שפּאַניען און פּאָרטוגאַל האָבען זיי זיך פֿערשטעלט צווישען קריסטען, ויעט ער זיך פֿערשטעלען צווישען אידען, נאָכמאַכענדיג די אַלטע אַפֿען. ער האָט ניט אַרויסגעזעהן קיין שום שוועריגקייט אין זיין תשובה־טהאָן. און — וואָס פֿאַר אַ גלענצענדע אידעע! — זיין ברודער יוסף, דער גוטער אָרעמער נאַר, וועט עס שוין ווי עס איז דורכפֿיהרען, אונטער דער אילוזיע, אַז ער איז אַן אינסטרומענט פֿון דער השגחה: וואָרים מאַכען דאָס דיעגאָ'ן פֿאַר דעם פֿערמיטלער צווישען איהם און די רבנים, וואָלט געווען אַ ריזיקע, מחמת דער אַלטער דאָקטאָר וואָלט נאָך געקענט דערשמעקען זיין ווירקליכען ציעל. דאַן, ווען די קהילה וועט איהם אַריינגעהמען צוריק אין איהרע אָרעמס, וועט יאַנטהע—אָה, וואָס פֿאַר אַ גליקליכער געדאַנק!— אודאי ווערן זיין פֿרוי. ער האָט ווינציג וואָס געצווייפֿעלט אין דעם; איהר בליק ביים געזעגענען זיך, נאָכדעם ווי דער פֿאָטער האָט זיך אומגעדרעהט

מימ'ן רוקען צו איהם, איז געווען אַזוי זיס און אַזוי פֿול מיט פֿערשפּרע־כונגען און מיט געבעט! און אַ קליין בריוועלע, וואָס ער האָט געקראָגען פֿון איהר אויף מאָרגען גאַנץ פֿריה, האָט גאָר אין גאַנצען פֿערטריבען זיינע לעצטע צווייפֿלען.

„מיין אָרעמער סענהאָר דאַ קאָסטאַ," האָט זי געשריבען, „איך האָב די גאַנצע נאַכט קיין אויג ניט געקענט צומאַכען, קלעהרענדיג וועגען דיר. נאָך וואָס רואינירען דיין לעבען פֿאַר אַן איינפֿאַכען געדאַנק? קענסט דו בעסער ניט מאַכען שלום? — דיין פֿריינדין, יאַנטהע."

ער האָט אַ קוש געטהאָן דאָס בריוועל; דערנאָך האָט ער זיך מיט חשק אַוועקגעזעצט צו דער אַרבייט, מאַכען דעם פּלאַן ווי אַזוי זיך צו טרעפֿען מיט זיין ברודער; און זאָגאַר בעת ער האָט געטראַכט ווי אַזוי איהם אָבצונאַרען, איז זיין האַרץ פֿול געווען מיט ליעבשאַפֿט צו זיין קליינעם ווידאַל. אָרעמער ווידאַל! ווי האָט ער דאָס געמוזט ליידען דערפֿון וואָס ער האָט פֿערלאָרען זיין שעהנע פֿרוי!

עס זיינען געווען טעג, ווען יוסף פֿלעגט דורכגעהן פֿערביי זיין ברו־דער'ס הויז, כאָטש ער איז שטענדיג געגאַנגען אויף דער אַנדער זייט, און אוריאל איז אַצונד געזעסען ביי זיין פֿענסטער פֿון אין דערפֿריה ביז ביינאַכט, אויסקוקענדיג אויף זיין ברודער; ער האָט זיך דערצו בענוצט מיט אַ פּאָר האָלענדישע שפּיגלען, וואָס ער האָט אַרויסגעשטעלט פֿון דער אַנדער זייט פֿענסטער, און דאָס האָט איהם געגעבען די מעגליכקייט צו זעהן פֿון אינעווייניג אַלץ, וואָס טהוט זיך אויף דער גאַס, בלייבענדיג אין דערזעלבער צייט אונבעמערקט. נאָך דריי טעג פֿון געדולדיגען אויסקו־קען, האָט ער אין שפּיגעל דערזעהן דאָס בילד פֿון דעם אָנגעזעהענעם שוהל-גבאי און מיט איהם זיין קליינעם זעקס-יעהריגען אינגעל. ער איז אַרונטערגעלאָפֿען די טרעפּ גלייך אין גאַס אַריין און האָט אַ כאַפּ געטהאָן דאָס קינד אין זיינע אָרעמס—

„אָה, ווידאַל!" האָט ער געזאָגט מיט אַ שטימע פֿול מיט אמת'ער ליעבע.

„דו!" האָט זיך יוסף אָבגערופֿען, צוטרייסעלט פֿון שרעק און ציטערנדיג ביי דעם קלאַנג פֿון זיין דערטרונקענעם, פֿערגעסענעם נאָמען. דערנאָך, קומענדיג צו זיך, האָט ער מיט כעס געזאָגט: „פֿעראונרייניג ניט מיין דניאל'ן מיט דיינע הענד."

„ער איז מיין פּלימעניק. איך האָב איהם אויך ליעב! אָה, ווי שעהן ער איז!" און ער האָט אַ קוש געטהאָן דעם וואונדערבאַרען קליינעם יונג. ער האָט איהם ניט געוואָלט אַראָבלאָזען פֿון די הענד. ער איז צוגעלאָפֿען

מיט איהם צו זיין אייגענער טהיר. ער האָט געבעטען ווידאַל'ן, ער זאָל רחמנות האָבען אויף זיין איינזאַמקייט און זאָל איהם שיינקען א מינוט צייט; ער האָט עפּעס צו ריידען מיט איהם. יוסף האָט מיט שרעק אַ וואָרף געטהאָן זיין בליק איבער דער גאַס, האָט זיך אומגעקוקט אין אַלע זייטען. קיין איד האָט זיך ניט געזעהן. דאַן האָט ער זיך אויף גיך אַריינגעגליטשט דורך דער טהיר. פֿון דער רגע אָן האָט אוריאל געשפּיעלט מיט זיין ברודער אַזוי ווי מיט אַ שאַך-פֿיגור, וואָס דאַרף מאַכען פֿערשיעדענע קאָמפּליצירטע גענג און דיינקען, אַז זי מאַכט זיי פֿון איהר אייגענעם פֿרייען ווילען. ביסלאַכווייז, דורך געהיימע געשפּרעכען, וואָס זיינען פֿאָרגעקומען טאָג-טעגליך צווישען די צוויי ברידער, האָט יוסף צוריק געוואונען אוריאל'ן צום יודענטהום; און ער איז פֿול געווען מיט ענטהוזיאַזמוס און מיט פֿרייד איבער דעם גרויסען כבוד, וואָס ערוואַרטעט איהם אין דער קהילה, ווען דער פּלאַן וועט דורך איהם דורכגעפֿיהרט ווערן. און אַז אַלעס איז געווען פֿיקס און פֿאַרטיג צווישען די צוויי ברידער, האָט עס יוסף פֿונאַנדערגעטראָגען איבער דער שטאָדט און האָט זיך געשמעלט אין דירעקטער פֿערבינדונג מיט די רבנים.

אוריאל אַקאָסטאַ האָט געקראָגען אַ פּאַפּיר, אין וועלכען ער האָט זיך מודה געווען אויף אַלע זיינע טעות'ן, דאָס האָט ער געמוזט אונטערשרייבען; ער האָט צוגעזאָגט פֿון דאַן אָן און ווייטער צו לעבען ווי אַן אמת'ער איד, און דער חרם איז אַרונטערגענומען געוואָרען פֿון איהם. שבת איז ער געגאַנגען אין שוהל און איז אויפֿגערופֿען געוואָרען צו דער תורה. די מנהיגים און די גבאים זיינען צוגעקומען צו איהם און האָבען איהם געדריקט די האַנד; אַ געפֿיהל פֿון בעגייסטערונג האָט דורכגענומען די גאַנצע קהילה. אוריאל, וועלכער איז גייסטיג פֿערבלענדעט געוואָרען פֿון דער דאָזיגער נייער זונען-שיין, האָט געהאַט מאָמענטען, ווען ער האָט זיך אין גאַנצען פֿערגעסען אָן זיין צבוע'יאַטסוואָ, דורכגענומען פֿון דעם געפֿיהל, אַז ער איז צוריק פֿערקניפּט מיט דער מענשהייט, און געריהרט פֿון איהר פֿערצייהענדען גוטען ווילען. דער האַלב-צירקעל פֿון מאַנדעל און לעמאָן-בויער פֿון פּאָרטוגאַל, וואָס זיינען געשטאַנען אין העל-געפֿאַרבטע וואַזען ביים ארון קודש, האָט אָנגעפֿילט זיין ברוסט מיט צאַרטע, ריהרענדע זכרונות פֿון דער יוגענד און פֿון די זונען-לענדער. און בעת יאַנטהע'ס גליקליכע אויגען האָבען אַרונטערגעשמייכעלט צו איהם פֿון דער ווייבערשער שוהל, האָבען איהם אין די אויערן געקלונגען די ווערטער פֿון יואל הנביא: „און איך וועל אייך אומקעהרען צוריק די אַלע יאָהרען, וואָס דער היישעריק האָט אויפֿגעגעסען.“

ס'איז געווען אַ פֿרעהליכע נאַכט, ווען דאָס דיעגאָ און יאַנטהע זיינען ווידער געזעסען ביי זיין טיש, דאָס מאָל צוגעגרייט בתכלית הכשרות, און מיט זיי איז אויך געווען זיין געליעבטער ברודער יוסף, וועלכער האָט זיך געפֿיהלט ניט וויניגער גליקלאַך איבער דעם שלום מיט אוריאל'ן און איבער דער נאָהנטער אויסזיכט צו ווערן דער קאַסירער פֿון דער געמיינדע. וואָס פֿאַר אַ שעהנער מענש ער איז! האָט אוריאל מיט ליעבשאַפֿט גע־טראַכט. ווי פֿיין ער בענעהמט זיך דאָס, און דאָך וואָס פֿאַר אַ מונטערקייט אין זיין ריידען!—קיין שום סימן פֿון ליידען אויף זיין שטערן, קיין גראָע האָר אויף זיין קאָפּ. דער אַלטער ווייַן האָט זיך געגאָסען, די אַלטע זכרונות האָבען געגליהט. אוריאל האָט אויסגעזאָגט יוסף'ן דעם סוד מכח דעם שידוך מיט יאַנטהע'ן — וואָס האָט געדאַרפֿט בלייבען אַ געהיימנים פֿאַר עטליכע חדשים צייט — נאָר ער איז געווען אַזוי זיכער מיט דער ראָלע, וואָס ער האָט געשפיעלט, אַז ער האָט ניט געהאַט דעם מינדעסטען חשד, אַז מען האָט זיך מיט איהם בענוצט פֿאַר אַן אינסטרומענט. נאָך'ן עסען האָבען זיי געבענשט מיט א מזומן; יוסף האָט געזונגען די ברכות און יאַנטהע האָט איהם צוגעהאָלפֿען מיט איהר זיסער שטימע. איידער די ברידער זיינען זיך פֿונאַנדערגעגאַנגען, האָט אוריאל גע'פועל'ט ביי יוסף'ן, ער זאָל איהם אַנטלייהען דעם קליינעם דניאל'ן אויף עטליכע טעג, כדי צו בעקרוינען זיין גליק און אויפֿצומונטערן אַביסעל דאָס גרויסע איינזאמע הויז פֿאַר אוריאל'ס חתונה.

XII.

אוריאל אַקאָסטאַ איז געזעסען ביים מיטאָג מיט דעם קליינעם דניאל, ניט קענענדיג זיך זאַט אָנקוקען אין דער פֿרישער שעהנקייט פֿון דעם אינגעל, וועמעס פלוידעריי האָט די לעצטע צוויי טעג אַריינגעבראַכט לעבען און לוסטיגקייט אין דעם אומעטיגען הויז. דניאל האָט זיך געטווזט וואונדערן, וואָס זיין גרויסער דערוואַקסענער פֿעטער קען ניט ריידען קיין האָלענדיש און אַז ער מוז ריידען פּאָרטוגעזיש, אום ער זאָל איהם פֿער־שטעהן. ער האָט זיך ביז אהער פֿאָרגעשטעלט אַז דערוואַקסענע מענשען קענען אַלצדינג. פעדראָ, וועמעס שוואַרץ געזיכט איז איינפֿאַך געווען גרין פֿון פֿרייד, האָט אַרומגעטאַנצט אַרום דעם קליינעם יונג און האָט איהם דיערלאַנגט אַלעס, וואָס ער האָט נור פֿערלאַנגט.

איצט האָט ער צוגענומען זיין טעלער פֿון פֿלייש און איהם דערלאַנגט אַ שטיק טאָרט. „אַביסעל שמאַנט?“ האָט זיך אָבגערופֿען אוריאל, דער־לאַנגענדיג דעם קינד דאָס קריגעלע.

„ניין, ניין!“ האָט דניאל אַ געשריי געטהאָן מיט אַ בליק פֿון שרעק און אַ געפֿיהל פֿון אָבשטויס.

אוריאל האָט זיך צולאַכט. „וואָס! קליינע אינגלאַך ניט ליעב קיין שמאַנט! באַלד וועלען מיר, הייסט עס, זעהן, ווי קעץ אַנטלויפֿען פֿאַר מילך!“ און אויסגיסענדיג דאָס איבעריגע פֿון קריגעל איבער זיין אייגען שטיק טאָרט, האָט ער ווייטער געגעסען.

אָבער דער קליינער דניאל האָט אויסגעשטעלט אויף איהם אַ פּאָר צושראָקענע, מורא׳דיגע אויגען און האָט זיך גאָר פֿערגעסען אָן עסען.

„פֿעטער,“ האָט ער ענדליך אַ געשריי געטהאָן, „דו ביסט ניט קיין איד.“

אוריאל האָט זיך ווידער צולאַכט, נאָר דאָס מאָל ניט אַזוי פֿריי ווי פֿריהער. „קליינע אינגלאַך“, האָט ער געזאָגט, „דאַרפֿען עסען און ניט ריידען.“

„אָבער, פֿעטער! מיר טהאָרען דאָך ניט עסען קיין מילך נאָך פֿלייש.“

„נאַ, נאַ, זאָל זיין אַזוי, מיין קליינער רב!“ און אוריאל האָט אַוועק־גערוקט זיין טעלער און מיט ליעבשאַפֿט אַ ציה געטהאָן דעם קינד ביים אויער.

נאָר אַז דאָס קינד איז געקומען אַהיים האָט ער געפּלוידערט וועגען זיין פֿעטער׳ס מעשים, און יוסף איז געקומען צו לויפֿען, אָנפֿאַלענדיג אויף זיין ברודער דערפֿאַר וואָס ער פֿיהרט איהם איבער זיין קינד און וואָס ער האַלט ניט דעם צוזאָג, וועלכען ער האָט געגעבען דער קהילה. אוריאל האָט געענטפֿערט בייז מיט יענער געבירטיגער אויפֿריכטיגקייט זיינער, וועלכע האָט עס געמאַכט פֿאַר איהם אונמעגליך צו קענען שפּיעלען אַ פֿערשטעלטע ראָלע.

„איך בין דאָך בלויז אַן אַף צווישען אַפֿען,“ האָט ער געזאָגט, זיך בענוצענדיג מיט זיין געליעבט ווערטעל.

„זאָג בעסער אַן אַף צווישען ווילדע, שאַרפֿציכטיגע קעץ, וועלכע וועלען דיך אויסשפּיאָנירען,“ האָט זיך יוסף געקאָכט. „דיין צוויי פּנים׳־דיגקייט וועט אויסגעפֿונען ווערן, און איך וועל ווערן צו שאַנד און צו שפּאָט אין דער קהילה.“

ס׳איז געווען דער אָנהויב פֿון אַ צווייטען קריעג — נאָך שטאַרקער,

ביטערערער איידער דער ערשטער. יוסף האָט שטילערהייט פֿער׳מסר׳ט אוריאל׳ן פֿאַר דאָם דיעגאָ׳ן, וועלכער האָט פֿון זיין זייט געדונערט אויף דעם אפיקורוס.

„איך וועל ניט אָבגעבען מיין טאָכטער צו אַן אַף,״ האָט ער גער־ענטפֿערט, ווען אוריאל האָט, ווי דער שטייגער איז, זיך אַרויסגעשטעלט מיט זיינע איבערצייגונגען.

„יאַנטהע האָט ליעב דעם אַף; ס׳איז איהר עסק,״ האָט אוריאל געזאָגט מיט אַ בייסענדען טאָן.

„ניין, ס׳איז מיין עסק. ביי גאָט, איך וויל ניט האָבען קיין גאָרילאַס פֿאַר איניקלאַך!״

„מיר דוכט, אין פּאָרטאָ ביסט דו אַליין געווען אַן אַף,״ האָט זיך אוריאל אָבגערופֿען מיט כעס.

„הונד!״ האָט דער אַלטער דאָקטאָר אַ געשריי געטהאָן, און זיין געזיכט איז בעת מעשה געוואָרען אַלערליי קוליערען; „וואָס זשע, ביי דיר איז אַלצאיינס אָבצונאַרען די קריסטען אין דיינע אייגענע ברידער?״ און ער איז אַנטלאָפֿען פֿון זיין הויז.

אוריאל האָט געשריבען צו יאַנטהע׳ן. זי האָט געענטפֿערט —

„איך האָב דיך געבעטען, דו זאָלסט מאַכען שלום. דו האָסט פֿער־פֿיהרט נאָך אַ ביטערערן קריעג. איך קען ניט שטרייטען געגען מיין פֿאָטער און געגען כל ישראל. זיי געזונד!״

אוריאל׳ס געזיכט האָט זיך בעצויגען מיט אַ וואָלקען; די קנייטשען אויף זיין שטערן, וואָס איהרע פֿינגער האָבען ניט לאַנג צוריק געהאָט אָנגעריהרט, האָבען פֿון דאָס ניי געוויזען סימנים פֿון מורא׳דיגע ליידען; זיינע צייהן האָבען זיך צונויפֿגעדריקט. דער אַלטער בליק פֿון דעם געיאָגטען מאַן איז צוריקגעקומען. ער האָט אַרויסגענומען איהר ערשטע בריוועלע, וואָס ער האָט געהאַלטען נאָהענט צום האַרצען, און האָט עס לאַנגזאַם איבערגעלייענט נאָך אַמאָל —

„נאָך וואָס טויג דיר רואינירען דיין לעבען פֿאַר אַן איינפֿאַכען גע־דאַנק? קענסט דו ניט מאַכען שלום!״

אַן איינפֿאַכער געדאַנק! אַה! פֿאַרוואָס האָט דאָס איהם ניט געוואָרענט, פֿאָרוואָס האָט ער דערפֿון ניט אַרויסגעזעהן, וואָס פֿאַר אַ סאָרט פֿרוי דאָס איז? יאָ, פֿאַרוואָס האָט ער זיך פֿערגעסען — און דאָ איז פֿאַר זיינע אויגען אַרויפֿגעשוואומען אַ לעבעדיג בילד פֿון אַ קליין מיידעלע, וואָס בריינגט אַריין די מצות — אָן איהר ערציהונג צו פֿיהרען אַ דאָפּעלטען לעבען? פֿערשטעהט זיך, די פֿרוי דאַרף גאָרניט ערצויגען ווערן דערצו

— דאָס דיעגאָ איז גערעכט געווען. פֿאַלשע, שוואַכזיניגע בעשעפֿעניסען! קיין סימפּאַטהיע מיט פּרינציפּען, קיין שום אַנערקענונג פֿון דעם גרויסען קאַמפּף, וואָס ער האָט אונטערנומען. טרעהרען פֿון זעלבסט-מיטלייד זיינען איהם געקומען אין די אויגען. נו, על כל פנים האָט זי איהם געראַטעוועט, ער זאָל זיך ניט אונטערגעבען ווי אַ פּייגלינג. דאָס אַלטע פּייער האָט זיך צופֿלאַקערט אין זיינע אָדערן. ער איז געווען גרייט צו שטרייטען ביז'ן טויט.

און בעת ער האָט צוריסען איהרע בריוולאַך, האָט זיך אַ מאָדנע געפֿיהל פֿון ערלייכטערונג אויסגעמישט מיט דער ביטערקייט און דער ווילדקייט פֿון זיין געמיטהס־צושטאַנד. ס'איז געווען פֿאַר איהם אַן ער־לייכטערונג צו דיינקען, אַז ער וועט שוין קיינמאָל מעהר ניט דאַרפֿען פּלוידערן מיט די אַפֿען, וועט קיינמאָל מעהר ניט דאַרפֿען דריקען זייערע גראָבע לאַפּעס און נאָכמאַכען זייע־רע לעכערליכע מיענעס; קיינמאָל וועט ער שוין ניט געשטערט ווערן פֿון דער רוהה און דער אָבגעשלאָסענקייט פֿון זיין שטודיר־צימער, פֿון זיינע ביכער. די געוואוינהייטען פֿון פֿופֿצעהן יאָהר צייט האָבען איהם געצויגען צוריק אַזוי ווי מיט שטריק.

ער האָט זיך אַנידערגעזעצט ביי זיין שרייב-טיש און גענומען די פֿעדער פֿאָרטצוזעצען ווייטער זיין מאַנוסקריפּט. „אַלע צרות נעהמען זיך דערפֿון, וואָס מען פֿאָלגט ניט די ריינע פֿערנונפֿט און דאָס געזעץ פֿון דער נאַטור." ער האָט געשריבען און געשריבען גאַנצע שטונדען נאָכאַנאַנד, זיך אָבשטעלענדיג פֿון צייט צו צייט, אום אויסצוקלייבען זיינע לאַטיינישע פֿראַזען. מיט אַמאָל האָט ער דערפֿיהלט אַ הויהלקייט אין זיך, אַ געפֿיהל פֿון פוסטקייט אין זיינע ווערטער, אין דער פֿערנונפֿט, אין דער נאַטור, אין אַלצדינג. וואָס איז דאָס אַזוינס געווען, די דאָזיגע פוסטקייט ביי איהם אין האַרצען? ער האָט אָנגעשפּארט זיין מיעדען, צוואַרייטאָגטען קאָפּ אויף זיין שרייב-טיש און האָט זיך פֿונאַנדערגעוויינט, ווי דער קליינער דניאל האָט נאָך קיינמאָל ניט געוויינט.

XIII.

דער גרויסער עולם, וועלכער האָט קיין ידיעה ניט געהאַט מכח די אינערליכע מחלוקות, האָט זיך דערוואוסט וועגען איריאל'ס מעשים דורך

די שוויין-פֿלייש, וואָס דער קריסטליכער קצב פֿלעגט אַצונד יעדען טאָג גאַנץ אָפֿען צושטעלען אין הויז אַריין. די פֿרומע אידען האָבען זיך מיט איהם אַרומגעריסען אין די גאַסען, און אַ פּאָר מאָל איז דאָס געקומען צו אַן עפֿענטליכען צוזאַמענשטויס. די בעליידיגטע מנהיגים פון דער קהילה האָבען געוואָלט ניט אַנדערש נאָר מען זאָל אוריאל'ן פֿון דאָס ניי אַריינלייגען אין חרם; נאָר די רבנים האָבען זיך אָבגעהאַלטען דערפֿון, דיינקענדיג פֿילייכט, אַז ס'וועט זיין גלייכער פֿון איצט אָן און ווייטער צו איגנאָרירען דעם נאָרן, וואָס שטעכט זיי אין די זייטען.

האָט זיך אָבער געמאַכט, אַז אַ שפאַניאָל און אַן איטאַליענער זיינען אַריבערגעקומען פֿון לאָנדאָן און האָבען געוואָלט, מען זאָל זיי אויפֿנעהמען אין דעם אידישען גלויבען, מחמת ס'איז דאַן געווען אַ גאַנץ אָפֿטע זאַך, אַז קריסטליכע צווייפֿלער זאָלען זיך אַריינוואַרפֿען אין בוזים פֿון דער אַלטער אמונה. אַז די דאָזיגע צוקינפֿטיגע גרים האָבען דערהערט דעם קלאַנג מכח אוריאל אַקאָסטאַ, האָבען זיי זיך מישב געווען, אַז עס וואָלט גאָרניט געשאַדט צו פֿרעגען ביי איהם אַן עצה. ווען דער בית דין האָט זיך דערוואוסט, אַז ער האָט זיי אָנגעזאָגט, זיי זאָלען זיך היטען פאַר דעם אונערטרעגליכען יאָך פֿון די רבנים, האָבען זיינע מיטגליעדער דערפֿיהלט, אַז דאָס איז שוין צופֿיעל. אוריאל אקאָסטאַ איז ווידער אַריינגעלייגט געוואָרען אין חרם.

און אַצונד האָבען זיך אָנגעהויבען נייע יאָהרען פֿון רדיפות, נאָך שאַרפֿערע, נאָך ענטשלאָסענערע ווי פֿריהער. ווידער אַמאָל איז זיין הויז פערוואָרפֿען געוואָרען מיט שטיינער, זיין נאָמען געוואָרען אַ שימפּפֿוואָרט, זיין אַרומגעהן אויף דרויסען אַ צייט-פֿערטרייב פֿאַר די קליינע קינדער פֿון אַ נייעם דור. און איצט האָט זאָגאַר פאַסירט דאָס ערגסטע, פֿאַר וואָס ער האָט זיך געשראָקען. ביסלעכווייז האָט זיין ברודער פֿערכאַפּט ביי איהם זיין גאַנצען פֿערמעגען. איריאל האָט ניט געסמייעט איהם אָנצוקלאָגען פֿאַר די ריכטער, ביי וועמען אין די אויגען ער איז שוין געווען פֿערדעכטיגט אלס א ט ה ע א י ס ט ; אַחוץ דעם, האָט ער נאָך אַלץ ניט געקענט קיין האָלענדיש, און אין וועלט-זאַכען איז ער געווען אַזוי נאַאיוו און אונוויסענד ווי אַ קינד. נאָר די ליעבע זיינע צו זיין ברודער האָט זיך פֿערוואַנדעלט אין אַ טויטליכער שנאה, וועלכע איז קנאַפּ וואָס פֿערשטאַרקט געוואָרען, ווען יוסף האָט געשטעלט אַ חופה מיט יאַנטהע'ן.

אַזוי זיינען אַריבער זיבען מירא'דיגע יאָהרען, און אוריאל, דער איינזאַמער, פֿריה-צייטיג אַלט-געוואָרענער אוריאל, האָט גענומען זינקען

אין אַ ביטערער מרה־שחורה. ער האָט געגאַרט נאָך מענשליכער געזעל־שאַפֿט, און דער געדאַנק, אַז ער וואָלט עס געקענט געפֿינען ערגעץ אַנדערש ניט צווישען די אידען, איז איהם קיינמאָל אויף'ן זינען ניט אַרויף. און ענדליך האָט ער זיך ערנידעריגט און ווידער געבעטען מחילה ביי דער קהילה.

אָבער דאָס מאָל איז ער ניט אַזוי לייכט אויפֿגענומען געוואָרען צוריק אין שוים פֿון'ם יודענטהום. נאָכמאַכענדיג די פֿינסטערע צערעמאָניעס פֿון דער א י נ ק ו ו י ז י צ י ע, פֿון וועלכער זיי האָבען אַזוי פֿיעל געליטען, האָבען זיך ד' מנהיגים פֿעראייניגט מיט די רבנים און אויסגעטראַכט אַ ת ש ו ב ה, וועלכע זאָל איבערלאָזען אַ זכר פֿון דעם אַפּיקורוס' חרטה אין די מוחות פֿון דעם גאַנצען דור זיינעם.

אוריאל איז מרוצה געוואָרען אויף דער תשובה, ניט וויסענדיג כמעט וואָס זיי פֿערלאַנגען פֿון איהם. זאָל זיין וואָס עס וויל זיך, אַבי ניט נאָך אַ טאָג פֿון איינזאַמקייט! אַזוי האָט מען אין דער גרויסער שוהל, וועלכע איז געווען געפּאַקט מיט מענער און פֿרויען, אַריינגעפֿיהרט דעם בעל תשובה, אָנגעטהאָן אין אַ שוואַרצען טרויער־מאַנטעל מיט אַ שוואַרץ ליכט אין דער האַנד. ער, וועלכער האָט זיך פֿון קינדווייז אָן געשראָקען פֿאַר דעם געדאַנק פֿערשעהמט צו ווערן פֿאַר מענשען אין די אויגען, האָט געמוזט אַרויפֿגעהן אויף אַ בימה, וואו ער האָט הויך אויף'ן קול פֿאָרגע־לייענט אַ לאַנגע מגילה, אין וועלכער ער האָט זיך מודה געווען אויף אַלע זיינע טעות'ן, צוזאָגענדיג, אַז ער וועט ביז'ן טויט בלייבען אַן אמת'ער איד. דער „חכם", דער ראַבינער פֿון דער געמיינדע, וועלכער איז גע־שטאַנען לעבען שמש, האָט מיט אַ פֿייערדיגען טאָן פֿאָרגעזאָגט דעם אַכט און זיבעציגסטען קאַפּיטעל פֿון תהילים: „והוא רחום יכפר עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו; ויזכר כי בשר המה רוח הולך ולא ישוב — און ער, זייענדיג פֿול מיט רחמנות, האָט זיי פֿערגעבען זייערע זינד און האָט זיי ניט אומגעבראַכט; און מעהר ווי איינמאָל האָט ער פֿערבויגען זיין כעס און האָט ניט אויפֿגעוועקט זיין גאַנצען צאָרן געגען זיי. וואָרים ער האָט זיך דערמאָנט, אַז זיי זיינען ניט מעהר ווי פֿלייש און בלוט: אַ ווינד, וואָס געהט פֿערביי און קומט נישט צוריק."

שטיל אויף'ן אויער האָט ער עפּעס געזאָגט אוריאל'ן, וועלכער איז אַריבער אין אַ ווינקעל פֿון שוהל, אייסגעטהאָן ביז'ן גאַרטעל, און דאָרט האָט ער מיט פֿערביסענע ליפּען געקריגען ניין און דרייסיג מלקות. דער־נאָך האָט ער זיך אַ צובלוטיגטער אַנידערגעזעצט אויף דער ערד און האָט

געהערט, ווי דער חרם איז פֿון איהם אַרונטערגענומען געוואָרען. ענדליך, זיך אָנטהאָנדיג צוריק זיינע קליידער, האָט ער זיך אויסגעצויגען איבער׳ן שוועל פֿון שוהל, און דער עולם איז אַריבער איבער זיין קערפער, אַ טהייל האָבען איהם געבריקעט, איהם שעלטענדיג דערביי מיט אַ פֿרומער מיענע, אַנדערע ווידער האָבען אַזוי רשעות׳דיג איהם געטראָטען מיט זייערע פֿיס. דער בעל תשובה איז געבליבען ליגען אונבעוועגליך, זיין געזיכט צוגע־דריקט צו דער ערד. נאָר ווען זיין ברודער יוסף האָט אויף איהם געטראָטען, האָט ער פֿון זיין טראָט און פֿון זיין אָטהעמען דערקענט ווער דער פֿייגלינג איז געוועזן.

אַז דער לעצטער פֿון די שוהל־אידען איז אַריבער איבער זיין קערפער, האָט זיך אוריאל אויפֿגעהויבען און איז אַרויס פֿין טהיר, ניט אויסריידענדיג קיין וואָרט. די פֿערזאַמעלטע, וועלכע זיינען געשטאַנען אין גרופּקעס אַרום דער קאַנאַל־בריק, ריידענדיג צווישען זיך מכח דער שרעקליכער סצענע, האָבען מיט אַ שוידער אָבגעטראָטען אָן אַ זייט, בעת די דאָזיגע מערק־ווירדיגע פֿיגור איז אַזוי ווי אַ נאַכט־וואַנדלער פֿערבייגעגאַנגען, מיט פֿערוואָרפֿענע שולטערן, דעם קאָפּ מיט שטאָלץ אין דער הויך, סאָפּענדיג, נאָר דאָס געזיכט אַזוי ווי ביי אַ טויטען.

פֿון דעמאָלט אָן האָט איהם קיינער מעהר אין די אויגען ניט געזעהן. פֿערשלאָסען ביי זיך אין שטודיר־צימער, האָט ער געאַרבייט מיט חשק טאָג און נאַכט, שרייבענדיג זיין אייגענע לעבענסבעשרייבונג. „עקזעמפּלאַר הומאַנע וויטע" — אַ ביישפּיעל פֿון׳ם מענשליכען לעבען, האָט ער עס גערופֿען. ס׳איז דאָרט כמעט קיין איין וואָרט ניט געוועזן פֿון דעם, וואָס די וועלט רופֿט אָן אַ מענשען׳ס לעבען — בלויז אַ טרוקענער בעריכט פֿון זיין אַבסטראַקטען געדאַנק, פֿון זיין פֿאָרטשריט, וואָס ער האָט געמאַכט צו אַ ב־ייטערן שטאַנדפּונקט, צו דער גרויסער ענטדעקונג — „אַלע צרות נעהמען זיך דערפֿון, וואָס מען פֿאָלגט ניט די ריינע פֿערנונפֿט און דאָס געזעץ פֿון דער נאַטור." און דערמיט אַ ביטערע פֿערדאַמונג פֿון דעם יודענטהום און זיינע רבנים: „זיי וואָלטען זאָגאַר איצט געקרייציגט קרים־טוס׳ן, ווען ער שטעהט אויף נאָך אַמאָל." און רעזומירענדיג די וויזהייט פֿון זיין לעבענס־ערפֿאַהרונג, האָט ער געראַטהען יעדען מענשען צו ליעבען זיין חבר, ניט מחמת גאָט הייסט איהם אַזוי, נאָר דערפֿאַר וויל ער איז אַ מענש. וואָס דאָס יודענטהום, וואָס דאָס קריסטענטהום האָט אין זיך וואַהרעס, געהערט ניט צו דער ענטפּלעקטער, נאָר צו דער נאַטירליכער רעליגיאָן. די ליעבע איז עלטער פֿון משה׳ן; זי פֿערבינדט די מענשען

איינע מיט די אַנדערע. משה'ס תורה צושיידט זיי: דאָס איינע ברײנגט האַרמאָניע, דאָס אַנדערע צוויסטיגקייט, מחלוקות אין דער מענשליכער געזעלשאַפֿט.

זיין אויפֿגאַבע האָט געהאַלטען ביים סוף. אויך זיין לאַנגער שטרייט מיט די רבנים האָט זיך געענדיגט. „מיין זאַך איז אויף אַזוי פֿיעל העכער איידער זייערע, ווי דער אמת איז ערהאַבענער איידער דער שקר: וואָרים בעת ווען זיי זוכען צו פֿערטהיידיגען אַן איינפֿאַבען שווינדעל, כדי זיי זאָלען קענען האַלטען די מענשען אין שקלאַפֿעריי, בין איך מיט'ן גאַנצען האַרצען פֿאַר'ן אמת, און איך שטעל פֿעסט די נאַטירליכע רעכטע פֿון די מענשען, וועלכע דאַרפֿען לעבען לויט זייער נאַטור, פֿריי פֿון דעם יאָך פֿון אַבערגלויבען און פוסטע צערעמאָניעס."

ס'איז אַלזאָ געווען פֿאַרטיג. ער האָט אַוועקגעלייגט זיין פֿעדער און האָט אָנגעלאָדען זיין פּאָר בעזילבערטע פּיסטױלען. דאַן האָט ער זיך אַוועקגעזעצט בייס פֿענסטער, ווי אַמאָל, קוקען אין זיינע צוויי שפּיגלען און וואַרטען זיין ברודער יוסף זאָל פֿערבייגעהן. ער האָט געוואוסט, אַז זיין האַנד וועט ניט פֿערפֿעהלען איהר ציעל. אַזוי איז אוועק אַ טאָג נאָך אַ טאָג, אָבער יעדען פֿריהמאָרגען איז ער געזעסען אויף זיין אָרט, ביי די שפּיגלען.

איינמאָל נאָכמיטאָג איז יוסף דורכגעגאַנגען, נאָר דניאל איז געווען מיט איהם. און אוריאל האָט אַוועקגעלייגט זיין פּיסטױל און געוואַרט, ווייל ער האָט נאָך ליעב געהאַט דאָס קינד. און אַן אַנדערס מאָל איז יוסף פֿערבייגעגאַנגען מיט יאַנטהען. און אוריאל האָט ווידער געוואַרט.

נאָר דאָס דריטע מאָל איז יוסף געקומען אַליין. אוריאל'ס האַרץ איז אויפֿגעשפּרונגען פֿון פֿרייד. ער האָט זיך אומגעדרעהט, פֿאָרזיכטיג אָנגעשטעלט זיין פּיסטױל און אויסגעשאָסען. דער שאָס האָט אָבגעקלונגען איבער דער גאַנצער צוטרייסעלטער נאַכבאַרשאַפֿט, נאָר יוסף איז אַנטלאָפֿען אין טויט־שרעק, מאַכענדיג אַ געוואַלד, כאָטש ער איז געווען אונבעשעדיגט.

אוריאל האָט אַ וואָרף געטהאָן זיין פּיסטױל, האַלב אין ערשטוינונג איבער זיין דורכפֿאַל, האַלב אין פֿערצווייפֿלונג

„ניטאָ קיין גערעכטיגקייט," האָט ער געמורמעלט. ווי גראָה איז דער הימעל געווען! וואָס פֿאַר אַ קאַלטע, שוואַרצע וועלט!

ער איז צוגעגאַנגען צו דער טהיר און האָט זי פֿערריגעלט. דערנאָך האָט ער גענומען זיין צווייטען פּיסטױל. אימגעריכטערהייט האָט ער

בעמערקט דעם בוכשטאַב „ג", וואָס איז געווען אויסגעקריצט דערויף. גבריאל! גבריאל! וואָס פֿאַר זכרונות האָט דער אַלטער נאָמען וויינער אַרויסגערופֿען אין איהם! טרעהרען האָבען זיך איהם געשטעלט אין די אויגען. נאָך וואָס האָט ער איהם אומגעביטען אויף אוריאל? גבריאל! גבריאל! איז דאָס זיין מוטער'ס קול, וואָס רופֿט איהם, ווי זי האָט איהם גערופֿען אין דעם זוניגען פּאָרטוגאַל, צווישען די וויינשטעק און די אָליווען־בוימער?

אויסגעמוטשעט, פֿערמאַטערט, אַלט פֿאַר דער צייט, דערשלאָגען אין דעם לאַנגען קאַמפּף, פֿערצווייפֿעלט אין דער גערעכטיגקייט אויף דער ערד און אָהן אַ שום האָפֿנונג אויף וואָס פֿאַר עס איז הימעל, האָט זיך אוריאל אַקאָסטאַ לאַנגזאַם אָנגעשפּאַרט אויף זיין ליעבען שרייב־טיש, צוגעלייגט דעם קאַלטען מויל פֿון זיין פּיסטויל צו זיין שטערן, אַ דריק געטהאָן און איז געפֿאַלען טויט איבער די אָפֿענע בלעטער פֿון זיין „עקזעמ־פּלאַר הומאַנע וויטע". דער דינער, קרייזעלדיגער רויך איז געשטאַנען אַ ווײַלע אין צימער, איידער ער איז פֿערשוואונדען, אַזוי ווי דער פּוסטער גייסט פֿון אַ פֿערבייגעהענדען וועזען — „אַ וויגד, וואָס געהט פֿערביי און קומט ניט צוריק."

WORKMEN'S CIRCLE SANATORIUM LIBRARY LIBERTY, N.Y.